

**Міністерство освіти і науки України
ВНЗ „Відкритий міжнародний університет розвитку людини
„Україна”
Хмельницький інститут соціальних технологій**

Н. О. Островська

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ
З ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО
БАТЬКІВСТВА МОЛОДІ**

Монографія

**Хмельницький
2017**

УДК 37.013.42:364.4-055.5/7

ББК 74.60

Л83

Рецензенти:

- Рассказова О. І.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Харківської гуманітарно-педагогічної академії.
- Галімов А. В.** – доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького
- Кальченко Л. В.** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри корекційної педагогіки та інклюзії Львівського національного університету імені Івана Франка

Островська Н. О.

- О83** Соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді : монографія / Н. О. Островська. –Хмельницький : Університет „Україна”, 2017. – 183 с.

ISBN 978-966-617-287-0

У монографії розглянуто питання організації соціально-педагогічної роботи з формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади як умови профілактики соціального сирітства. У роботі наведено різні аспекти формування усвідомленого батьківства молоді, а саме: проаналізовано сутність та особливості соціально-педагогічної діяльності територіальної громади; представлено наукове обґрунтування соціально-педагогічної технології; реалізовано ідею комплексної соціально-педагогічної діяльності територіальної громади.

Для студентів, магістрантів спеціальностей „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота”, аспірантів, викладачів дисциплін соціально-педагогічного профілю, фахівців у галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи.

УДК 37.013.42:364.4-055.5/7

ББК 74.60

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Хмельницького інституту соціальних технологій Університету „Україна”
(протокол № 1 від 15 травня 2017 року)*

ISBN 978-966-617-287-0

© Островська Н. О., 2017

© ХІСТ Університету „Україна”, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА МОЛОДІ	
1.1. Формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічна проблема.....	8
1.2. Сутність соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді	43
1.3. Особливості соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді.....	71
 РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА МОЛОДІ В ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	
2.1. Сутність соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді.....	77
2.2. Змістовна характеристика алгоритму технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.....	87
2.3. Методи і види технологій комплексної програми формування усвідомленого батьківства молоді...	97
 ВИСНОВКИ.....	 109
ДОДАТКИ.....	114
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	160

ВСТУП

Однією з актуальних проблем сучасності є формування усвідомленого батьківства молоді. Батьківство є базовою життєвою місією, важливим станом та значною соціально-психологічною функцією кожної людини. Якість цих проявів, їх соціально-психологічні та педагогічні наслідки мають завжди актуальне значення. Можна стверджувати, що майбутнє суспільства завтра – це стан батьківства сьогодні, адже забезпечення сприятливих умов розвитку дитини раннього віку, на порозі життя, сприяє формуванню гармонійної особистості у майбутньому [139].

Сучасна ситуація в Україні характеризується соціально-економічною та політичною нестабільністю, значним спадом виробництва, зниженням рівня життя більшості населення, посиленням розшарування населення за рівнем доходів, девіацією моральних норм і цінностей у суспільстві, зростанням злочинності та насильства, усі ці чинники, поруч із іншими призвели до втрати сучасною молоддю орієнтирів на створення повноцінної сім'ї, народження дитини та на усвідомлене батьківство.

Усвідомлене батьківство – одна з найбільш складних та мало розроблених проблем сучасної науки. Актуальність її вивчення обумовлена протиріччями між гостротою демографічних проблем, які пов'язані з кількісною перевагою людей похилого віку над молоддю, великою кількістю сімей, які розпадаються, лавиноподібним збільшенням кількості дітей-сиріт за живих батьках, зростанням кількості випадків жорстокого ставлення до дитини та нерозробленістю програм соціальної і психологічної допомоги молоді, яка є потенційними батьками.

Лібералізація поглядів сучасного суспільства на статеву поведінку та сексуальність людини призвела до активного набуття молоддю дошлюбного статевого досвіду, що знайшло своє відображення в погіршенні стану репродуктивного здоров'я нації, яке обумовлене зростанням серед молоді кількості захворювань, які передаються статевим шляхом, збільшенням випадків небажаної вагітності підлітків, стрімким поширенням ВІЛ-інфекції [184].

Важливою умовою успішної реалізації здійснюваних в Україні політичних та економічних реформ, вирішення демографічної проблеми та оптимізації процесу виховання здорового покоління молодих громадян є вирішення проблем майбутніх батьків у галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, формування в молоді орієнтацій та установок на цінності сім'ї й сімейного способу життя.

Світовий досвід переконливо доводить, що зовнішні й внутрішні проблеми батьківства та материнства більш ефективно можна вирішити за допомогою спеціально організованої системи державної сімейної політики.

На сьогодні є нагальною необхідність соціально-педагогічної допомоги батькам, бо саме вони беруть на себе турботу про дітей і відіграють головну роль у їх вихованні. Складовою допомоги стає поширення та впровадження засад усвідомленого батьківства, що є умовою зростання й розвитку дітей в атмосфері щастя й любові, безпечному та стабільному середовищі.

В Україні останнім часом фахівці соціальної сфери державних та громадських організацій територіальних громад реалізують проекти, спрямовані на формування навичок усвідомленого батьківства молоді, що дає змогу підготуватися до народження дитини, виховання дітей раннього віку, їхнього розвитку тощо, але результативність більшості з них має ефект лише під час реалізації проекту, що дозволяє нам зробити висновок про наявність потреби у створенні та впровадженні нової соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в межах територіальної громади.

Актуальність і соціальна значущість дослідження означеної нами проблеми з позицій соціальної педагогіки не викликає сумнівів. Успішність та результативність розв'язання проблеми формування усвідомленого батьківства молоді обумовлено науковою обґрунтованістю підходів до пошуку шляхів, методів та засобів формування усвідомленого батьківства сучасної молоді.

Аналіз соціологічної, психологічної, соціально-педагогічної літератури свідчить про наполегливі пошуки механізмів

соціально-психологічної та соціально-педагогічної роботи з майбутніми батьками, спрямованої на формування усвідомленого ставлення до народження і виховання майбутньої дитини. Висновки їх досліджень, досвід спільних соціальних проєктів свідчать про те, що стрімке зростання соціального сирітства, дитячої бездоглядності й безпритульності, жорстоке ставлення до дітей, що є наслідками неусвідомленого батьківства, є злободенною суспільною проблемою, яка актуалізується останніми роками у зв'язку зі складними соціально-економічними трансформаціями.

Отже, аналіз наукової літератури та стан практичної діяльності з окресленої проблеми показав, що фундаментальних досліджень, присвячених проблемі формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади в Україні не проводилося, а також дозволив нам виявити низку суперечностей між:

- соціально зумовленою, об'єктивною необхідністю підготовки молоді до виконання батьківської місії шляхом формування в неї усвідомленого батьківства в діяльності територіальної громади та відсутністю науково обгрунтованої технології такого формування в сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці;

- нормативним визначенням напрямів соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді різних суб'єктів територіальної громади (сім'ї, освітніх закладів, закладів соціально-педагогічного спрямування, громадських організацій) та відсутністю розробленого змісту, форм, методів, науково-методичного забезпечення комплексного формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді;

- необхідністю формування усвідомленого батьківства високопрофесійними фахівцями державних і недержавних установ громади та недостатнім рівнем їх теоретичної та практичної готовності, відсутності системи підвищення кваліфікації фахівців щодо забезпечення їх сучасними соціально-педагогічними знаннями й технологіями формування усвідомленого батьківства молоді.

Отже, враховуючи актуальність проблеми розробки технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади, ми спробували розв'язати два основних завдання у межах репрезентованого дослідження:

- *по-перше*, проаналізувати теоретичні основи дослідження проблеми формування усвідомленого батьківства молоді (аналіз формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічної проблеми; вивчення сутності соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді; визначення особливостей соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді);

- *по-друге*, визначити соціально-педагогічну технологію формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади (охарактеризувати сутність соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді; надати змістовну характеристику алгоритму технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади; визначити методи і види технологій комплексної програми формування усвідомленого батьківства молоді).

Таким чином, два розділи пропонуваної до розгляду монографії присвячено вирішенню вище зазначених завдань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА МОЛОДІ

1.1. Формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічна проблема

Батьки – найперші та найважливіші вихователі дітей, які природно закладають фундамент особистості дитини. Від їхніх особистісних якостей, від уміння усвідомити й правильно побудувати процес родинного виховання, створити позитивний, підтримуючий сімейний мікроклімат залежать успіхи в педагогічному та психологічному впливі на дітей, їх подальша доля. Невміння (або небажання) перших вихователів справлятися зі своїми обов'язками, зниження рівня вимогливості, перш за все, до себе сприяє деградації особистості дитини [112].

Молодь і сім'я є головним людським ресурсом для відтворення, збереження та покращення кількісного та якісного показника населення, сім'я ж виступає ще й основним джерелом виховання та формування особистості майбутніх громадян. Саме тому останніми роками активно розробляється сімейна та молодіжна політика держави, яка визначає механізми соціального захисту та підтримки молоді сім'ї, сімейного виховання, формування усвідомленого та відповідального батьківства як умови гармонійного розвитку дитини.

Узагалі соціальна політика щодо підтримки сім'ї та молоді нині будується на врахуванні й захисті інтересів дітей, молоді та сім'ї України, а також у тісному узгодженні з важливими міжнародними документами, ратифікованими Україною, а саме:

- „Загальної декларації прав людини” (1948 р.) [54];
- „Міжнародного пакту про громадські і політичні права” (1976 р.) [121];
- „Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права” (1966 р.) [122];
- Конвенції ООН „Про права дитини” (1989 р.) [84];
- документами Всесвітньої організації охорони здоров'я;
- Міжнародної організації праці, Дитячого фонду ООН

(ЮНІСЕФ) та інших міжнародних організацій.

Саме з метою створення правових умов для забезпечення реалізації сім'єю її функцій та формування усвідомленого батьківства законодавство України передбачає норми, що регулюють питання захисту прав та інтересів дітей.

Так, відповідно до основного Закону – Конституції України (28 червня 1996 р., тлумачення від 12.04.2012) [88] – сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51).

Другим важливим законодавчим документом, який є основою для нового законодавства України про шлюб, сім'ю та виховання дітей у сучасних соціально-економічних умовах є Сімейний Кодекс України (1 січня 2004 р.) [194]. Він визначає засади шлюбу, особисті права та обов'язки подружжя, батьків і дітей та інших членів сім'ї (гл. 1, ст. 1), та наголошує на тому, що регулювання сімейних стосунків здійснюється з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб та утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї. Так, згідно Сімейного кодексу України, подружжю гарантується право на материнство та батьківство, у ст. 141 закріплені основи гендерної рівності батьків у вихованні дитини, а саме те, що „батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей” [194]. Отже, права батьків (матері й батька) є абсолютно природними й легітимними. Доповнює це положення стаття 142 „про рівність прав та обов'язків дітей щодо батьків”, у якій визначено, що діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків [194].

Отже, у сімейному Кодексі України знайшли своє правове узагальнення та підтвердження тенденції щодо соціального захисту шлюбу і сім'ї, розвитку й виховання, забезпечення прав та інтересів дітей.

Також з цією метою в Україні розроблено й надано чинності цілому ряду законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на підтримку молоді, сім'ї та дітей, серед яких: Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (від 21. 06. 2001 р.) [60], Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (від 05.02.1993 р.) [61], Закон України „Про державну допомогу

сім'ям з дітьми" (21.11.1992 р.) [56], Закон України „Про охорону дитинства" (від 26. 04. 2001 р.) [59], Закон України „Про освіту" (від 23.05.1991 р.) [58], Постанови Кабінету міністрів України „Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства" (4.12.1998 р.) [172], „Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства" (3. 06.1999 р.) [173] та ін., а також прийняті та реалізовані Національні програми „Діти України" [135], „Планування сім'ї" [136], „Репродуктивне здоров'я, 2000-2005" [137], „Українська родина" [138], та Державна програма „Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року" [43].

Зміст названих міжнародних та вітчизняних законодавчих документів підтверджує актуальність вирішення проблем сімей з дітьми, серед яких є проблема усвідомленого батьківства молоді, що носить складний, інтегрований, багатоаспектний характер та потребує розгляду за різними напрямками досліджень, а саме: в історичному, філософському, етнографічному, соціологічному, соціально-психологічному, педагогічному аспектах.

Отже, розпочинаючи науковий аналіз проблеми усвідомленого батьківства молоді, ми традиційно будемо спиратися на історико-педагогічні наукові дослідження, а також на сучасні педагогічні дослідження.

Розкриваючи завдання дослідження та з метою отримання більш повного уявлення про усвідомлене батьківство молоді як соціально-педагогічної проблеми, ми виділяємо такі основні напрями аналізу досліджуваної проблеми:

- 1) наукові джерела, присвячені вивченню усвідомленого батьківства в історико-філософському та психолого-педагогічному аспектах;
- 2) роботи, присвячені проблемі визначення сутності та формування усвідомленого батьківства;
- 3) науково-методична література, що висвітлює складові соціально-педагогічної діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства.

Безумовно, кожен із визначених нами напрямів має свої, більш докладні аспекти, які ми будемо намагатись розкрити в ході аналітичної роботи.

Розпочинаючи аналіз *першого напрямку нашого дослідження*

– праці, присвячені вивченню усвідомленого батьківства в історико-філософському та психолого-педагогічному аспекті – хотілося б відмітити, що усвідомлене батьківство є результатом довгого та суперечливого історичного розвитку людського суспільства, і тому розглядаючи усвідомлене батьківство молоді на сучасному етапі, ми звертаємо увагу на роздуми багатьох вчених різних наукових галузей та часів; розвиток проблеми формування усвідомленого батьківства з позиції історичного, філософського, педагогічного та психологічного знань; та проаналізуємо ідеї формування усвідомленого батьківства.

Звертаючись до надбань світової думки, слід зазначити, що усвідомлене батьківство з давніх часів було об'єктом вивчення багатьох відомих мислителів. Ще в XIV ст., у працях Еразма Роттердамського (1466 – 1536), з'явилися нові для того часу ідеї про підготовку до батьківства жінок та чоловіків. Це підтверджують слова вченого: „Піклуватися про дитину необхідно ще до народження...Вагітна не повинна їсти будь-яку їжу, їй необхідно оберігати себе від шкідливих фізичних рухів”, та „...якщо ти не піклуєшся про виховання сина, то будеш батьком чудовиська” [115, с. 34 – 36].

Уперше чітку систему батьківського виховання у своїй роботі „Материнська школа” запропонував видатний чеський педагог XVII ст. Я. Коменський (1592-1670), він акцентував увагу на тому, що „...ніяким чином не можна вибачити, якщо шляхетні...матері доручають своїх дітей негайно після народження безчесним, безбожним жінкам,...оскільки таким чином дорогоцінна дитина віддається в жертву ймовірній заразі, фізичній та духовній” [72, с. 55]. Мається на увазі, що за часів, коли були написані ці слова, були поширеними традиції годувальництва та гувернерства, і Коменський уперше виступив проти тогочасної традиції та суспільної думки.

Водночас у цій роботі великий педагог уперше розглянув проблему організованого виховання й навчання в дошкільному віці, а також висловив ідеї про необхідність отримання матір'ю відповідної освіти, отже, ним була вперше проголошена ідея підготовки батьків (у цьому випадку матері) до виконання своїх батьківських функцій стосовно дитини [71, с. 27].

Цікавими для нашого дослідження є наукові спостереження

видатного французького філософа, педагога Жана-Жака Руссо (1712 – 1778), саме він одним із перших висловив ідеї про відповідальне батьківство та гуманістичне ставлення до дитини, якого він вимагав від батьків, а також акцентував увагу на тому, що батьки народили дітей фізично, вони ж повинні народити їх і духовно, та стверджував, що „нехай...жінки знову стануть матерями, а чоловіки... стануть батьками та чоловіками” [186, с. 178].

Саме Ж.-Ж. Руссо розглядав дитину, як самодостатню, повноцінну особистість, а дитинство – як найважливіший самостійний, автономний період життя. Він уперше запропонував істотно новий підхід у ставленні суспільства до дитини, який ґрунтувався на ідеях вільного виховання, свободи, рівності й незалежності дитини, що надавало їй можливість реалізувати право на природний розвиток власних здібностей і задатків.

Так, у своїй роботі „Еміль, або про виховання” він писав, що „народжуючи на світ і годуючи дітей, батько виконує цим лише третю частину свого завдання. Він винен роду людському дати людей, суспільству – суспільних людей, державі – громадян... Хто не здатен виконати обов’язки батька, той не має права бути ним. Ніякі злидні, ніяка праця, ніяка увага до людської думки не звільнять його від обов’язку годувати своїх дітей та самому виховувати” [175, с. 31].

Отже, однією з головних ідей Ж.-Ж. Руссо є те, що, саме відповідальне батьківство та гуманне ставлення до дитини є невід’ємною складовою для створення умов для вільного розвитку й природного виховання дитини.

Розвиток ідеї формування відповідального батьківства та обов’язку батьків перед своїми дітьми розглядав і філософ ХІХ ст. І. Кант (1724 – 1804). У своїй роботі „Метафізика моралі” він писав, що „...подібно до того, як з обов’язку людини перед...людством у своїй особі, виникло право чоловіків і жінок отримувати один одного ... через шлюб, так і з народження в результаті цієї взаємодії витікає обов’язок утримувати нащадків та піклуватися про них” [73, с. 191 – 197]. Отже, дитина від народження має право на повноцінний розвиток і виховання в сім’ї, а батьки повинні відповідально ставитися до своїх обов’язків щодо виховання дитини й утримувати її до того

моменту, доки вона не зможе самотійно себе утримувати. Філософ висловлює судження про те, що народжуючи дитину, батьки роблять це самовільно, не питаючи про це дитини, а за цю дію на батьків покладається обов'язок зробити так, наскільки це в їхніх силах, щоб дитина була задоволена своїм становищем. „Вони не можуть знищити своєї дитини, мов виріб і як свою власність, або кинути її напризволяще тому, що не просто мешканця світу, а громадянина світу привели вони в його особі в становище, яке не може бути їм байдужим” [73].

Ідеї усвідомленого батьківства були предметом вивчення і швейцарського педагога Й. Песталоцці (1746 – 1827), який говорив, що „перше навчання дитини...завжди є справою почуття, справою серця, справою матері...”. Тому джерелом її морального та релігійного виховання є природні стосунки, що існують між матір'ю та її дитиною [186, с. 200]. У такому твердженні відбивається думка про необхідність виховання дитини в родині від самого народження, для створення її як соціальної істоти, а отже це передбачає наявність соціального потенціалу батьків для якісного виховання, що, у свою чергу, підкреслює необхідність їхньої підготовки до виконання своїх батьківських функцій.

Продовжуючи історико-філософський та психолого-педагогічний аналіз наукової літератури з проблеми формування усвідомленого батьківства, розглянемо ідеї видатного педагога-практика А. Макаренка (1888 – 1939), який звернувся до розгляду цієї проблеми в 20-ті роки ХХ ст. У „Книзі для батьків”, „Лекціях про виховання дітей” він говорив про значення сім'ї в моральному й духовному становленні особистості, про важливу роль батька й матері у вихованні дитини [166, с. 95], підкреслюючи, що: „Виховуючи дітей, нинішні батьки виховують майбутню історію нашої країни, а значить, й історію світу” [106, с. 3].

Учений порівнював процес виховання дитини в сім'ї з дуже відповідальною роботою для батьків [105, с. 15]. У словах педагога „Виховати дитину правильно і нормально набагато легше, ніж перевиховати” [105, с. 225], міститься істина виховного процесу, як такого, що заздалегідь спрямований не на виправлення помилок, а на можливість завчасно піклуватися про

умови соціуму, в яких відбувається просоціальний розвиток людини.

Він наголошував на тому, що сучасні діти – це майбутні батьки, і колись вони будуть виховувати своїх дітей, саме тому основи батьківства закладаються в дитячому віці. Однією з основ для цього є поведінка їхніх батька та матері, які щодня, щогодини показують в усьому приклад своїм дітям, і приклад того як бути батьками також [80, с. 29]. А. Макаренко звертав увагу на основні правила самовиховання батьків: наявність у батьків вимог до себе, поваги до своєї сім'ї, контролю за кожним своїм кроком [106, с. 237].

У 60-х роках XX ст. ці ідеї підхопив В. Сухомлинський (1918 – 1970). Він найповніше розглянув ці питання, зокрема у своїй „Батьківській педагогіці”, де чітко наголошував на необхідності вдосконалення батьківської особистості, її виховного потенціалу. Педагог звертав увагу, з одного боку, на підготовку батьків до виховних функцій: „Насамперед треба піклуватися про педагогічну культуру батьків” [216, с. 48], з іншого, на надання дітям потенціалу гідного батьківства: „Дорогі батьки та матері, давайте виховувати у своїх дітях моральну готовність до материнства та батьківства” [217, с. 9].

У своїх роботах В. Сухомлинський говорив про необхідність створення „батьківських шкіл” для навчання батьків з метою підвищення рівня знань про культуру сімейного виховання дітей, оскільки, на його думку, не всі батьки готові виконувати батьківські обов'язки. Подібні ідеї реалізовані в наукових дослідженнях таких педагогів, як Х. Алчевська [130], П. Лесгафт [99], І. Огієнко [48].

Заслужують на увагу окремі думки українського педагога Г. Вашенка (1878 – 1967). Його праця „Виховний ідеал” розкриває загальнолюдські й національні цінності, які слід покласти в основу виховання української молоді, формування образу сім'янина, батька або матері. Особливо це яскраво відбито у його словах: „Здорова родина, в якій батьки люблять дітей, а діти з пошаною і любов'ю ставляться до батьків і живуть у згоді між собою, є основою здорового суспільного життя” [30, с. 27].

Починаючи з 20-х рр. XX ст. усвідомлене батьківство та вплив батьків на розвиток особистості дитини стали об'єктом

вивчення психологічної науки.

У класичному психоаналізі З. Фрейда (1856 – 1939) впливу батьків на психічний розвиток дитини відводиться центральне місце. У перші роки життя дитини батьки – це ті особи, з якими пов'язані найважливіші ранні переживання [179, с. 66], саме тому автор робить висновки про те, що майбутні батьки повинні бути готовими до реалізації особистої батьківської ролі та сприйняттю своєї дитини.

Широке визнання у психологічній науці отримала точка зору Е. Фромма (1900 – 1980) на роль матері та батька у вихованні дитини, на особливості материнської та батьківської любові. Він стверджував, що зріла людина будує образи батьків усередині себе: „У цьому розвитку від материнсько-центрованої до батьківсько-центрованої прив'язаності та їхньому кінцевому синтезі складається основа духовного здоров'я та зрілості” [237, с. 28].

У працях педагога-психоаналітика Д. Віннікота (1896 – 1971) головна увага приділяється профілактичній роботі з батьками, вироблення у них правильних базисних установок на усвідомлене батьківство [179].

Цікавими для нашого дослідження є ідеї попередника гуманістичної психології А. Адлера (1870 – 1937), за яким основними поняттями батьківства та сімейного виховання є: рівність між батьками та дітьми як в галузі прав, так і в галузі обов'язків [3].

Роль батьківства в житті дитини вивчала відомий американський психолог-етнограф М. Мід (1901 – 1978), яка виклала результати своїх досліджень у багатьох працях, серед яких нас цікавить відома „Культура та світ дитинства”. М. Мід вважає, що „батьківство в людини – соціальний винахід”, роль батька й матері в сім'ї неоднакова. У жінки любов до дітей і турбота про них – якість вроджена, а у батька – прищеплена. „Материнська турбота й прихильність до дитини, – стверджує М. Мід, – очевидно, настільки глибоко закладені в реальних біологічних умовах зачаття й виношування, пологів і годування груддю, що тільки надто складні соціальні установки можуть геть заглушити їх”. Водночас, чоловікам „треба прищеплювати бажання забезпечувати інших, хоча така поведінка, будучи

наслідком навчання, а не вродженою характеристикою, залишається досить слабкою і може легко зникнути за несприятливих соціальних умов” [119].

У США та інших країнах дуже популярними є ідеї формування батьківських установок Т. Гордона, модель сімейного виховання якого отримала назву „Тренінг ефективності батьків”. На її основі свою модифікацію цієї моделі представила російська психолог Ю. Гіппенрейтер, яка теж підкреслювала необхідність підготовки батьків до виховання дитини, спілкування з нею [179, с. 77 – 79].

І. Кон (1928 – 2011) також приділяв увагу питанню формування усвідомленого батьківства. Так, у своїй праці „Дитина і суспільство” [82] він ставить проблему батьківських почуттів, їхніх стосунків з дітьми, ролі у виховному процесі дитини.

Отже, завершуючи аналіз наукових праць першого напрямку, можна зробити висновок, що вивченню проблеми усвідомленого батьківства приділялося багато уваги в різні історичні епохи. Феномен батьківства був предметом розгляду з найдавніших часів розвитку наукової думки людства, але увагу до нього як до важливої складової виховання особистості почали приділяти тільки за часів епохи Відродження у зв’язку із підвищенням вимогливості в суспільстві до взаємостосунків батьків та дітей, що безпосередньо виражалось виключно у вимогливості щодо дотримання обов’язків дітей стосовно своїх батьків. Лише наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у суспільній свідомості міцно утвердилася дитиноцентрична орієнтація, яка зробила любов батьків однією з провідних моральних цінностей суспільства [83], та, відповідно, усвідомлення батьками свого обов’язку щодо виховання дитини як важливого чинника відповідального батьківства. І тільки з кінця XX ст. серед науковців та суспільних діячів Західної Європи, України та країн СНД актуалізувався інтерес до усвідомленого, відповідального батьківства як до феномену цивілізованого суспільства, що було викликане соціально-гуманітарними катаклізмами життя суспільства, пов’язаними із соціально-економічною кризою.

Другим напрямом аналізу наукових праць, що мають безпосередньо стосуватися проблеми формування усвідомленого

батьківства молоді, є наукові дослідження, присвячені визначенню сутності та формуванню усвідомленого батьківства.

Сутність батьківства, його структуру, види, природу походження, формування досліджували такі зарубіжні та українські науковці, як: О. Безпалько [15], Т. Гурко [41], М. Єрміхіна [50], І. Кон [82], В. Кравець [92], Г. Лактіонова [116], Р. Овчарова [139], О. Смирнова [199] та ін., роботи яких більш детально ми розглянемо в другому напрямі аналізу науково-педагогічної та психологічної літератури.

У сучасній науковій літературі достатньо широко вивчають проблеми сім'ї, молоді сім'ї, сімейного виховання, розвитку особистості дитини в сім'ї, захисту прав дитини, підготовки молоді до сімейного життя та ін., але проблема формування усвідомленого батьківства залишається нерозробленою в соціально-педагогічній теорії та практиці й досить новою для нашого суспільства в цілому. Формування усвідомленого батьківства є безумовно актуальною соціальною проблемою сьогодення й розробляється науковцями та практиками різних фахів: педагогами, соціальними педагогами, психологами, представниками державної влади та громадськості.

Перш ніж перейти до розгляду сутності „усвідомленого батьківства”, розглянемо таке поняття, як „батьківство”, визначення якого в науковій літературі має різні варіанти.

Батьківство, у першу чергу, це батьки, тобто – це батько й мати своїх дітей, які мають усі юридичні й моральні права та обов'язки щодо їх матеріального забезпечення та організації освіти й виховання [163, с. 39].

Поняття „батьківство” в науковій літературі практично не визначене, незважаючи на активне використання цього терміну.

У педагогічному словникові знаходимо, що *батьківство* – це кровне споріднення батьків їх дитиною, яке визначається на основі документів про шлюб і свідоцтва про народження дитини та на добровільному визнанні себе батьками дитини, яка народилася поза шлюбом [163, с. 39].

З психологічної точки зору, у своїй роботі „Психологічний супровід батьківства”, Р. Овчарова визначає *батьківство* як соціально-психологічний феномен, що являє собою сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе в батьківській ролі,

які реалізуються в усіх проявах поведінкової складової батьківства [139]. Також батьківство, як надіндивідуальне ціле повинно включати в себе такі складові, як: подружня пара, яка вирішила дати початок новому життю, та сама дитина.

На думку дослідниці, батьківство являє собою відносно самостійну підсистему в системі сім'ї. Це обумовлено тим, що основним критерієм для виділення батьківства з навколишнього середовища служить його цільове призначення. Сім'я є історично-конкретною системою взаємовідносин між подружжям, батьками та дітьми; малою групою, члени якої пов'язані між собою шлюбними або спорідненими відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, а з цього витікає, що призначення батьківства – це народження та виховання дітей [139, с. 5].

Як систему розглядав „батьківство” І. Кон, який визначав „батьківство” як „систему взаємопов'язаних явищ:

- а) батьківські почуття, любов, прив'язаність до дітей;
- б) специфічні соціальні ролі й нормативні приписи культури;

в) обумовлена тим й іншим поведінка, ставлення батьків до дітей, стиль виховання та ін.” [83].

Своє визначення поняття з позицій психології дає О. Смирнова, на думку якої, *батьківство* – це інтегральне психологічне утворення особистості батька і/або матері, система взаємодій ціннісних орієнтацій, батьківських настанов, відчуттів, ставлення, позицій, відповідальності, які сприяють формуванню певного стилю сімейного виховання [199, с. 8]. Авторка вважає, що батьківство як інтегральне психологічне новоутворення особистості батька або матері представлено на різних рівнях усвідомленості: усвідомленому, слабкоусвідомленому та неусвідомленому. А що стосується батьківства молоді, то воно має низку специфічних особливостей: домінування емоційної складової всіх компонентів структури батьківства; ускладнення в прояві поведінкової складової; недостатній рівень сформованості компонентів структури батьківства та зв'язків між ними; низький рівень усвідомленості [199, с. 7].

З позиції соціальної педагогіки О. Безпалько визначає поняття батьківство як „процес забезпечення батьками (рідними

чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей” [15, с. 62]. Ця дефініція розширює межі батьківства, конкретизуючи, що воно може бути як біологічним, так і прийомним.

Дослідник В. Кравець, говорячи про батьківство, має на увазі сукупність біологічних, правових і виховних функцій, які виконуються людиною стосовно своїх дітей [92, с. 35]. Тобто батьківство розглянуто в контексті виконання сім’єю репродуктивної та виховної функції.

Отже, синтезуючи ці визначення можна сказати, що до формулювання поняття „батьківство” існує декілька підходів:

- *перший підхід* – це дослідження, основою яких є те, що батьківство являє собою самостійну підсистему в системі сім’ї;

- *другий підхід* – це дослідження, які констатують те, що батьківство слід розглядати за ступенем спорідненості (біологічне батьківство, соціальне (прийомне) батьківство);

- дослідники *третього підходу* в межах трактування терміну „батьківство” розглядають його як засіб виховання дитини та створення умов для її гармонійного повноцінного розвитку; і останній,

- *четвертий підхід* – батьківство вивчають на основі врахування *батьківських характеристик* (система взаємодій ціннісних орієнтацій, батьківських установок, відчуттів, ставлення, позицій, відповідальності), які повинні бути їм притаманні для виконання батьківської ролі та формування певного стилю сімейного виховання.

Продовжуючи вивчення питання феномену батьківства, слід зауважити, що, як і будь-яка система, батьківство складається з основних компонентів, кожний з яких має когнітивні, емоційні та поведінкові складові [140, с. 13]. Узагальнюючи основні ідеї Р. Овчарової щодо складових компонентів батьківства, слід наголосити на тому, що:

- *когнітивна складова* – це усвідомлення себе як батьків, уявлення про ідеальних батьків, знання батьківських функцій;

- *емоційна складова* – це суб’єктивні батьківські відчуття, ставлення до дитини, ставлення до чоловіка/жінки як до батька спільної дитини;

- *поведінкова складова* – це вміння, навички та діяльність

батьків з догляду, забезпечення, виховання та навчання дитини, взаємостосунки із шлюбним партнером та стиль сімейного виховання [139].

Аналізуючи основні компоненти батьківства, слід зауважити, що в період становлення батьківство є нестійкою структурою, яка проявляється в неузгодженості деяких компонентів між батьками та супроводжується періодично виникаючими конфліктними ситуаціями, відрізняється рухомістю структури [116, с. 52]. Розвинена форма батьківства характеризується відносною стабільністю й реалізується в узгодженості між подружжям щодо батьківства, та містить такі компоненти [140]:

- ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності);
- батьківські установки та сподівання; батьківське ставлення;
- батьківські почуття;
- батьківські позиції;
- батьківську відповідальність;
- стиль сімейного виховання.

Складові батьківства можуть виступати як окремими феноменами, так і взаємопов'язаними між собою підсистемами в системі „батьківства”.

Вважаємо за доцільне, реалізуючи завдання дослідження, прокоментувати кожен з названих вище компонентів батьківства.

Ціннісні орієнтації, на думку В. Дружиніна, об'єднують людей в сім'ю й створюють перспективи для її розвитку. Вони визначають мету народження та шляхи виховання дитини в сім'ї, а батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, але і як представники світу дорослих, з якими діти ідентифікують себе [46].

Дослідники, які вивчають сім'ю (Т. Алексєєнко [5], В. Дружинін [46], А. Єлізаров [49], В. Постовий [174], А. Співаковська [212], В. Торохтій [225]), виокремлюють поняття „схожість сімейних цінностей”, під яким розуміють соціально-психологічну якість, що відображає єдність поглядів, ставлення членів родини до загальнолюдських норм, правил, принципів формування, розвитку та функціонування сім'ї як малої соціальної групи.

Отже, можна говорити про те, що цінності сім'ї є могутнім інтегруючим чинником для сімейної системи як на рівні взаємодії подружжя один з одним, так і на рівні взаємодії батьків з дітьми. Крім того, ціннісні орієнтації визначають динаміку сім'ї в цілому та батьківства зокрема.

Розглядаючи цей компонент у плані *формування*, важливо брати до уваги відносну стійкість цінностей як особистісного утворення. Проте, враховуючи провідну роль батьків у формуванні цінностей дитини (підростаючої особистості) необхідно робити акцент на усвідомленні та переживанні цінностей сім'ї в ході психологічної та соціально-педагогічної роботи з батьками, демонструвати передачу цінностей від покоління до покоління, сприяючи тим самим формуванню ціннісного компонента.

Батьківські установки та сподівання – друга складова феномену батьківства. На думку таких авторів, як І. Братусь, Т. Веретенко та В. Молочний, батьківські установки – це погляд батьків (батька або матері) на свою роль, що містить зокрема й репродуктивну установку, заснований на когнітивному та поведінковому компонентах [116, с. 53].

За В. Кравцем, репродуктивна установка є ніщо інше, як психічний регулятор поведінки, схильність особистості, яка визначає узгодженість різного роду дій, зумовлених позитивним або негативним ставленням до народження певної кількості дітей [90, с. 221].

За визначенням Р. Овчарової, батьківські установки є установками на цілі та засоби діяльності у сфері батьківства [141].

О. Насонова у своїх дослідженнях стверджує, що батьківські установки визначають певну спрямованість у взаєминах з дітьми, забезпечують усталений характер виховної діяльності дорослих. Такі установки „є суб'єктивними орієнтаціями батьків на ті чи інші виховні цінності, на саму дитину як таку, готовність до взаємодії з нею” [134].

Батьківські сподівання передбачають право очікувати від інших визнання їхньої соціальної ролі батьків, відповідної поведінки оточуючих, узгодженої з роллю, а також поводитись відповідно до очікувань оточуючих [116].

Формування та розвиток цього компоненту повинні торкатися, на наш погляд, перш за все корекції ідеальних і реальних образів дитини і батьків.

Батьківське ставлення – це компонент батьківства, який можна визначити, як „особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов’язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що появляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння” [134, с. 70].

У психолого-педагогічній літературі існує велика кількість різноманітних класифікацій і типологій батьківського ставлення до дитини. У рамках нашого дослідження особливий інтерес викликає концепція батьківського ставлення запропонована В. Мясіщевим, який у структурі батьківського ставлення виділяє три основні компоненти:

- *емоційний* компонент батьківського ставлення – сукупність переживань, які пов’язані із дитиною;

- *когнітивний* компонент батьківського ставлення – уявлення батьків про характер, потреби, інтереси та цінності своєї дитини;

- *поведінковий* компонент батьківського ставлення – стиль батьківського спілкування із дитиною [131].

Батьківське ставлення має прямий вплив на формування дитячої особистості й цей вплив може носити як позитивний, так і негативний (амбівалентний) характер. У цьому аспекті заслуговує на увагу класифікація стилів батьківського ставлення запропонована І. Дубровіною. Досліджуючи методи впливу батьків на дітей, які виявляють негативні емоції, вона виокремила такі з них: „командир-генерал”, „батько-психолог”, „суддя”, „священик”, „цинік” [47].

Крім зазначених типів, у психолого-педагогічній літературі зустрічаються описи ставлення батьків до дітей, що визначають конкретні способи взаємодії з дітьми: прийняття – неприйняття дитини, взаємодія – уникнення контактів, визнання свободи дій – надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім’ї – надмірне обмеження свободи [47].

Крім того, на нашу думку, слід наголосити на тому, що у ставленні батьків до дітей акумулюється вся система внутрішньосімейних стосунків, у них знаходять свій прояв

особливості подружніх взаємин, стосунки дорослих зі своїми батьками, зовнішні соціальні зв'язки та ін.

Особлива увага, у плані *формування* батьківського ставлення, на думку Р. Овчарової, повинна приділятися навичкам і формам спілкування батьків, аналізу взаємодії в сім'ї, розвитку поваги до особистості дитини. Крім того, розвиток і корекція батьківського ставлення повинні ґрунтуватися на усвідомленому сприйнятті з погляду дитини того або іншого типу батьківського ставлення [139].

Наступним компонентом батьківства є **батьківські почуття** – це особлива група почуттів, яка посідає важливе місце в житті людини серед інших емоційних зв'язків, що забарвлюють батьківське ставлення. Їхня специфіка полягає у тому, що турбота батьків про дітей необхідна для підтримки життя дитини. А потреба в батьківській любові є життєво необхідною для маленької дитини. Любов кожного з батьків – джерело та гарантія емоційного благополуччя дитини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я [139, с. 16].

Говорячи про любов матері й батька до своїх дітей, слід зазначити, що батьківська любов є глибоким і стійким почуттям, в якому міцно переплітаються природні й соціальні принципи. Любов, зокрема батьківська, – складне комплексне почуття, що складається з низки більш простих елементарних почуттів, кількість яких визначає повноту й багатогранність (отже, і ефективність) батьківської любові. Т. Кравченко та І. Трубавіна виділяють такі компоненти батьківської любові, як:

- прив'язаність (на рівні біологічних інстинктів);
- турбота про дитину (про її здоров'я, фізичне й духовне благополуччя);
- чуйність, доброзичливість, повага до дитини [94].

У науковій літературі описано вісім типів батьківської любові до дітей:

- дієва любов (заснована на поєднанні симпатії, поваги та близькості в ставленні до дитини);
- відсторонена любов (заснована на симпатії, повазі, проте на чималій міжособистісній дистанції між батьками та дітьми);
- дієва жалість (узгодження симпатії, близькості, але відсутність поваги до дитячої особистості);

- любов як поблажливе відсторонення (ґрунтується на симпатії й водночас – неповазі та великій міжособистісній дистанції між дорослими й дитиною);

- відкидання (ґрунтується на антипатії, неповазі та встановленні великої дистанції);

- презирство (викликане антипатією, неповагою, але наявністю певної близькості); переслідування (характеризується антипатією, неповагою та міжособистісною близькістю) та відмова (поєднується антипатія, неповага, велика дистанція) [94].

Цікавими для нашого дослідження є ідеї стосовно батьківської любові представника гуманістичної психології К. Роджерса. Він вважав, що батьківська любов має різні рівні – це любов-турбота про тілесне благополуччя дитини та любов-турбота стосовно її внутрішнього „Я”, до її здатності приймати індивідуальні рішення [179].

Дослідження Д. Віннікота виявляють, що батьківські почуття можуть нести в собі протиріччя, амбівалентність. Залежно від ситуації, у батьків можуть виникати як позитивні, так і негативні почуття, серед яких – роздратованість, гнів, почуття провини, страху та ін. Тому батькам важливо працювати зі своїми почуттями, розуміти їх, керувати своїми емоціями [32].

Формування компонента батьківських почуттів, за Р. Овчаровою, повинне спиратися на розвиток уміння розуміти відчуття членів сім’ї, перш за все, дитини, і адекватно демонструвати свої почуття, а також розвиток навичок рефлексії виконання батьківської ролі [139].

Батьківські позиції – наступний компонент батьківства, пов’язаний із свідомо прийнятими, виробленими батьками поглядами та намірами стосовно дитини.

У психолого-педагогічній літературі розкрито різноманітні варіанти батьківських позицій, спробуємо виокремити деякі з них.

1. Симбіоз (занадто емоційна близькість); авторитарність; емоційне відторгнення (А. Варга).

2. Підтримка; пристосування до потреб дитини; формальне відчуття боргу за відсутності істинного інтересу до дитини; непослідовна поведінка (Н. В. Дружинін).

3. Авторитет любові, доброти, поваги. Авторитет

пригнічення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу (А. Макаренко).

4. Позиції-шаблони, які калічать дитячо-батьківські стосунки: „запобігливий миротворець”, „обвинувач”, „обачливий комп’ютер”, „спантеличений”, „той, який відволікається” (О. Сіляева).

Позитивною моделлю батьківської позиції, на думку В. Сатір, є глибока або врівноважена поведінка батьків, де різноманітні прийоми використовуються не автоматично, а свідомо, з урахуванням наслідків своїх дій [179, с. 86].

Окреслений компонент широко досліджувала А. Співаковська, яка визначає батьківські позиції як реальну спрямованість, в основі якої лежить усвідомлена чи неусвідомлена оцінка дитини, відображена в способах та формах взаємодії з нею” [212]. До батьківської позиції вчена включає такі складові.

Адекватність – ступінь сприйняття батьками індивідуальних особливостей дитини, її розвитку, співвідношень якостей, притаманних дитині. Адекватність проявляється в ступені сприйняття образу дитини.

Гнучкість – ступінь рухливості батьківських позицій, здатність змінити способи та форми взаємодії з дитиною. Динамічність може проявлятися в ступені гнучкості форм та методів взаємин із дитиною у зв’язку з віковими змінами; у можливості змінювати характер взаємодії з дитиною залежно від різноманітних ситуацій, у зв’язку зі змінами умов взаємодії.

Прогностичність – здатність батьків до прогнозування подальшого розвитку життя дитини та побудови взаємодії з нею [116, с. 55].

А. Співаковська зазначає, що типовою батьківською позицією є позиція „над”. Дорослий має досвід, незалежність, силу. Дитина, навпаки, фізично слабка, недосвідчена, повністю залежна. Ідеальним варіантом батьківської позиції дослідниця вважає позицію рівності, яка є визнанням активної ролі дитини в процесі її виховання [212].

Формування батьківських позицій, на думку Р. Овчарової, має спиратися на усвідомлення та розвиток прогностичного аспекту форм взаємодії з дитиною із використанням різних

батьківських позицій, а також корекцію рівня вимог батьків стосовно дитини [141].

Батьківство, на нашу думку, неможливе без такого компонента, як **батьківська відповідальність**. Ця складова феномену батьківства, належить до ряду складних понять у психології особистості й соціальній психології. У педагогіці та психології це поняття вивчають досить давно, представлене воно роботами цілої плеяди видатних вчених таких, як: Г. Андреева [7], А. Макаренко [105], К. Муздибаєв [129], В. Сухомлинський [217] та ін.

Цікавою, на наш погляд, є позиція П. Каптерева, який у статті „Відповідальність батьків перед дітьми”, виділяє три головні види відповідальності батьків:

1) відповідальність органічна або фізична (майбутні батьки повинні готувати себе фізично до народження дитини, тому цей процес повинен бути свідомим, планомірним та тривалим);

2) розвиток батьками в дитині духовної енергії та самодіяльності;

3) укорінення батьками в дітях основ сучасної культури [192, с. 74 – 77]. Ми цілком розділяємо таку думку та вважаємо її визначальною для нашого дослідження.

Сучасна дослідниця феномена батьківства Р. Овчарова у своїй роботі „Батьківство як психологічний феномен”, говорить про те, що „батьківська відповідальність за своєю основою має дуальну природу – це відповідальність перед соціумом та відповідальність перед безособистісною природою (своєю совістю)” [141, с. 30].

Л. Грядунова також приписує сімейну, батьківську відповідальність особистій соціальній відповідальності. Член сім'ї повинен нести відповідальність за інших окремих членів сім'ї (дружину, чоловіка, дітей) і за родину в цілому [40].

Тобто, народження дітей вимагає від батьків прийняття батьківської ролі – прийняття на себе відповідальності за долю дитини перед своєю совістю та суспільством.

Формування компонента відповідальності повинне спиратися на орієнтацію батьків саме на внутрішню відповідальність перед власною совістю за долю народженої дитини, а не перед суспільством.

До феномена батьківства входить і **стиль сімейного виховання**. Він являє собою своєрідне поєднання перелічених вище структурних компонентів – ціннісних орієнтацій подружньої пари, батьківських установок та сподівань, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківських позицій, батьківської відповідальності. Стиль батьківської поведінки впливає на формування особистості дитини, розвиток соціальних навичок [116].

У психології та педагогіці існує декілька стилів сімейного виховання, але найбільш розповсюдженою серед науковців є класифікація типів сімейного виховання, яку запропонувала Д. Бомрінд. Вона виокремила три типи батьківського контролю, які лежать в основі стилів батьківської поведінки й виховання: *авторитарний* (холодні стосунки, високий рівень контролю), *ліберальний* (теплі стосунки, низький рівень контролю), та *демократичний* або *авторитетний* (теплі стосунки, високий рівень контролю). Маккобі й Мартін додали ще й четвертий, *індиферентний*, стиль сімейного виховання, який характеризується наявністю холодних стосунків між батьками та дітьми при низькому рівні контролю з боку батьків [116].

Формування стилю сімейного виховання як компонента батьківства повинно спиратися на розширення поведінкового репертуару батьків, розвиток комплементарності й узгодженості поведінкової складової стилю сімейного виховання, корекцію ідеальних та реальних образів дитини й себе як батьків [141].

Отже, завершуючи аналіз змістовної сутності структури батьківства, можна зробити висновок про те, що всі компоненти батьківства пов'язані один з одним в єдину структуру за допомогою когнітивного, емоційного та поведінкового елементів; сукупним образом всіх компонентів та найбільш доступним для спостереження є стиль сімейного виховання; кожен компонент містить певну сформовану частину – педагогічний компонент, впливаючи на який можна здійснювати формування усвідомленого батьківства.

Аналіз феномена батьківства, на нашу думку, був би неповним без розгляду чинників, які впливають на його формування.

Теоретичний аналіз літератури показав, що до цього часу

питання *про систему чинників*, що детермінують формування батьківства, залишається не достатньо вивченим. Як правило, теоретичні положення і практичні дослідження в галузі сім'ї стосуються окремих аспектів, пов'язаних з формуванням людини як батька. Чинники, які впливають на формування батьківства, організовані ієрархічно та представлені декількома рівнями. Залежно від масштабності впливу М. Єрміхіна [50] виділяє такі рівні формування батьківства:

1) *макрорівень* – рівень суспільних впливів (соціальні стереотипи, норми, очікування та ін.);

2) *мезорівень* – рівень впливу батьківської сім'ї (цінності батьківської сім'ї, установки та очікування батьківської сім'ї, авторитет батьків та ін.);

3) *мікрорівень* – рівень власної сім'ї (усвідомлення виконання батьківської ролі, особливості міжособистісних стосунків, задоволеність шлюбом та ін.);

4) *індивідуальний рівень* – рівень конкретної особистості (О. Бондарчук [25]), (див. рис. 1).

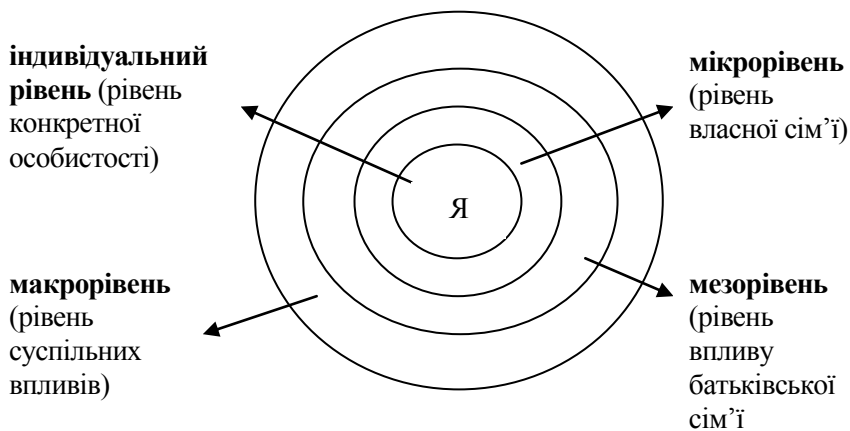

Рис. 1.1. Рівні факторних впливів на формування батьківства

Отже, на розвиток батьківства впливають як зовнішні чинники (макрорівня, мезорівня й мікрорівня), так і внутрішні – чинники індивідуального рівня [140, с. 31]. Усі вони є

взаємопов'язаними рівнями однієї системи, і лише в сукупності сприяють формуванню батьківства.

Дослідниця О. Лещенко, у своїй дисертації „Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя”, визначила чинники, що впливають на розвиток батьківства як суспільного феномену. На її думку, на особливості реалізації батьківства суттєвий вплив мають:

1) *соціальні чинники* – містять в собі систему політичного та економічного устрою, яка визначає політичні, правові, морально-етичні засади країни; та вплив громади (громадська думка як регулятор моральності, методи виховання);

2) *ідеологічні чинники* – національна свідомість народу щодо виховання дитини в сім'ї, батьківства;

3) *психологічні чинники* – особистості батька/матері з властивими їм якостями та характеристиками, завдяки яким вони зможуть виконувати батьківські ролі;

4) *педагогічні чинники* – діяльність батьківських шкіл, в яких здійснюється навчання батьків знанням та навичкам з виховання дітей [100].

Отже, феномен батьківства одночасно існує в декількох планах, різні сфери яких розкривають складну структуру його організації. Перш за все, це план індивідуально-особистісних властивостей жінки або чоловіка, які впливають на батьківство; наступний план охоплює батьківство стосовно сімейної системи; третій план фіксує батьківство у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями, і, нарешті, четвертий план розкриває батьківство стосовно системи суспільства.

Звертаючись до сутності терміну „усвідомлене батьківство”, варто зазначити, що він тільки-но починає входити в науковий обіг, його зміст ще остаточно не визначений. На думку В. Кравця, усвідомлене батьківство – це прийняття особою добровільного рішення про розмір сім'ї, яке ґрунтується на наданому їй праві визначати бажану для неї кількість дітей та проміжки між їх народженням. Це взяття на себе повної відповідальності за процес зачаття й народження здорових дітей [90, с. 244], а також, на нашу думку, їх виховання і розвиток.

О. Смирнова у своїй дисертації „Психолого-педагогическое

сопровождение формирования осознанного родительства в молодой семье”, надає таке трактування цього поняття: „*Усвідомлене батьківство* – інтегральне психологічне утворення особистості батька і/або матери, що є системою взаємодії ціннісних орієнтацій, батьківських установок, відчуттів, відносин, позицій і батьківської відповідальності щодо формування гармонійного стилю сімейного виховання” [199, с. 4]. На думку дослідниці, *усвідомлене батьківство* включає:

- усвідомленість сімейних цінностей, установок і очікувань батьків, батьківських позицій, відчуттів, батьківського ставлення, батьківської відповідальності, стилю виховання;
- розуміння себе, своїх реакцій, мотивів батьківської поведінки, усвідомлення батьківської складової своєї особистості;
- розуміння батьками один одного, їхніх реакцій, мотивів батьківської поведінки;
- усвідомлення батьківської єдності себе зі своїм шлюбним партнером, включаючи потребу в батьківській єдності (усвідомлення себе *батьками*, а не тільки матір’ю та батьком).

На думку Г. Лактіонової та О. Безпалько, усвідомлене батьківство є формою батьківства, яке базується на відповідальному ставленні батьків чи осіб, які їх замінюють, до створення умов для повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей” [116].

І. Братусь вважає, що усвідомлене батьківство може бути визначене як сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок, що стосуються виховання, розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості [28].

Отже, на нашу думку, *усвідомлене батьківство* – це усвідомлення особою своєї відповідальності за процес зачаття, народження, виховання та розвиток здорової дитини, яке базується на формуванні когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства з метою забезпечення процесу повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Це трактування поняття „усвідомлене батьківство” інтегрує

в собі як особистісні так і соціальні характеристики усвідомленого батьківства.

Розпочинаючи аналіз *третього напрям*у дослідження науково-методичної літератури, присвяченої висвітленню складових соціально-педагогічної діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства, ми вважаємо за доцільне уточнити такі поняття як „молодь” та „формування”, адже термін „усвідомлене батьківство” був розглянутий нами в межах другого напрямку дослідження.

У Законі України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” визначено, що „молодь, – це громадяни України віком від 14 до 35 років” [61].

У словнику з соціальної педагогіки Л. Мардахаєва, „молодь” – це „...велика суспільна група, яка має специфічні соціальні та психологічні риси, наявність яких визначається як віковими особливостями молодих людей, так і тим, що їх соціально-економічне та суспільно-політичне становище, їх духовний світ знаходяться у стані становлення, формування” [198, с. 33]. На наш погляд, це визначення більш предметно відображає змістовну сутність терміна „молодь”, і може бути взято за теоретичну основу в нашому дослідженні.

Визначення сутності діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства потребує розгляду поняття „формування” (у нашому випадку „формування особистості”).

Термін „формування” у психолого-педагогічній літературі має декілька трактувань: як один з видів розвитку особистості, зміна, вдосконалення динамічної функціональної структури особистості, її змісту під впливом зовнішніх впливів [162, с. 119]; як стихійний або цілеспрямований вплив на особистість, який призводить до засвоєння нею соціального досвіду; формування особистості включає в себе виховання, але не зводиться до нього; процес становлення особистості під впливом об’єктивного впливу спадковості, навколишнього середовища, цілеспрямованого виховання та власної активності особистості [198, с. 9].

На основі аналізу змісту понять „формування”, „усвідомлене батьківство” та „молодь” ми визначили поняття „формування усвідомленого батьківства молоді” таким чином –

це системна діяльність, що спрямована на вироблення та удосконалення в молоді когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства, а також визначення особистісної позиції щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов гармонійного розвитку та виховання дитини в сім'ї.

Аналізуючи науково-практичну літературу, яка присвячена висвітленню соціально-педагогічної діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства, можна констатувати, що комплексна соціально-педагогічна діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді в Україні на сьогодні майже відсутня. Формування усвідомленого батьківства молоді здійснюється частіше за все в рамках окремих її складових. Українські дослідники О. Кіз [74], О. Кікінеджі [75], В. Кравець [90], які вивчали структуру формування усвідомленого батьківства в молоді, виділили такі складові цього процесу, як:

- демографічне виховання молоді (спрямоване на формування правильної репродуктивної установки);

- формування контрацептивної культури, підготовка до прокреативної діяльності (інтимні стосунки як засіб відтворення нащадків, дітонародження);

- психолого-педагогічна підготовка майбутніх батьків (отримання знань, розвиток умінь, навичок з приводу виконання батьківської ролі) [92, с. 4].

На нашу думку, до поданого переліку складових формування усвідомленого батьківства молоді слід додати ще такі складові як: статеве виховання та підготовка молоді до сімейного життя.

Вважаємо за доцільне розглянути кожну зі складових формування усвідомленого батьківства молоді більш детально.

На думку І. Мезері, *статеве виховання* – це довготривалий процес свідомого цілеспрямованого впливу на особистість з метою формування навичок статевої свідомості, статевої поведінки й засвоєння особистістю визначених стандартів, норм психосексуальної культури, що домінують у суспільстві на сучасному етапі його розвитку [114, с. 114].

Статеве виховання полягає у формуванні духовності, високих моральних якостей у юнаків і дівчат, норм поведінки,

відповідальності за свої вчинки, культури дружби, кохання, інтимних почуттів. Але до сфери статевого виховання входять не лише такі специфічні стосунки між представниками чоловічої і жіночої статі, але й будь-які інші: у суспільному житті, праці, відпочинку тощо.

Яскравими представниками цього напряму наукових досліджень є С. Бадмаєва [11], М. Боришевський [26], І. Ковальчук [79], І. Козубовська [81], В. Кравець [92], І. Мезеря [114] та ін. У своїх працях вони розкривають сутність, мету, завдання та зміст статевого виховання, аналізують сучасні моделі, шляхи формування навичок статевої свідомості, статевої поведінки та засоби виховного впливу.

В Україні цілеспрямоване статеве виховання дітей і молоді здійснюється переважно загальноосвітніми закладами, їхньою метою є на основі знань про анатомію й фізіологію генеративної системи людини та її функцій сформувати в учнів правильне розуміння сутності моральних норм і установок у галузі взаємостосунків статей та потребу керуватися ними в усіх сферах діяльності [170]. Шляхом статевого виховання у молоді закладаються основи майбутніх гармонійних шлюбних стосунків – важливого чинника повноцінної сім'ї, високої активності в соціальному плані та передумови формування усвідомленого батьківства у представників обох статей.

У своїй праці „Репродуктивне здоров'я та статеве виховання молоді” А. Нагорна та В. Беспалько пропонують таке всебічне статеве виховання, яке засноване на позитивному ставленні до сексуальної поведінки, врівноваженого інформацією про потенційну небезпеку та згубні наслідки таких дій, вони зазначають, що „найкраще статеве виховання можна дати об'єднаними зусиллями всіх зацікавлених сторін: батьків та опікунів, медичних працівників, психологів, педагогів, представників релігійних та молодіжних організацій, засобів масової інформації” [132, с. 305].

Наступною складовою формування усвідомленого батьківства є *демографічне виховання* молоді (В. Кравець [92], А. Антонов [9]).

В. Кравець розглядає демографічне виховання як один із напрямів формування усвідомленого батьківства. Він зазначає,

що „формування у юнаків та дівчат орієнтації на усвідомлену багатодітність має виступати як своєрідне узгодження прокреативних (відтворення потомства) та репродуктивних (відтворення населення) потреб” [92, с. 25]. На думку вченого, демографічне виховання – це формування правильної репродуктивної установки, „...яке повинно починатися ще в дитинстві, поступово посилюючись емоційно і раціонально у відповідності зі зміною віку. Це виховання і почуття поваги до сім’ї взагалі, до матері, батька, братів, сестер тощо” [91, с. 72].

У науці виділено два відносно незалежних, але послідовно взаємопов’язаних напрямів у реалізації демографічного виховання молоді:

- *перший* – ознайомлення молоді з існуючою демографічною ситуацією та її численними наслідками;

- *другий* – формування і піднесення емоційно-особистісної цінності дітей як фундаменту духовної близькості подружжя та розвитку їх особистості [206, с. 16].

Змістова частина демографічного виховання молоді складається з трьох компонентів: когнітивного (пізнавального), афективного (емоційного) та поведінкового (спонукального). Сутність репродуктивної установки виявляється у взаємодії всіх трьох компонентів. Когнітивний компонент відображає орієнтації й ту чи ту кількість дітей, інтервали між їх народженнями, установку на бажану стать дитини, на вагітність та її щасливе завершення. Емоційний компонент репродуктивної установки складають позитивні та негативні почуття, пов’язані з народженням тієї чи іншої кількості дітей. Поведінковий компонент характеризує інтенсивність спонук до народження, силу або слабкість репродуктивної установки [206, с. 18].

Демографічне виховання в Україні здійснюється переважно загальноосвітніми, спеціальними та вищими навчальними закладами, а також представниками державних та громадських організацій. Підсумки демографічного виховання конкретизуються, перш за все, в установці молоді відносно кількості дітей у своїй майбутній сім’ї. Тобто, якщо прагнення людини мати дитину є природнім, то прагнення мати кілька дітей – явище, переважно, соціальне [91].

Не менше значення, на нашу думку, у формуванні

усвідомленого батьківства молоді має *формування репродуктивного здоров'я* та підготовка молоді до *прокреативної діяльності* (А. Антонов [9], Г. Беленька [23], В. Кравець [93], М. Машовець [113] та ін.).

Засадовим стосовно формування усвідомленого батьківства є репродуктивне здоров'я майбутніх батьків. За визначенням Всесвітньої організації здоров'я, репродуктивне здоров'я – це стан повного фізичного, розумового й соціального благополуччя, а не просто відсутність хвороб репродуктивної системи або порушення її функцій, тобто репродуктивне здоров'я означає можливість задовільної та безпечної здатності до відтворення. Репродукція (лат. „reproduction”, лат. re – префікс, що означає повторення дії, „producere” – виготовляти, виробляти) – розмноження, відтворення клітин або осіб [24].

Виходячи з цього визначення, основним критерієм репродуктивного здоров'я повинно бути прийняття особистістю добровільного рішення про розмір сім'ї, яке ґрунтується на наданому їй праві визначати бажану для неї кількість дітей та проміжки між їх народженням. Реалізація такого рішення здійснюється шляхом формування репродуктивної установки та контролю над репродуктивною поведінкою.

С. Мещерякова характеризує „репродуктивну установку” як готовність до певного результату репродуктивної поведінки, прийнятність для особистості народження тієї чи тієї кількості дітей, зокрема синів та дочок [118, с. 132].

На думку А. Антонова, під репродуктивною поведінкою розуміється система дій та взаємин, результатом якої є народження визначеної кількості дітей в сім'ї (у шлюбі чи поза шлюбом) [9, с. 43]. Як будь-яка людська поведінка репродуктивна поведінка є обмеженою визначеними рамками, які задають нижні та верхні межі її дії, а також межі втручання людини в природний цикл дітонародження. Ці межі задані, з одного боку, потенціалом народжуваності: максимально можлива кількість дітей, яку може народити жінка протягом всього свого життя в заданих умовах, до яких можуть бути віднесені демографічна структура, стан здоров'я, перш за все, репродуктивного, рівень смертності тощо. З іншого боку, ці межі задані системою соціального контролю, яка визначає, в якому

конкретно ступені буде реалізований цей соціально-біологічний потенціал народжуваності, яка конкретно кількість дітей буде народжена конкретною жінкою [125, с. 173]. Контроль над репродуктивною поведінкою дозволяє молоді обирати не тільки кількість народжених дітей, а й час народження дитини з урахування віку батьків та соціально-економічних умов, регулювати інтервали між народженнями дітей, уникнути небажаної вагітності [93].

Отже, одним з аспектів формування усвідомленого батьківства молоді є озброєння її знаннями про планування сім'ї, про використання засобів контрацепції. Правильне, грамотне застосування контрацептивів – запорука збереження здоров'я жінки та чоловіка, запорука забезпечення нормального протікання наступних вагітностей, шлях до усвідомленого батьківства.

В. Кравець у своїй праці „Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді”, говорить про те, що молодь повинна, плануючи сім'ю та майбутнє батьківство, „...володіти певною інформацією про правильне зачаття дитини, протікання вагітності, пологи та післяродовий період, труднощі кожного з цих етапів прокреативної діяльності людини” [93, с. 476]. Дослідник робить висновок про те, що для народження дитини молоді потрібно мати три необхідні умови:

- 1) дитина має бути бажаною;
- 2) дитина має народжуватися від коханої людини;
- 3) дитину можна мати лише тоді, коли сам твердо стоїш на ногах.

У дослідженнях М. Машовець йдеться про те, що „виховання дитини починається тоді, коли приймається рішення про її народження” [113, с. 8]. Чим раніше починається виховний процес, тим більше можливостей позитивного розвитку та реалізації особистості, але, на наш погляд, виховання дитини починається з виховання її батьків ще тоді, коли вони були дітьми, оскільки, коли приймається рішення про народження власної дитини, особистості майбутніх батьків пройшли певний етап розвитку і в ідеальному випадку повинні мати уявлення про виховання дітей, тобто попередній етап соціалізації батьків вже пройдено.

На сьогодні питанням підготовки молоді до прокреативної діяльності займаються переважно жіночі консультації та пологові будинки, і лише з особами жіночої статі, чоловіки, на жаль, залишаються менш задіяними в процесі підготовки до зачаття та народження дитини, що негативно впливає на батьківсько-дитячі та сімейні стосунки.

Деякі автори вважають, що стійкість сімейних стосунків, зокрема батьківсько-дитячих стосунків, залежить від ступеню готовності до шлюбу та створення сім'ї. Саме наступною складовою формування усвідомленого батьківства молоді є *підготовка до сімейного життя* (Н. Верещагіна [31], О. Ільїна [67], С. Ковальов [77], З. Зайцева [165], В. Постовий [174], Н. Феокистова [233] та ін.).

На думку Т. Поспілого та Т. Трапезнікова, готовність до шлюбу – це „...система соціально-психологічних установок особистості, яка визначає емоційно-позитивне ставлення до сімейного життя, цінностей шлюбу” [7, с. 40].

Вивчаючи питання підготовки молоді до подружнього життя як важливого напрямку гендерної соціалізації В. Кравець [90] визначив, що дошлюбна підготовка молоді має містити готовність до різних аспектів сімейного життя:

- соціально-економічну готовність (можливість молодих людей самостійно матеріально забезпечити себе та свою сім'ю);
- соціальну готовність (усвідомлення молоддю того, що вони беруть на себе відповідальність один за одного, за сім'ю, за дітей);
- моральну готовність (орієнтацію на шлюб);
- правову готовність (відомості про елементарні норми сімейного законодавства);
- господарсько-економічну готовність (вміння будувати свій дім, вести домашнє господарство, правильно розподіляти обов'язки між членами сім'ї, планувати й дотримуватись сімейного бюджету), естетичну підготовку (рівень розуміння естетичних цінностей сім'ї, а також їх реалізація у повсякденному житті);
- психологічну готовність до створення сім'ї та виконання подружніх ролей.

У статті „Соціальні служби для молоді та демографічне

виховання” науковець зазначає, що „...молодь, котра готується до шлюбу, повинна знати насамперед про роль дітей у подружньому житті, про те, що діти позитивно впливають на сім’ю, на родинне життя: урізноманітнюють і збагачують міжособистісні зв’язки в сім’ї; розширюють сферу її інтересів і потреб; дають батькам емоційне вдоволення вже фактором своєї появи на світ, ...задовольняють почуття материнства і батьківства, дають можливість жінкам і чоловікам відчувати насолоду від переживання цих високих почуттів; ...підносять престиж сім’ї як мікроосередку суспільства” [206, с. 20].

Цікавою для нашого дослідження, у рамках підготовки молоді до сімейного життя, є позиція Н. Феоктистової, яка в 2006 році на сторінках журналу „Соціальна педагогіка: теорія та практика” опублікувала статтю „Проблеми індивідуального підходу в педагогічній теорії підготовки молоді до сімейного життя”. Авторка підкреслює, що формування майбутнього сім’янина вимагає реалізації всіх принципів навчання й виховання, у першу чергу, принципу індивідуального підходу, що пронизує всі ланки виховного процесу. Основою індивідуального підходу дослідниця визначає знання й розуміння особливостей сприйняття і засвоєння особистістю моральної інформації, а педагогічне призначення полягає в тому, щоб використовувати найбільш раціональні з погляду цих особливостей способи освоєння вимог моралі суспільства [233].

Останньою складовою формування усвідомленого батьківства є *соціально-педагогічна просвіта молодих батьків*, тобто підготовка їх до виконання батьківських та материнських функцій, формування педагогічної культури (Т. Алексєєнко [5], Т. Кравченко [94], Д. Луцик [104], В. Постовий [174], І. Трубавіна [226] та ін.).

Завданнями соціально-педагогічної просвіти молодих батьків (зокрема майбутніх) на сучасному етапі, на думку І. Трубавіної, є:

- 1) допомога батькам у пошуку необхідної інформації з розвитку й виховання дитини, орієнтації в цій інформації, розумінні потреб дитини, створенні умов, які б такі потреби задовольняли, навчанні практиці догляду за дітьми, ефективному використанні існуючих установ, які опікуються здоров’ям,

харчуванням і психосоціальним розвиток дитини;

2) формування впевненості батьків у своїх силах; покращання стосунків між чоловіком і дружиною, дитячої дисципліни; 3) допомога батькам у формуванні в дітей життєвих навичок [226, с. 11].

Зазначені завдання соціально-педагогічної просвіти батьків, на думку Т. Кравченко, досягаються завдяки використанню різноманітних форм та методів просвітницької роботи, таких як: лекції, семінари, диспути, практичні заняття, консультації, аналіз ситуацій, відеоматеріалів, брошури, буклети, методичні посібники, збірки інформаційних матеріалів, тренінги, тематичні ефіри на радіо, ТБ тощо [94].

Результатом підготовки молоді до виконання батьківських та материнських функцій є готовність до виховання дитини, яка, на думку Т. Алексеєнко, включає когнітивний, мотиваційний та емоційний компоненти. Дослідниця звертає увагу на те, що на стан готовності батьків та якість виконання ними виховної функції впливають також конкретні умови, у яких функціонує сім'я, і ті завдання, що стоять перед батьками як вихователями [5].

Л. Буніна в дослідженні „Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії” говорить про те, що „...в загальному вигляді готовність батьків до виконання батьківських функцій структурно передбачає:

1) позитивне ставлення до дитини й різних видів діяльності, пов'язаних з доглядом за нею;

2) адекватність до вимог, урахування вікових й індивідуальних особливостей дитини;

3) необхідні знання, уміння, навички” [29, с. 36].

Резюмуючи все вище зазначене, слід сказати, що хоча останнім часом в Україні фахівцями соціальної сфери державних та громадських організацій реалізовано проекти, спрямовані на формування навичок усвідомленого батьківства молоді та дають змогу підготуватися до народження дитини, виховання дітей раннього віку, їхнього розвитку тощо, але вони, переважно, мають пілотний характер та результативність більшості з них має ефект лише під час проведення проекту. На нашу думку,

суб'єктом, який має змогу надати цій роботі системного та комплексного характеру, об'єднавши зусилля громадських та державних структур, на сьогодні є територіальна громада, висвітленню діяльності якої і буде присвячено наступний параграф монографії.

Проведений аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволяє зробити ряд висновків узагальнюючого характеру:

1. Обрана нами тема є багатоаспектною, має складний характер і об'єднує в собі цілий ряд відносно самостійних наукових напрямів, які в сукупності дають змогу скласти цілісне уявлення про проблему формування усвідомленого батьківства молоді в Україні.

2. Доцільно виділити три основні напрями наукових досліджень джерельної бази, які разом складають повну картину наукових знань з теми дослідження та систематизують наше уявлення про проблему. Це, по-перше, наукові дослідження, присвячені вивченню усвідомленого батьківства в історико-філософському та психолого-педагогічному аспекті; по-друге, роботи, присвячені проблемі визначення сутності та формування усвідомленого батьківства; по-третє, науково-методична література, що висвітлює соціально-педагогічну діяльність щодо формування в молоді усвідомленого батьківства.

3. Аналіз першого напрямку досліджень, присвячених вивченню усвідомленого батьківства в історико-філософському та психолого-педагогічному аспекті показав, що: *по-перше*, окреслена проблема не є новою для історії розвитку громадянського суспільства й активно досліджувалася протягом XVII – XX століть в контексті прав дитини та підготовки батьків до виконання батьківських функцій; *по-друге*, нами встановлено, що формування усвідомленого батьківства було й залишається актуальною міжнародною соціальною проблемою, яка має пріоритетний характер у філософській, педагогічній та психологічній думці науковців багатьох країн.

4. Аналіз наукової літератури щодо проблеми визначення сутності та формування феномена усвідомленого батьківства дозволив нам зробити висновок, що „усвідомлене батьківство” – це усвідомлення особою своєї відповідальності за процес зачаття,

народження, виховання та розвиток здорової дитини, яке базується на формуванні когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства з метою забезпечення процесу повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей. А також показав, що, *по-перше*, феномен батьківства має складну структуру основними компонентами якого є: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності), батьківські установки та сподівання, батьківське ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківську відповідальність, стиль сімейного виховання; *по-друге*, усі компоненти батьківства пов'язані між собою в єдину структуру за допомогою когнітивного, емоційного та поведінкового елементів; сукупним образом всіх компонентів та найбільш доступним для спостереження є стиль сімейного виховання; *по-третьє*, кожен компонент містить певну сформовану частину – педагогічний компонент, впливаючи на який можливо здійснювати формування усвідомленого батьківства; *по-четверте*, чинники, які впливають на формування батьківства, організовані ієрархічно та представлені декількома рівнями: макро-, мезо-, мікрорівнем, а також індивідуальним рівнем конкретної особистості.

Розкриваючи структуру організації феномену батьківства, ми дійшли висновку, що, перш за все, це план індивідуально-особистісних властивостей жінки або чоловіка, які впливають на батьківство; наступний план охоплює батьківство стосовно сімейної системи; третій план фіксує батьківство у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями, і, нарешті, четвертий план розкриває батьківство стосовно системи суспільства.

5. Проведений нами дефінітивний аналіз дозволив визначити, що формування усвідомленого батьківства молоді – це системна діяльність, що спрямована на вироблення та удосконалення у молоді когнітивної, емоційної та операційної складових батьківства, а також визначення особистісної позиції щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов гармонійного розвитку та виховання дитини в сім'ї. Основними складовими процесу формування усвідомленого батьківства є: демографічне виховання молоді, формування контрацептивної культури, підготовка до прокреативної

діяльності, психолого-педагогічна підготовка майбутніх батьків, статеве виховання та підготовка молоді до сімейного життя, які виступають окремими напрямками соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді.

6. Водночас, проведений аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що: по-перше, фундаментальних досліджень з проблеми формування усвідомленого батьківства молоді небагато, хоча є яскраво вираженою потреба в систематизації знань з окресленої наукової проблеми; по-друге, незважаючи на ґрунтовні дослідження вчених, залишаються недостатньо розробленими такі питання: сутність та особливості формування усвідомленого батьківства молоді, формування готовності до усвідомленого виконання батьківської ролі молоддю, організація комплексної діяльності різних соціальних інституцій територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді.

Отже, наступні етапи нашого дослідження будуть присвячені систематизації та доповненню науково-практичного аспекту вирішення проблеми формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.

1.2. Сутність соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді

Наукове дослідження сутності та особливостей соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді повинно ґрунтуватися на чіткому розумінні, по-перше, поняття „соціально-педагогічна діяльність”, а по-друге, поняття „громада” („територіальна громада”) її різновидів, формальних й неформальних характеристик її структури.

Ключовою складовою дефініції „соціально-педагогічна діяльність” є поняття „діяльність”, яке широко тлумачать у таких науках як філософія, психологія, соціологія, соціальна педагогіка та розглядають як працю, поведінку, роботу.

З позиції соціально-педагогічної науки авторський колектив Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик визначають „діяльність” як специфічну форму ставлення людини до навколишнього середовища, зміст якої полягає в цілеспрямованому його перетворенні. Крім того, діяльністю можна назвати сукупність дій людини, що спрямована на бажану зміну будь-якого предмета [78, с. 63 – 64].

Залежно від масштабів суб'єкта розрізняють суспільну, колективну та індивідуальну діяльність. За способом виконання виокремлюють фізичну та розумову, теоретичну і практичну діяльність, а з урахуванням сфери прояву – економічну, політичну, правову та соціальну діяльність [14, с. 16].

У рамках дослідження нас цікавить саме діяльність соціальна (К. Абульханова-Славська [1], Б. Ананьев [6], Л. Виготський [35], А. Леонтьєв [98], С. Рубінштейн [187]), оскільки, як відзначають вчені В. Андрущенко [8], В. Бех [22], В. Бочарова [27], В. Мітрохін [234], Л. Мардахаєв [108], соціально-педагогічна діяльність є її різновидом, і складається з двох компонентів: соціального і педагогічного.

Так, Л. Мардахаєв характеризує термін „соціальна діяльність” як сукупність соціально значимих дій, які здійснюються суб'єктом (групою, особистістю) у різних сферах і на різних рівнях організації суспільства, які ставлять метою свої

діяльності певні соціальні цілі та інтереси та використовують для їх досягнення та задоволення різноманітні засоби – економічні, політичні, соціальні та ідеологічні, а „педагогічну діяльність” як особливий вид суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до самостійної діяльності відповідно до економічних, політичних, моральних та естетичних цілей [198, с. 77].

Виходячи з соціальних компонентів, якими характеризують педагогічну діяльність, можна визначити термін „соціально-педагогічна діяльність”.

На думку таких вчених, як Л. Аксенова [4], Т. Алексєнко [5], М. Гурьянова [42], В. Поліщук [168], В. Сластьонін [197], С. Харченко [117], сутність соціально-педагогічної діяльності полягає в тому, що одним із пріоритетних завдань для держави ХХІ століття є створення умов для ефективної соціалізації особистості: гуманізація соціального середовища, оптимізація взаємин особистості й соціуму, підтримка, розвиток і реабілітація індивідуальної та соціальної суб’єктності [168, с. 35].

В. Сластьонін підкреслює, що „призначення соціально-педагогічної діяльності полягає у підвищенні ефективності процесу соціалізації, виховання, розвитку дітей, підлітків, молоді” [197, с. 265].

Заслуговує на увагу науковий підхід В. Нікітіна, який вказує на безпосередній зв’язок соціально-педагогічної діяльності з процесом соціалізації особистості. На його думку, „соціально-педагогічна діяльність полягає в забезпеченні освітньо-виховними засобами спрямованої соціалізації особистості, у передачі індивіду (та освоєнні ним) соціального досвіду людства, набутті чи відновленні соціальної орієнтації, соціального функціонування” [209, с. 35].

За основне визначення терміну „соціально-педагогічна діяльність” ми беремо формулювання О. Безпалько, яка вважає, що „...соціально-педагогічною можна вважати діяльність, спрямовану на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини... Результатом соціально-педагогічної

діяльності є формування в особистості певного рівня соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення та самоствердження як складових суспільного буття, відповідно до її можливостей та особливостей соціального середовища” [14, с. 25 – 26].

Розвиток та становлення особистості в суспільстві відбувається за умови її активної участі в діяльності різних соціальних інститутів та спільнот, зокрема такому соціальному утворенні як громада.

Термін „громада” є доволі багатоаспектним поняттям. Представники таких наук як соціологія, психологія, історія, соціальна педагогіка (соціальна робота) дають своє тлумачення цього явища, не узгоджуючи між собою його сутність, характеристики, ознаки тощо.

Термін „громада” походить із соціологічного тезаурусу, де її переважно розглядають як спільноту – об’єднання людей з метою соціальної взаємодії.

Яскравими представниками соціологічного напрямку вивчення громади є А. Беляєв [18], В. Саакян [190], В. Скуратівський [196], Н. Фашевський [232] та ін.

Громаду в значенні спільноти, як і багато інших категорій у суспільних науках, неможливо визначити однозначно. Згідно з одним із соціологічних підходів (В. Саакян [190], В. Скуратівський [196]) громада розглядається як групова соціальна спільнота, члени якої поділяють єдину територію, об’єднані повсякденними регулярними стосунками. Вона відрізняється від інших спільнот локальною соціальною системою, що складається із сукупності елементів, які перебуваючи в певних зв’язках і взаємовідносинах, утворюють єдине ціле та здатні міняти свою структуру.

У соціологічній науці існує кілька підходів до класифікації громад, так громаду розподіляють на резидентні (географічні), ідентифікаційні (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) громади та громади за інтересами [76].

Варто зауважити, що люди завжди є членами одночасно резидентних та ідентифікаційних громад, а іноді й громад за інтересами. Але незалежно від того до якого типу належить громада, аби бути такою вона повинна мати кілька ключових ознак [211]:

– *спільна ситуація*: люди, які належать до громади, мають спільні ознаки, що пов’язують їх одне з одним (місце проживання, клас, етнічність, релігія та ін.);

– *мережа взаємовідносин*: громади включають усі можливі відносини;

– *колективна дія*: люди усвідомлюють спільний інтерес і спроможні на організацію колективної дії;

– *сформована ідентичність*: людина в громаді отримує громадську ідентичність, з якою настає певна емоційна відповідальність, почуття належності до більшої одиниці і певна лояльність стосовно неї.

Американські теоретики наголошують на тому, що „громада – це група індивідів або сімей, члени якої поділяють певні цінності, мають спільні інтереси, або користуються послугами тих самих служб та організацій чи живуть в одній місцевості” [191].

Канадські вчені Д. Боп та М. Боп, пропонують „громадою” називати будь-яку групу людей, які встановлюють сталі взаємини між собою з метою вдосконалення самих себе та середовища, у якому вони живуть [39, с. 34]. Діяльність громади вчені розглядають за чотирма напрямками:

1) *культурний* – цінності людей певної громади, їх переконання, ідеали, цілі, пріоритети, мораль тощо, а не лише належність до певного етносу;

2) *економічний* – стан і способи задоволення базових потреб членів громади;

3) *соціальний* – взаємини між людьми, їх соціальна захищеність, впевненість у завтрашньому дні, участь людей у житті громади, відкритість новим ідеям, іншим громадам тощо;

4) *політичний* – розподіл влади, система управління своїми справами та ресурсами [14, с. 45].

Щоб створити повноцінну громаду, необхідно працювати за всіма зазначеними напрямками.

Офіційно в нашій державі вживають поняття „територіальна громада”. Конституція України [86] розглядає її як первинний суб’єкт місцевого самоврядування. У Законі України „Про місцеве самоврядування в Україні” [57] територіальна громада визначена, як: „жителі, об’єднані

постійним проживанням, у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр”.

Аналізуючи сутність територіальної громади як основи місцевого самоврядування, О. Батанов зазначає, що „територіальна громада – це складна „кумулятивна” форма суспільної організації, сукупність людей, асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднаних різноплановими ознаками системного характеру (демографічний, територіальний, правовий, політичний, економічний, професійний, мовний, релігійний тощо)” [12, с. 57].

Слід зазначити, що коли мова йде про територіальну громаду, то завжди постає питання про її межі, і згідно з існуючим в нашій державі адміністративно-територіальним устроєм більшість дослідників з проблем місцевого самоврядування як різновиди територіальної громади виокремлюють: село, селище, район, місто, мікрорайон у місті [12, с. 77]. Основний Закон визнає право самостійно вирішувати питання місцевого значення лише за первинними територіальними громадами – жителями адміністративно-територіальних одиниць, тобто поселень або населених пунктів (сіл, кількох сіл, селищ та міст) [191, с. 5].

У рамках дослідження нас більше цікавить визначення сутності громади в соціально-педагогічній теорії, яке базується на концептуальних положеннях теорії соціалізації. Так, у сфері соціально-педагогічної діяльності з молоддю термін „громада” визначений як різновид соціального середовища (Р. Гранкіна [38], С. Іваненков [67], В. Іванов [70], Г. Ловецький [103]).

А. Дорошенко вважає, що громада як соціальне середовище представляє собою конкретне поле соціальної діяльності та відносин, де формуються й реалізуються потреби й можливості особи, де кожна людина безпосередньо включається в процес життєдіяльності суспільства [45, с. 122].

Соціалізацію індивіда в переважній більшості розглядають як процес входження у світ конкретних соціальних зв'язків та інтеграції особистості в різні типи соціальних спільностей через культуру, цінності, норми, на основі яких

формуються соціально значимі риси особистості [14].

Соціальність людини – це результат діяльності самого індивіда за допомогою діяльності оточуючих людей [67, с. 66].

На нашу думку, саме соціалізуюча функція громади є основною у формуванні усвідомленого батьківства молоді. Тому, у рамках дослідження нас цікавить соціально-педагогічний підхід до характеристики громади, запропонований О. Безпалько [14], який базується на факторній моделі соціалізації А. Мудрика [128] та теорії соціалізуючого середовища С. Іваненкова [67].

Виходячи з факторної моделі соціалізації, вчена говорить про функціонування громади на мікро- та мезорівнях соціального середовища. За умови, що однією з провідних характеристик громади є територія, залежно від типу поселення можна говорити про сільську, міську громаду та громаду мікрорайону великого міста як про мезорівень соціального середовища. За тією ж територіальною ознакою сусідську громаду можна визначати як мікрорівень соціального середовища [14, с. 56].

Характеристика громади за спільністю інтересів (культурних, релігійних, професійних тощо) та взаємозв'язків її членів дає підстави також визначати громаду як мікрорівень соціального середовища. Прикладами такої громади можуть бути професійні колективи, об'єднання дітей та молоді за інтересами, об'єднання батьків для спільного вирішення проблем своїх дітей [16, с. 13].

Виходячи з вищесказаного, функціонування громади на мікро- та мезорівнях соціального середовища графічно можна зобразити таким чином (рис. 1.2).

У сучасній практиці соціально-педагогічна робота з молоддю як професійна діяльність переважно здійснюється в умовах територіальної громади як соціальної системи мезорівня соціального середовища.

Параметрами такої системи є:

- природно-економічні особливості території;
- соціокультурні традиції населення;
- групи людей за гендерно-віковими характеристиками;
- заклади соціальної інфраструктури (навчальні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо);

- органи місцевого самоврядування; неурядові організації [14, с. 57].

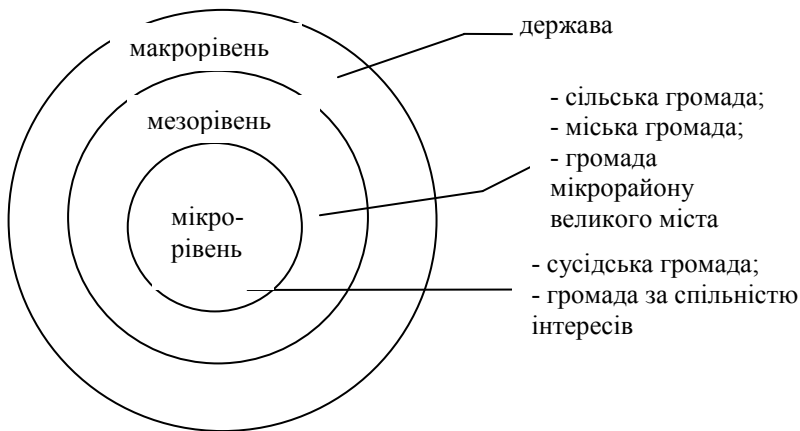

Рис. 1.2. Модель функціонування громади на мікро- та мезорівнях соціального середовища

Саме ці параметри вказують на особливості та відмінності між різними територіальними громадами, що, у свою чергу, обумовлює й особливості процесу соціалізації молоді, яка проживає на їх території.

Ми повністю згодні з позицією О. Безпалько, А. Мудрика та С. Іваненкова, і в нашому дослідженні будемо виходити з того, що **соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді** – це мезорівень соціально-педагогічної діяльності, що спрямована на формування в молоді відповідальності за процес зачаття, народження, виховання та розвиток здорової дитини, яке базується на виробленні та удосконаленні когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства, а також формування особистісної позиції щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов гармонійного розвитку дитини в сім'ї, і здійснюється із використанням відповідних технологій.

У рамках наукового пошуку ми досліджуємо соціально-педагогічну діяльність з формування усвідомленого батьківства

молоді саме міської громади як соціальної системи мезорівня соціального середовища.

На основі аналізу наукових робіт, які присвячені проблемі визначення сутності, формування та складових соціально-педагогічної діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства визначимо **сутність та особливості** соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді.

Процес формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади реалізується через систему певних соціальних інститутів.

У соціологічній науці під „соціальним інститутом” розуміють організовану систему зв’язків і соціальних норм, що об’єднує значимі суспільні цінності та процедури, які задовольняють основні потреби суспільства. У цьому визначенні:

- суспільні цінності – ідеї і цілі, що ставлять люди для задоволення своїх потреб;

- суспільні процедури – стандартизовані зразки поведінки в групових процесах;

- система соціальних зв’язків – сплетіння ролей і соціальних статусів, із допомогою яких поведінка людей реалізується й утримується в певних рамках [236, с. 162].

Отже, у територіальній громаді процес формування усвідомленого батьківства здійснюється через такі соціальні інститути, як: *сім’я, заклади освітньої сфери, заклади та організації соціально-педагогічного спрямування та неурядові організації, які є основними суб’єктами цього процесу.*

Найпершим суб’єктом формування усвідомленого батьківства є батьківська *сім’я*, яка впливає на формування майбутнього батьківства молоді людини (майбутнього батька чи матері) у сім’ї. Виховання в батьківській сім’ї є взірцем, моделлю, яку в майбутньому молоді люди будуть наслідувати. Роль сім’ї в підготовці юнаків та дівчат до сімейного життя та виконання майбутніх батьківських обов’язків, на думку В. Кравця, полягає у створенні чіткої визначеності прав і обов’язків батьків та дітей, участь в обговоренні й вирішенні сімейних проблем. „А усунення юнаків і дівчат від виконання своїх обов’язків призводить до низького включення в сімейні

справи, що проявляється пізніше у втраті сім'єю впливу на їхню поведінку, наміри і почуття” [91, с. 124]. На думку Р. Овчарової, „подружжя сімейна система практично повністю наслідує батьківську сімейну систему” [139, с. 32]. Але, на жаль, сьогодні сім'я не завжди має достатній педагогічний та психологічний потенціал для самостійного формування усвідомленого батьківства в молоді, і тому потребує підтримки з боку державних та недержавних організацій.

Одним з основних суб'єктів реалізації соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді є *заклади освітньої сфери*, а саме: середні загальноосвітні навчальні заклади I-III ступенів, заклади професійно-технічної освіти та вищі навчальні заклади.

Система освітніх закладів будь-якої країни є провідним фактором соціалізації на рівні територіальної громади, зокрема формування усвідомленого батьківства молоді.

Головною метою системи навчально-виховних закладів освіти є адаптація дітей та молоді до існуючих цінностей культури суспільства, окремих його груп. Тому структура, організація, зміст соціально-педагогічної діяльності в системі освітніх закладів залежить від відповідних провідних соціальних цінностей суспільства.

Соціально-педагогічну діяльність у закладах освіти, згідно зі статтею 22 Закону України „Про освіту” [58], здійснюють соціальні педагоги, які за своїм статусом належать до педагогічних працівників.

Розглянемо, сутність соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді в сучасній системі освіти України.

Цільовою групою формування усвідомленого батьківства молоді в *загальноосвітніх закладах* виступає учнівська молодь (9-11 класи), яка є потенційними батьками. Їхня підготовка до батьківства здійснюється за такими чотирма основними напрямками, а саме: освітній, виховний, оздоровчий і практичний [206]. Розглянемо їх більш детально.

Освітній напрям формування усвідомленого батьківства молоді в загальноосвітніх закладах передбачає інформування учнівської молоді, яка є майбутніми батьками, про фізіологічні

механізми дітонародження, особливості харчування, режиму, виконання правил гігієни під час вагітності, пологів і післяпологового періоду, правила догляду за дитиною, принципи грудного вигодовування та виховання.

На думку В. Кравця, для того, щоб мати достатній рівень сформованості усвідомленого батьківства учнівській молоді необхідні знання про основні закономірності розвитку й виховання дітей, про роль у цьому сім'ї, батьків, тобто фізіолого-гігієнічні й психолого-педагогічні знання. Молоді люди повинні бути готовими до розв'язання різноманітних педагогічних завдань, як стратегічних так і тактичних, оперативних. На рівень педагогічної підготовленості певний вплив чинить самоосвіта майбутніх батьків, читання педагогічної літератури, прагнення розширити свій педагогічний світогляд [206, с. 26].

У рамках освітнього напрямку, формування усвідомленого батьківства здійснюється через статеве виховання, формування репродуктивного здоров'я молоді, попередження виникнення та розповсюдження хвороб, які передаються статевим шляхом, підготовку до сімейного життя.

Основна професійна діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді в загальноосвітній школі в рамках освітнього напрямку здійснюється соціальним педагогом засобами бесід, диспутів, конкурсів соціальної реклами, волонтерських акцій, благодійних марафонів, соціальних проєктів, тренінгів тощо [171]. Окрім соціального педагога, певні аспекти формування усвідомленого батьківства учнівської молоді беруть на себе завучі з виховної роботи школи та класні керівники, які включають до плану виховних заходів лекції, бесіди, диспути, тренінги масові заходи із залученням медичних працівників, психологів, юристів, спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, представників громадських організацій соціально-педагогічного спрямування тощо.

Також, специфічною діяльністю з формування усвідомленого батьківства молоді в загальноосвітній школі є впровадження навчального курсу для учнів 10-11 класів „Етика та психологія сімейного життя”, головними завданнями якого є:

- підвищення відповідальності молоді перед шлюбом і сімейним життям;

- формування в юнаків та дівчат високого рівня етико-психологічної культури;

- підвищення соціальної престижності ролі батьківства та материнства;

- формування психологічної готовності юнаків та дівчат до шлюбу;

- висвітлення питання щодо ведення домашнього господарства, організації бюджету сім'ї тощо [171, с. 45]. Але, на жаль, на сьогодні цей курс у сучасній вітчизняній системі загальної освіти не є обов'язковим, а лише факультативним.

Зараз у загальноосвітній школі спостерігається активний пошук нових технологій соціально-педагогічної роботи з формування усвідомленого батьківства в дітей та молоді, однією з таких технологій є метод „рівний-рівному”, активне запровадження якого в практику соціально-педагогічної роботи школи почалося з 2000 року в рамках спільного проекту колишнього Міністерства освіти і науки України, Національної Академії педагогічних наук України, ПРООН/ЮНЕЙДС „Сприяння просвітницькій роботі „рівний-рівному” серед молоді України щодо здорового способу життя” [14, с. 184]. У межах цієї програми окремим блоком „Прояви турботу та обачливості” серед підлітків, учнів загальноосвітніх закладів, здійснюється формування окремої складової усвідомленого батьківства, такої як статеве виховання та профілактика ВІЛ/СНІДу в підлітковому середовищі.

Виховний напрям формування усвідомленого батьківства молоді в загальноосвітній школі передбачає виховання почуття материнства-батьківства шляхом формування духовного зв'язку між майбутніми батьками і ненародженою дитиною. Старшокласники повинні бути психологічно готовими до виховання дитини, взяти на себе відповідальність за створення умов для всебічного розвитку особистості майбутньої дитини.

В. Кравець виділяє п'ять умов успіху в здійсненні батьківського й материнського обов'язків:

- 1) бути вимогливими до себе, постійно займатись самовихованням;

- 2) мати волю, витримку;

- 3) знати інтереси своїх дітей, вникати в усе, що їх хвилює,

турбує, гнітить чи радує;

4) пам'ятати своє дитинство та юність, співпереживати з дитиною все, що з нею відбувається;

5) брати обов'язкову участь в усіх домашніх, господарсько-побутових справах, залучати до них, по можливості, і дітей; завжди бути прикладом для своїх дітей [206, с. 28].

Значний потенціал у формуванні почуття материнства й батьківства молоді в загальноосвітній школі, у рамках виховного напрямку, мають навчальні предмети, насамперед українська та зарубіжна література, біологія, валеологія, правознавство тощо.

Важливе значення у виховній роботі школи набуває формування культу Матері, поваги до жінки, розповсюдженими формами створення якого є вечори, шкільні свята, збори, оформлення стендів („Наші мами”, „Прославимо жінку-матір!”, „Я люблю тебе, мамо” тощо). У ряді шкіл проводяться шкільні свята Матері з підведенням підсумків того, що учні самостійно виготовили для матері; свята із залученням тат, що мають військово-спортивний характер.

Оздоровчий напрям передбачає роботу школи із залученням медичних працівників, яка спрямована на оцінку стану здоров'я учнівської молоді, зокрема на збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я майбутніх батьків.

Так, оздоровчий напрям формування усвідомленого батьківства жіночої молоді передбачає оцінку стану здоров'я дівчини-майбутньої жінки, прогнозування акушерських ускладнень і власне оздоровчі заходи. З цією метою:

- проводять щорічний медичний огляд;
- використовують комп'ютерну психодіагностику;
- заняття з оздоровчої гімнастики в спортивному залі та басейні;
- правильне харчування;
- загартовування;
- ознайомлення з методами розслаблення й контрацепції;
- навчання динамічній суглобовій і спеціальній гімнастиці тощо [206].

Оздоровчий напрям формування усвідомленого батьківства чоловічої молоді в умовах загальноосвітнього закладу

обмежується лише медичним оглядом.

Для здійснення оздоровчого напрямку формування усвідомленого батьківства представників як чоловічої, так і жіночої учнівської молоді деякі загальноосвітні школи використовують заняття спортивних клубів, груп здоров'я, груп загальнофізичної підготовки, клубів загартування тіла, школи Порфірія Іванова, залів фітболу, залів фітнесу та аква-аеробіки тощо. Але, слід зазначити, що загальноосвітні школи не кожної територіальної громади мають такі ресурси для збереження та зміцнення репродуктивного й психологічного здоров'я учнівської молоді, частіше це громади мікрорайону великого міста, тоді як громади невеликих міст та селищ таких ресурсів позбавлені.

У межах оздоровчого напрямку формування усвідомленого батьківства загальноосвітньої школи робляться спроби за допомогою терапевтичних засобів зберегти та підвищити рівень психологічного здоров'я майбутніх батьків: зменшення їхніх невротичних проявів, формування адекватної реакції на різноманітні стресові подразники. З цією метою створюють майданчики нервово-м'язової та психоемоційної релаксації та кімнати сенсорного розвантаження, де застосовуються методики особистісного орієнтування: арт-терапія, малювання, гра на музичних інструментах, співи, танці, рольові ігри, формування впевненості в собі, загострення уваги майбутніх батьків на поглибленні контакту з дитиною в допологовий період [206, с. 27].

Практичний напрям формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності загальноосвітньої школи має на меті підготовку молоді до виходжування й виховання дитини. Умінням одягнути, сповити, викупати, покласти спати, заколисати повинні оволодіти і хлопці, і дівчата. На жаль, цьому напрямку формування усвідомленого батьківства молоді майже не приділяється уваги ні в школі, ні в сім'ї [206].

Отже, розглянуті напрями соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді в загальноосвітній школі дають підстави стверджувати, що незважаючи на пошуки та впровадження нових технологій з формування усвідомленого батьківства молоді в загальноосвітній школі ця діяльність має несистематичний, епізодичний характер,

що істотно впливає на рівень сформованості усвідомленого батьківства учнівської молоді.

Вищі навчальні заклади, професійно-технічні заклади також здійснюють формування усвідомленого батьківства молоді.

Формування усвідомленого батьківства молоді в професійно-технічних та вищих освітніх закладах може реалізовуватись у двох напрямках:

1) як виховна робота зі студентами;

2) як професійна підготовка фахівців соціальної сфери.

У межах першого напрямку – *виховної роботи зі студентами* – формування усвідомленого батьківства молоді здійснюється через роботу заступників деканів з соціально-гуманітарної роботи та кураторів академічних груп, які окремими блоками в план виховних заходів та кураторських годин вносять теми, які стосуються формування статевої культури, гендерної культури, формування образу сім'янина, профілактики ІПСШ, ВІЛ/СНІДУ тощо.

Діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді у вищому навчальному закладі полегшується, оскільки частково теоретичні знання про сім'ю та батьківство студенти набувають під час вивчення гуманітарних дисциплін, таких як „Валеологія”, „Соціологія”, „Етика та естетика”, „Психологія” і „Педагогіка” та ін. Завдання заступників деканів з соціально-гуманітарної роботи та кураторів академічних груп полягає в поширенні й поглибленні цих знань [120, с. 78]. Однак практичний аспект формування навичок усвідомленого батьківства в таких освітніх закладах практично не реалізований.

У межах *професійної підготовки* фахівців спеціальностей „Соціальна педагогіка”, „Психологія”, „Соціальна робота” формування усвідомленого батьківства молоді в деяких вищих навчальних закладах реалізується у межах таких навчальних курсів, як „Педагогіка сімейного виховання”, „Сімейне право”, „Особливості статевого виховання дітей та молоді”, „Гендерна педагогіка”, „Етика та психологія сімейного життя”, „Соціальна робота з усвідомленого батьківства” тощо, але більшість з них запланована не як обов'язкова, а як дисципліна за вибором студента.

Суб'єктами формування усвідомленого батьківства молоді у вищих навчальних закладах є також і студентські соціальні служби, які є підрозділами міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Студентська соціальна служба – це спеціалізоване формування, що реалізує державну молодіжну політику й надає безкоштовні соціальні послуги та допомогу студентській молоді. Діяльність студентської соціальної служби здійснюється за погодженням із керівництвом закладу [227].

Організація роботи студентських соціальних служб з формування усвідомленого батьківства молоді здійснюється в межах окремих напрямів її роботи, а саме:

- просвітницької роботи щодо реалізації соціально значимих соціальних програм і проектів – спільно із соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді (тренінги, акції щодо формування усвідомленого батьківства молоді, формування гендерної культури, статевого виховання підлітків тощо);

- профілактики негативних явищ у студентському середовищі та пропаганди здорового способу життя (в межах цього напрямку роботи здійснюється просвітницька робота з формування окремих складових усвідомленого батьківства молоді, таких як: статеве виховання, профілактика ВІЛ/СНІДу тощо);

- формування та розвиток волонтерського руху у ВНЗ, що дає змогу студентам I-V курсів навчатися навичкам соціально-педагогічної роботи за фахом (в рамках цього напрямку роботи студенти-волонтери здійснюють і соціально-педагогічну діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді серед учнів загальноосвітніх закладів та студентів ВНЗ);

- культурно-дозвіллєва діяльність: проведення тематичних фестивалів творчості, конкурсів, виставок творчих робіт (зокрема з питань усвідомленого батьківства) – спільно із соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді, управліннями праці та соціального захисту населення, позашкільними закладами освіти;

- проведення соціального моніторингу та досліджень щодо рівня сформованості усвідомленого батьківства молоді в середовищі ВНЗ (бесіди, інтерв'ю, анкетування тощо);

– здійснення інформаційної діяльності (видання газети студентської соціальної служби, оформлення інформаційних стендів, здійснення соціальної реклами) [227].

Наступною соціальною інституцією формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є *заклади та організації соціального спрямування*.

Спеціалізованих закладів з формування усвідомленого батьківства молоді в Україні на сьогодні не існує, але окремі складові цієї діяльності беруть на себе заклади та установи, які підпорядковані Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерству охорони здоров'я України та Міністерству культури і туризму України. Основними закладами соціального спрямування, які здійснюють таку діяльність є: *служба планування сім'ї; заклади охорони здоров'я та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді*. Розглянемо зміст їхньої діяльності більш детально.

Ще в 1968 р. ООН проголосило право на планування сім'ї та вільне відповідальне батьківство як невід'ємне право кожного громадянина, саме тому одним з суб'єктів формування усвідомленого батьківства молоді є *Служба планування сім'ї*. Діяльність цієї служби передбачає ті види діяльності, які мають на меті допомогти окремим особам та сім'ям досягти визначених результатів, а саме: уникнути небажаної вагітності; народити бажаних дітей; регулювати інтервали між вагітностями; обирати час народження дітей залежно від віку батьків та стану їхнього здоров'я; визначати кількість дітей у сім'ї [189, с. 9].

Основними завданнями служби є :

1)вивчення основ сексуальної поведінки та методів контрацепції в освітніх закладах та молодіжних центрах;

2)підвищення безпеки абортів та вдосконалення рекомендацій з попередження небажаної вагітності після абортів та пологів;

3)розширення сучасних методів контрацепції;

4)попередження захворювань, які передаються статевим шляхом;

5)широка інформаційна діяльність з проблеми планування сім'ї [189, с. 11].

Діяльність служби планування сім'ї має переважно

інформаційний характер та використовує такі форми роботи, як: просвітницька діяльність (лекції, семінари, бесіди, тренінги); видання друкованої продукції (плакати, листівки, пам'ятки, буклети, брошури, книги тощо); співпраця з засобами масової інформації (телебачення, радіо, газети, журнали тощо);

Отже, служби планування сім'ї формують лише окремі складові усвідомленого батьківства молоді, як-от: статеве виховання, збереження репродуктивного здоров'я і формування репродуктивної поведінки молоді та здійснюють лише соціально-медичну просвіту.

Також до закладів, які надають соціально-медичні послуги з формування усвідомленого батьківства молоді належать *заклади охорони здоров'я та жіночі консультації*. І хоча на сьогодні в цих закладах відсутні посади „соціальний педагог” або „психолог”, які могли б надавати молодим людям соціально-педагогічні та психологічні послуги з формування усвідомленого батьківства, однак при жіночих консультаціях та пологових будинках функціонують *школи відповідального батьківства*.

Діяльність таких шкіл спрямована на формування сімейних цінностей, відповідального, усвідомленого батьківства, підготовки майбутніх матерів та батьків до виконання батьківських обов'язків на засадах впровадження сучасних підходів щодо догляду за новонародженими. У роботі використовують демонстраційні матеріали, технічні засоби і предмети догляду за дитиною, проводиться фізіопсихопрофілактична підготовка вагітних до пологів [164, с. 49]. Однак, як засвідчує практика, подібні школи в більшості випадків мають формальний характер, заняття проводяться несистематично або не проводяться взагалі. Інформація, яку отримують майбутні батьки стосується переважно періоду вагітності, пологів і першого року життя дитини та має суто медико-гігієнічний характер.

Що стосується заходів формування усвідомленого батьківства молоді соціально-педагогічного характеру, то в Україні провідна роль серед організацій соціально-педагогічного спрямування належить *центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді*, що є спеціалізованими закладами, на які

державою покладено надання різних видів соціальних послуг та допомоги сім'ям, дітям та молоді.

На думку багатьох вчених (І. Звереві [63], О. Кузьменка [96], С. Толстоухові [224], К. Шендеровського [243]), центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі ЦСССДМ) є соціальними службами територіального охоплення.

Система центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді функціонує на *державному* (Державна служба для сім'ї, дітей та молоді), *регіональному* (регіональні ЦСССДМ відповідно до територіально-адміністративного поділу України) та *місцевому* рівнях (районні, міські, селищні, сільські, районні в містах ЦСССДМ) [14].

Одним з основних напрямів своєї роботи центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, діючі в Україні, мають соціальну підтримку молоді сім'ї, завданням якого є формування усвідомленого батьківства молоді.

Основними напрямками соціально-педагогічної діяльності ЦСССДМ з формування усвідомленого батьківства молоді є:

1. *Інформаційно-просвітницька діяльність серед дітей та молоді* – це один з перспективних напрямів пропаганди здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, запобігання захворюванням, що передаються статевим шляхом, планування сім'ї, підготовки до подружнього життя та формування усвідомленого батьківства молоді.

До інформаційних заходів та надання консультацій залучаються спеціалісти різного фаху: соціальні педагоги, психологи, медичні працівники, працівники управлінь праці та соціального захисту населення, юристи, залежно від спектру питань, що потребують висвітлення. Ефективність такої діяльності забезпечена комплексним та довготривалим проведенням тематичних заходів, до участі в яких залучають як спеціалістів соціальної сфери, так і безпосередніх користувачів послуг – молодь та молоді сім'ї [164, с. 45].

2. *Робота з молодими сім'ями з формування усвідомленого батьківства*. Одним із напрямів сімейної політики є реалізація заходів, спрямованих на профілактику сімейного неблагополуччя, попередження соціального сирітства й дитячої бездоглядності шляхом формування в молодих батьків

відповідального ставлення до виконання батьківських обов'язків, вмінь та навичок розв'язання сімейних конфліктів. На реалізацію цих завдань спрямована діяльність шкіл відповідального батьківства, клубів для батьків, центрів з підготовки майбутніх матерів, консультаційних пунктів.

3 метою консультування сімей щодо правового регулювання шлюбних та сімейних відносин молоді сім'ї, молоді, яка вступає до шлюбу, проведення заходів, пов'язаних із сімейними святами, традиціями, надання юридичних, психолого-педагогічних рекомендацій щодо народження та виховання дітей діє мережа клубів, центрів для молодих сімей, консультаційних пунктів, які створюються при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та навчальних закладах [164].

3. *Заходи, спрямовані на зміцнення сімейних цінностей.* Сімейне виховання дитини тісно пов'язане з родинними традиціями, адже справжні родинні зв'язки тримаються не тільки й не стільки на матеріальних, скільки на духовних засадах. Саме з метою популяризації здорового способу життя в колі сім'ї та організації активного сімейного дозвілля центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводять заходи, присвячені святкуванню Дня захисту дітей, Дня матері, Міжнародного дня сім'ї, Міжнародного жіночого дня 8 Березня, Дня сім'ї, Дня батька тощо.

4. *Відродження та збереження національних сімейних традицій у вихованні дітей.*

Установи та заклади культури спільно з виконавчими органами влади та місцевого самоврядування сприяють створенню умов для цілеспрямованої роботи з сім'ями, відтворенню сімейних традицій, обрядів, духовного розвитку особистості. У більшості областей країни затверджено спеціальні програми, розроблено відповідні заходи, надається підтримка у їх реалізації.

У закладах культури центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводяться районні свята, зокрема: „Вшанування молодих матерів”, „Родина року”, естафети „Україна – сім'я єдина”, тематичні вечори „Тепло родинного гнізда”, свята Батька тощо.

Обласні центри народної творчості розробили методичні

поради для допомоги працівникам закладів культури з організації сімейного дозвілля, просвітницької роботи серед молодих сімей, залучення батьків та їх дітей до участі в культурно-мистецькому житті [164, с. 53].

Система центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є *поліфункціональною*, оскільки при центрах діють різні спеціалізовані формування, які спрямовані на реалізацію завдань означених вище напрямів соціально-педагогічної діяльності ЦСССДМ з формування усвідомленого батьківства молоді.

Завдяки роботі таких формувань ЦСССДМ мають змогу надавати послуги з підготовки молодих людей до сімейного життя, усвідомлення батьківства, збереження репродуктивного здоров'я, профілактики раннього сирітства забезпечувати діяльність спеціалізованих установ: служб соціальної підтримки сім'ї, консультаційних пунктів у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини, мобільних консультаційних службах „Телефон довіри” [164, с. 48].

Так, у навчальних закладах створено *консультаційні пункти* – де молодь має можливість отримати індивідуальні консультації спеціалістів центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

У рамках роботи спеціалізованої служби соціальної профілактики проводяться *групові заняття* з підготовки молоді до створення сім'ї на теми: „Підготовка молоді до сімейного життя”, „Шлюб – основа сім'ї”, „Шляхи подолання проблем молодого подружжя як складова частина підготовки молоді до сімейного життя”, „Підготовка молоді до сімейного життя”, „Гендерна рівність у родині” тощо. У результаті такої роботи в учнівської молоді формується свідоме ставлення до шлюбу та батьківства. Учасники заходів дізнаються про можливі проблеми молодого подружжя, шляхи їх вирішення та шляхи подолання гендерних стереотипів у родині [164].

Відповідно до Наказу Міністерства України в справах сім'ї, молоді та спорту від 23.10.2006 № 3545 „Про затвердження Типового положення про консультаційний пункт центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини” [133] центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді створили

консультаційні пункти, розташовані в пологових будинках, жіночих консультаціях та будинках дитини. Такі консультаційні пункти мають на меті здійснення профілактичної роботи з неповнолітніми та молодими матерями, або тими з них, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини, забезпечення психологічної та соціальної підтримки вагітних жінок та жінок, які народили дитину, поширення засад відповідального, усвідомленого батьківства тощо [128]. Фахівці, які можуть працювати в консультпунктах, це соціальні педагоги та психологи, які мають психолого-педагогічну підготовку: знання з різних дисциплін – вікової психології, психології спілкування, соціальної педагогіки тощо; володіють уміннями формувати в молодих подружжів необхідні навички, прийоми спілкування та виховання дитини.

Одним з напрямів укріплення сім'ї і попередження соціального сирітства є створення мережі *соціальних центрів матері й дитини*. Центр є закладом тимчасового проживання жінок в останній період вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню їх материнського обов'язку [213, с. 40]. Завдання та умови організації діяльності центру регулює Типове положення про соціальний центр матері та дитини, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 року № 879 [223]. Створення спеціалізованих закладів розпочалося в 2006 році, а на сьогодні в окремих містах та селищах країни функціонує 14 таких центрів [213, с. 40].

Соціально-педагогічна діяльність таких Центрів з молодими матерями спрямована на формування стійких взаємозв'язків між матір'ю та дитиною. Перебування матері разом з дитиною, постійний контакт між ними сприяють формуванню системних механізмів взаємодії матері та немовляти, руйнації негативних установок жінки щодо виконання нею материнських обов'язків [180, с. 103].

Також при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді функціонує спеціалізована служба „Родинний дім”, діяльність якої спрямована на надання консультації та допомоги за такими напрямками: підготовка молоді до сімейного життя, збереження репродуктивного здоров'я та формування здорового

способу життя, статевого виховання дітей та підлітків, морального та фізичного здоров'я членів родини, стабілізації сімейних стосунків, запобігання конфліктів, розробка й видавництво тематичних навчальних матеріалів, методичних рекомендацій та інформаційно-довідкової літератури з питань психології сімейних відносин, проведення науково-практичних конференцій з шлюбно-сімейної проблематики, збір статистичних даних, проведення наукових досліджень, анкетувань, тестувань щодо виявлення соціально-економічного становища сімей, молоді, жінок, дітей для використання в подальшій роботі.

Наступним суб'єктом реалізації соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді є *громадські організації*.

Останніми роками в Україні зростає кількість громадських організацій різного спрямування – громадсько-політичного, наукового, культурологічного, мистецького, спортивного, туристичного тощо. Формуючи активну життєву позицію своїх членів, сприяючи громадянському та соціальному становленню особистості, сучасні громадські організації, водночас, відіграють важливу роль у підготовці юнаків та дівчат до усвідомленого та відповідального батьківства, до шлюбу та сімейного життя.

Сьогодні їхня діяльність у сфері вирішення соціальних проблем є предметом наукового аналізу в політології, соціології, педагогіці [34; 124; 126; 161; 169; 177].

Неурядові організації – це громадські організації, благодійні фонди, які сформовані на принципах добровільності, не мають на меті отримання прибутку, незалежні та не підпорядковані урядовим структурам, захищають інтереси окремих груп людей відповідно до статуту [161, с. 68].

Проведений нами аналіз програмних документів цих організацій та їхньої роботи в територіальних громадах дає підстави виокремити кілька груп сервісних неурядових організацій, які працюють у напрямку формування усвідомленого батьківства молоді.

Першу групу складають організації, діяльність яких спрямована на профілактику негативних явищ у дитячому та

молодіжному середовищі. У межах формування усвідомленого батьківства молоді ця діяльність спрямована на формування здорового способу життя взагалі та репродуктивного здоров'я дітей і молоді зокрема, профілактику ВІЛ/СНІДу та хвороб, які передаються статевим шляхом тощо.

До другої групи громадських організацій соціально-педагогічного спрямування ми зараховуємо такі, які пріоритетною метою своєї діяльності декларують соціальну підтримку та допомогу дітям, молоді та сім'ям, що знаходять своє відображення у назві цих організацій. За цією ознакою можна виокремити два типи таких організацій:

1) представництва міжнародних організацій (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Християнський дитячий фонд, Міжнародна благодійна організація „Надія і житло для дітей”, Міжнародна благодійна організація „Кожній дитині” тощо);

2) вітчизняні громадські організації (Чернівецький обласний благодійний фонд „Діти Буковини”, Громадська організація „Дитинство” (м. Харків), Дитячий фонд „Манго” (м. Дніпропетровськ), Громадська організація „Сімейний консультативний центр „Радість” (м. Луганськ) тощо).

До третьої групи неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування входять організації, які працюють у напрямку формування усвідомленого батьківства молоді на комерційній основі (Громадська організація „Сім'я” – пізнавально-ігровий Центр свідомого батьківства (м. Луганськ), Громадська організація „Центр свідомого батьківства „Божья коровка” (м. Луганськ), Обласна громадська організація „Школа мам” (м. Рівне), Хмельницький обласний благодійний фонд „Сім'я і дитина”, Громадська організація „Екологія сім'ї” (м. Київ) тощо).

Робота таких громадських організацій в Україні всіляко заохочується державою, а їх діяльність здійснюється відповідно до державних програм.

Аналіз програм за 2005 – 2011 роки підтверджує інтерес громадських молодіжних організацій до формування усвідомленого батьківства молоді, причому ця діяльність орієнтована як на юнаків та дівчат, так і на молоді сім'ї. На всьукраїнському рівні за останні роки громадськими

молодіжними організаціями реалізовано такі програми: „За збереження родини” (Народно-демократична ліга молоді); „Добра родина – міцна держава” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Центр молодіжних ініціатив „Школа лідерів”); „Родинний оберіг” (Спілка української молоді – Україна); „Велика родина – успішна країна!” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Українська молодіжна інформаційна агенція”); Програма соціальної просвіти молодих батьків „Варто знати” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Українська молодіжна інформаційна агенція”); „Мамина колискова” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Центр підтримки сільської молоді”) тощо [123].

Основними формами та методами роботи, що використовують громадські організації при реалізації таких програм є: організація та проведення семінарів, тренінгових занять, лекцій; проведення прес-конференцій, круглих столів; створення клубів сімейного спілкування; розповсюдження інформаційно-методичних матеріалів [101, с. 97].

Проаналізувавши вищенаведені програми, ми визначили, що серед основних аспектів формування усвідомленого батьківства молоді увага сучасних громадських організацій переважно акцентована на соціальному, правовому, психологічному та педагогічному аспектах. Розглянемо їх детальніше.

Соціальний аспект формування усвідомленого батьківства молоді передбачає ознайомлення з особливостями сучасної сім’ї, батьківства та його значенням у житті людини й суспільства; популяризацію батьківських цінностей та традицій. Щодо останньої складової яскравим прикладом слугує програма „Мамина колискова”, у рамках якої організовано кампанію в засобах масової інформації під гаслом „Проведи вечір у сімейному колі, серед найдорожчих тобі людей” та проведено конкурс серед учнів загальноосвітніх шкіл на кращий твір „Мій найкращий вечір у сімейному колі” [123].

Правовий аспект зорієнтований на ознайомлення з основами законодавства про шлюб та сім’ю, з найважливішими положеннями сімейного права, з обов’язками подружжя стосовно один одного, до дітей, до суспільства [245, с. 120]. У цьому

напрямі останні роки плідно працює Асоціація майбутніх юристів України, яка організовує та проводить інтерактивні тренінги-семінари з метою вирішення проблеми домашнього насильства, знайомить молодь з українським законодавством щодо цієї проблеми.

Психологічний аспект передбачає формування уявлень про особливості психології міжособистісних взаємин, про психологічні основи сімейного життя і батьківства; розвиток почуттів, необхідних для сімейного життя та майбутнього батьківства [245, с. 120]. Прикладом може стати довгострокова програма Народно-демократичної ліги молоді „За збереження родини”, метою якої є „формування у молодих родин успішних моделей сімейного життя та міжособистісних відносин, що ґрунтуються на діалозі, взаєморозумінні та повазі один до одного шляхом проведення навчальних семінарів, сприяння у спілкуванні молодого подружжя та взаємній підтримці” [53, с. 49]. Навчальні семінари спрямовані на вирішення проблеми непорозуміння між чоловіком та дружиною, між батьками та дітьми; з’ясування причин цього непорозуміння; налагодження діалогу між подружжям, батьками та дітьми в родині.

Педагогічний аспект передбачає формування уявлень про роль сім’ї у вихованні дітей, про її педагогічний потенціал, специфіку сімейного виховання, виховні функції батька та матері, про шляхи підвищення педагогічної культури батьків [116, с. 120]. Однією з програм громадських організацій, у якій яскраво виражений педагогічний аспект формування усвідомленого батьківства, можна назвати „Програму соціальної просвіти молодих батьків „Варто знати” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Українська молодіжна інформаційна агенція”). Мета програми – формування в молодих батьків навичок виховання дітей на основі сучасних передових методик шляхом проведення серії семінарів у більшості регіонів країни [123].

Отже, діяльність сучасних громадських організацій України з формування усвідомленого батьківства молоді здійснюється у різних аспектах. При цьому громадські організації мають значний потенціал та можливості для реалізації цієї діяльності й у морально-етичному, фізіолого-гігієнічному,

господарсько-економічному аспектах. Але на сьогоднішній день, на жаль, більшість громадських організацій фактично не приділяє уваги формуванню усвідомленого батьківства молоді, а віддає пріоритет вирішенню інших молодіжних проблем.

Узагальнюючи досвід діяльності неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування в територіальних громадах, можна констатувати, що сьогодні вони працюють за такими напрямками:

- профілактика насильства та жорстокого поводження в сім'ї;

- формування в батьків навичок виховання дітей, проведення заходів на зміцнення інституту сім'ї;

- пропагування українських традицій подружнього життя, виховання дітей;

- підтримка національного усиновлення та розвитку дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей. Проведення рекламних кампаній, акцій щодо пропаганди формування культури усиновлення, опіки, піклування та розвитку дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей [87];

- забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

- організація профілактичної роботи щодо попередження та локалізації негативних явищ у молодіжному середовищі;

- реалізація соціальних програм у партнерстві з державними організаціями;

- проведення навчальних тренінгів та семінарів для фахівців соціальної сфери;

- залучення громадськості до вирішення проблем дітей та молоді з використанням різних інформаційно-реklamних технологій [14].

Сьогодні неурядові організації соціально-педагогічного спрямування беруть курс на активну співпрацю з різними державними організаціями територіальної громади: загальноосвітніми закладами, соціальними службами різного типу, позашкільними установами. Така взаємодія обумовлена цілою низкою причин. Перш за все, неурядові організації не завжди мають належне приміщення для проведення своєї роботи, тому в рамках співпраці з державними організаціями вони

можуть розгортати свою діяльність на їхній території. Досить часто в громадських організацій є кошти для реалізації певних програм чи окремих заходів, але не завжди вони мають належний досвід соціально-педагогічної діяльності, тому звертаються за допомогою до фахівців соціальної сфери [14]. Враховуючи це, перспективними напрямками такої співпраці можуть бути розробка та реалізація спільних проектів, обмін досвідом, налагодження системи роботи з особистістю на різних етапах її розвитку. Тільки такий підхід дозволить оптимізувати, забезпечити послідовність, наступність різних аспектів формування усвідомленого батьківства молоді. А також надасть можливість підвищити рівень професійної компетентності фахівців соціальної сфери шляхом участі в тренінгах, навчальних семінарах, круглих столах, які проводять громадські організації, упровадити в практику роботи з дітьми та молоддю нові технології соціально-педагогічної роботи, акумулювати ресурси державних та неурядових організацій з метою поліпшення соціального ефекту від різноманітних соціальних програм, які реалізують соціальні служби, апробувати нові моделі надання соціальних послуг різним групам клієнтів [17].

Враховання досвіду неурядових організацій у подоланні негативних соціальних явищ та співпраця з ними дає також можливість державним організаціям збільшити спектр соціальних послуг, зробити їх більш доступними, адресними та відповідними до потреб молоді у формуванні усвідомленого батьківства.

Отже, неурядові організації соціально-педагогічного спрямування, які пріоритетами своєї роботи визначили формування окремих складових усвідомленого батьківства молоді та активно працюють у цьому напрямі, можна вважати, поряд з державними організаціями, повноправними суб'єктами соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах.

Вивчення сутності соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді дає нам підстави зробити такі найбільш загальні висновки:

Як вихідне поняття соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства

молоді розглянута нами як мезорівень соціально-педагогічної діяльності. Така діяльність спрямована на формування в молоді відповідальності за процес зачаття, народження, виховання та розвиток здорової дитини, яке базується на виробленні й удосконаленні когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства, а також формування особистісної позиції щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов гармонійного розвитку дитини в сім'ї, і здійснюється з використанням відповідних технологій.

Формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади реалізується основними суб'єктами громади, до яких ми відносимо: сім'ю, заклади освітньої сфери, заклади та організації соціально-педагогічного спрямування та неурядові організації.

Наступним етапом нашої дослідної роботи є аналіз особливостей соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді, якому присвячено наступний параграф нашої монографії.

1.3. Особливості соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді

Здійснений аналіз літератури й сучасного стану науково-практичної розробленості проблеми дозволив нам виділити *три групи особливостей соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства молоді*, які можуть бути простежені в рамках територіальної громади:

- по-перше – це особливості, визначені специфікою контингенту молоді та пов'язані з віковими особливостями й соціальним статусом молодих людей, які є потенційними або молодими батьками;

- по-друге – особливості, зумовлені специфікою видів територіальної громади, кожен суб'єкт якої має та виконує свої функціональні завдання щодо формування усвідомленого батьківства молоді;

- по-третє – особливості, пов'язані із сучасним процесом реформування державної системи соціального захисту сім'ї, дітей та молоді, а також зумовлені соціально-економічною ситуацією в Україні.

Розкриємо зміст кожної з груп особливостей соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства молоді в умовах територіальної громади.

До першої групи особливостей, пов'язаних із специфікою контингенту молоді та віковими особливостями цієї категорії, соціальним статусом молодих людей, які є потенційними або молодими батьками ми відносимо наступне.

Молодь визначено як „соціально-демографічна група, що вирізняється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища та зумовлених першим і другим соціально-психологічних якостей.

Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу – біологічно універсальна, але її конкретні вікові межі, пов'язаний з нею соціальний статус та соціально-психологічні особливості мають соціально-історичне походження та залежать від суспільного ладу, культури, закономірностей соціалізації, притаманних даному соціуму” [210, с. 32], а отже територіальна

громада (її вид та суб'єкти) має активний вплив на формування молодих людей, їх ціннісних пріоритетів та настанов, однією з яких має стати формування усвідомленого батьківства та його навичок.

Однак в існуючому соціально-правовому законодавстві України є певна невизначеність вікових рамок поняття молодь (про це ми говорили в параграфі 1.1.), що ускладнює процес соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства в молоді в межах територіальної громади, адже молоді люди віком від 14 до 24 років це, здебільшого, представники учнівської молоді, для яких притаманне активне статеве дозрівання, емоційно-гормональні сплески, які накладають відбиток на життєві орієнтири й поведінку молодих людей, їх соціально-психологічне становлення як особистості.

На жаль, сьогодні для більшої частини цієї вікової групи домінуючою є позиція інфантилізму (небажання брати відповідальність за свої вчинки), споживацьке ставлення до життя і суспільства, яка характеризується позицією „я хочу”, „мені винні”, а не „що я можу зробити” для того, щоб мати щось. Що, на наш погляд, закладає безвідповідальне ставлення й до питань пов'язаних із раннім статевим життям, небажаним батьківством як наслідком раннього статевого життя, відсутність культури статевого відносин, вагітністю, народженням дітей, їх подальшим розвитком і вихованням, в силу того, що ці підлітки та юнаки ще самі соціально-психологічно не готові до цього.

Для вікової групи молодих людей 25-35 років притаманними є дещо інші характеристики. Фізичний розвиток у цей віковий період веде за собою більш зрілі форми сексуальної поведінки й сексуальних стосунків, ніж у юності, і саме цей вік є сприятливим для народження дітей.

Окреслений період молодості, перш за все, час створення сім'ї, що є дуже важливим для особистісного розвитку. Молода людина реалізує значний для себе та інших бік свого життєвого шляху, отримує новий соціальний статус, пов'язаний з відповідальністю за продовження роду та виховання майбутнього покоління [97].

Особливо велике значення має народження дітей. З

появою дитини молоді батьки вже не просто чоловік та жінка, вони стають батьком та матір'ю. Створена ними сім'я отримує нову якість, отримує кінцеве завершення як найважливіший інститут продовження людського роду. Змінюється весь лад сімейного життя, у подружжя з'являються нові обов'язки, нові аспекти відповідальності один перед одним та нова спільна відповідальність за долю дитини, якій дали життя [97].

Розкриваючи *другу групу особливостей* пов'язаних із специфікою видів територіальної громади, кожен суб'єкт якої має і виконує свої функціональні завдання щодо формування усвідомленого батьківства молоді, слід зазначити, що основними суб'єктами територіальної громади виступають: сім'я, заклади освітньої сфери, заклади та організації соціально-педагогічного спрямування та неурядові організації.

Усі служби та організації соціально-педагогічного спрямування є соціальними службами територіального охоплення. Саме територіальний підхід функціонування служби планування сім'ї, закладів охорони здоров'я, жіночих консультацій та соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Україні дає можливість:

1) залучити спеціалістів певного профілю та необхідної кваліфікації;

2) створити можливості для клієнтів певної територіальної одиниці користуватися послугами спеціалістів;

3) чітко виокремити конкретні проблеми з формування усвідомленого батьківства молоді певної громади та об'єднати її ресурси для їх вирішення;

4) посилити відповідальність керівників та виконавців за кінцевий результат діяльності.

Виокремлені нами організації соціально-педагогічного спрямування та громадські організації, які здійснюють соціально-педагогічну діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді, не можуть бути повною мірою представлені в кожній територіальній громаді, що зумовлено низкою причин:

- типом громади (велике промислове місто, мале місто, село, селище);

- чисельністю молоді; потребою громади у відповідних організаціях соціально-педагогічного спрямування та

громадських організаціях;

- матеріальними можливостями громади щодо забезпечення їхньої діяльності;

- рівнем ініціативності членів громади [17, с. 149].

Необхідно відмітити, що сьогодні в соціально-педагогічній діяльності всіх суб'єктів територіальної громади, які розташовані в містах, селищах та селах (за умови існування цих суб'єктів у певному населеному пункті), пріоритетними є одні й ті ж напрями та форми роботи, але відсутність чіткої системи співпраці всіх суб'єктів територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді не дає можливості здійснювати цю діяльність повною мірою.

Останню групу складають особливості, пов'язані із сучасним процесом реформування державної системи соціального захисту сім'ї, дітей та молоді, а також зумовлені соціально-економічною ситуацією в Україні.

Розкриваючи цю групу особливостей необхідно зазначити, що, по-перше, соціальний захист сімей, дітей та молоді є пріоритетним напрямом державної сімейної політики, але незважаючи на це більшість проблем, з якими стикаються сім'ї в Україні залишилися, а ті кроки, які здійснювалися Урядом упродовж останніх десяти років у напрямку врегулювання державної сімейної політики були недостатніми. Адже за цей час перед українськими молодими родинами постали нові соціальні проблеми, як-от: зменшення соціальної толерантності та солідарності в суспільстві, відсутність діалогу між поколіннями, брак усвідомленого батьківства в молодого подружжя тощо. Крім того, розвиток сучасних інформаційних технологій, формування суспільства „без кордонів” поставили під загрозу збереження традиційних сімейних цінностей [111].

По-друге, з одного боку, правові гарантії стимулюють сім'ї до народження дітей, а з іншого, матеріальні одноразові виплати у зв'язку з народженням дитини не вирішують демографічної проблеми по суті, адже їх дія носить короткостроковий ефект. Для реальної зміни демографічної ситуації на краще необхідно розробити систему державної матеріальної та нематеріальної підтримки молодих сімей з дітьми. Крім того, ключовим фактором оптимізації державної

сімейної політики видається пропагування та формування в суспільстві пріоритету сімейних цінностей та усвідомленого батьківства [210, с. 42 – 43].

По-третє, спрямованість соціальної допомоги сім'ям з дітьми лише на підвищення матеріальних виплат не дозволяє вирішити всього спектру проблем сучасних молодих сімей. Державні програми, у першу чергу, націлені на подолання наслідків безвідповідального батьківства. Однак необхідним є впровадження програм соціально-профілактичної роботи з молоддю, яка є потенційними батьками та благополучними сім'ями, унаслідок чого буде значно зменшена кількість негативних соціальних явищ у дитячому та молодіжному середовищі. Є потреба у створенні дієвої системи попередження виникнення сімейного неблагополуччя, соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей, виявлення та соціальної підтримки сімей, які самостійно не можуть вирішити власні життєві проблеми, а це можливо лише при ефективній і зацікавленій міжгалузевій взаємодії. Перш за все, потрібно запровадити дієві важелі відповідальності та активізації місцевих громад щодо формування усвідомленого батьківства молоді.

Отже, на сучасному етапі розвитку української держави є необхідність переосмислення змін соціально-економічного, політичного, демографічного, національного та духовного життя людей з метою пошуку шляхів для покращання умов функціонування сім'ї, зокрема молоді сім'ї. Серед основних завдань державної сімейної політики на сучасному етапі слід виділити необхідність зміцнення цінностей сім'ї, шлюбу, батьківства та материнства, а також наголосити на важливості забезпечення умов для гідного утримання та виховання дітей.

Таким чином, ґрунтуючись на аналізі наукових джерел, практичній соціально-педагогічній діяльності територіальної громади, нами було виділено та розкрито три групи особливостей соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства молоді, які можуть бути простежені в рамках територіальної громади, а саме:

- по-перше, це особливості, визначені специфікою контингенту молоді та пов'язані із віковими особливостями та соціальним статусом молодих людей, які є потенційними або

молодими батьками;

- по-друге, особливості, зумовлені специфікою видів територіальної громади, кожен суб'єкт якої має і виконує свої функціональні завдання щодо формування усвідомленого батьківства молоді;

- по-третє, це особливості, пов'язані із сучасним процесом реформування державної системи соціального захисту сім'ї, дітей та молоді, а також зумовлені соціально-економічною ситуацією в Україні.

Отже, на основі вивчення й аналізу наукових та практико-орієнтованих джерел ми теоретично обґрунтували сутність та особливості соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства.

Наступним етапом нашого дослідження буде змістовна характеристика соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА МОЛОДІ В ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Сутність соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді

Багатоаспектний розгляд проблеми формування усвідомленого батьківства молоді, її вивчення в історико-філософському та психолого-педагогічному аспекті, визначення сутності та складових соціально-педагогічної діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства, з'ясування сутнісних характеристик соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді, проведені нами в першому розділі монографії, цілком можуть стати достатньою науковою підставою для визначення й розробки соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді.

Тобто, раніше отримані нами в ході вивчення проблеми знання стануть методологічним підґрунтям нашого подальшого наукового пошуку й ґрунтовної розробки соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді.

З цією ж метою визначимо єдиний концептуальний підхід, що допоможе нам окреслити стратегічні й тактичні напрями дослідної роботи.

Враховуючи вищевикладені орієнтири, сформулюємо концептуальні положення, які стануть основою розробки соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади, а саме:

1. Формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади розглядаємо як мезорівень соціально-педагогічної діяльності, що спрямована на формування в молоді відповідальності за процес зачаття, народження, виховання та розвиток здорової дитини, яке базується на виробленні та удосконаленні когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства, а також формування

особистісної позиції щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов гармонійного розвитку дитини в родині й здійснюється із використанням відповідних технологій.

2. Під змістом процесу формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади ми розуміємо безпосереднє формування в молоді ґрунтовних соціально-медичних, психолого-педагогічних та морально-правових знань щодо батьківства; вироблення ставлення до батьківства як до життєвої цінності, формування репродуктивних та батьківських установок, усвідомленості батьківської ролі та визначення стилю сімейного виховання; формування високого рівня умінь та навичок з усвідомленого батьківства. Тобто всі ті складові, які можуть бути покладені в основу розв'язання базової проблеми – формування усвідомленого батьківства молоді як основи профілактики небажаної вагітності, соціального сирітства та жорстокого ставлення до дітей у сім'ї.

3. Метою процесу формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є популяризація ідеї усвідомленого батьківства як неодмінної умови гармонійного фізичного, психічного, особистісного розвитку дитини в сім'ї, а також формування в молоді когнітивної, емоційної та операційної складових усвідомленого батьківства.

4. Базовою складовою механізму формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є соціально-педагогічна технологія, що містить послідовні професійні комплексні соціально-педагогічні дії всіх суб'єктів територіальної громади, в основу яких покладено принцип поєднання просвітницької, соціально-педагогічної, соціально-психологічної, соціально-медичної та соціально-правової програм, що базуються на підготовці молоді до народження дитини, виховання дітей раннього віку, тобто на забезпеченні сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини в сім'ї та формують усвідомлене ставлення до місії батьківства.

5. Провідними видами діяльності, які виступають системоутворюючим чинником процесу формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є соціально-просвітницька, соціально-профілактична та

соціально-виховна робота, які є взаємозалежними та взаємодоповнюючими складовими соціально-педагогічної діяльності територіальної громади, що забезпечують досягнення основної мети формування усвідомленого батьківства молоді.

6. При розробці соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді необхідно враховувати міжнародно-правові стандарти захисту молоді, сім'ї та дитинства, які викладені у відповідних міжнародних нормативно-правових актах та ратифіковані Україною й відображені у законодавстві держави.

7. Розробляючи соціально-педагогічну технологію формування усвідомленого батьківства молоді ми повинні розуміти, що це не лише надання молоді соціально-педагогічних послуг з формування усвідомленого батьківства, але й сукупність заходів, які сприяють становленню в молодих людей цінності батьківства, виробленню навичок усвідомленого батьківства та підвищенню активності самої молоді як суб'єкта формування усвідомленого батьківства в територіальній громаді.

Такою в загальному вигляді є вихідна концепція розробки соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади. Заявлені основні положення концепції знайшли своє змістовне відображення в першому розділі монографії, четверте ж і останнє положення, на наш погляд, потребує детальнішого трактування й роз'яснення.

Для більш чіткого розуміння основної ідеї концепції нашого дослідження, звернемо увагу на ключову складову процесу формування усвідомленого батьківства молоді – соціально-педагогічну технологію формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.

Перш за все, визначимо теоретико-методологічне розуміння дефініцій „технологія” та „соціально-педагогічна технологія”, їх класифікацію й визначення змістовної сутності в сучасній науці відповідно до близькості досліджуваної проблеми формування усвідомленого батьківства молоді. Після чого розробимо й обґрунтуємо соціально-педагогічну технологію формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади та її основних процедур.

Вивченню питання технологічного підходу в соціальній роботі, соціальній педагогіці та педагогічній діяльності приділяли увагу такі провідні вітчизняні та зарубіжні науковці як: В. Беспалько [19], І. Бех [20], І. Зайнишев [220], І. Зверева [203], А. Капська [204], Л. Кузнєцова [95], Л. Мардахасєв [107], Л. Нікітіна [208], С. Харченко [238], Є. Холостова [219], М. Шакурова [241] та ін.

Дотримуючись обраної нами логіки дослідження розглянемо сутність поняття „технологія”.

„Технологія (від гр. – мистецтво, майстерність, вміння навчання) – це система знань про способи та засоби обробки і якісного перетворення об’єкта” [220, с. 5].

Можна стверджувати, що для сучасного наукового знання сутність технології визначено за допомогою двох основних понять: *операція* та *процедура*, де *операція* – це конкретні дії, спрямовані на вирішення певного завдання, а *процедура* – це набір визначених необхідних дій. Зважаючи на це, трактуємо поняття „технологія” як спосіб реалізації людьми конкретного складного процесу шляхом розділення його на систему послідовних, взаємопов’язаних процедур та операцій, виконуваних почасти однозначно, що мають своїм завданням ефективне досягнення поставленої мети [246, с. 268].

У сучасному розумінні поняття „технології” значно розширилося, адже технологізація діяльності сучасної людини, розвитку й функціонування суспільства, усього соціального простору поставила питання про визначення сутності соціальних технологій як суспільного явища.

Вивченням питання соціальних технологій займалось чимало вчених (В. Афанасьєв [10], І. Зайнишев [220], О. Зайцев [55], М. Марков [109], Н. Стефанов [215], Є. Холостова [219] та ін.), які дають визначення сутності цього соціального феномена з різних позицій.

Наприклад, В. Афанасьєв характеризує соціальні технології як „елемент механізму управління” та „засіб переводу абстрактної мови науки...на конкретну мову...досягнення поставленої мети” [10, с. 235].

За Є. Холостовою, „соціальні технології – ...являють собою практику алгоритмічного застосування оптимальних

способів зміни і регулювання соціальних відносин та процесів” [219, с. 8].

І. Зайнишев характеризує соціальні технології, як систему знань про оптимальні способи перетворення та регулювання соціальних відносин та процесів у життєдіяльності людей, а також саму практику алгоритмічного застосування оптимальних способів перетворення та регулювання соціальних відносин і процесів [220].

Різновидом соціальних технологій є соціально-педагогічні технології, які є інтегративним різновидом соціальної й педагогічної технологій.

На думку А. Капської, соціально-педагогічна технологія – це способи взаємодії соціального педагога (соціального працівника) із клієнтом, що забезпечують його соціалізацію в наявних або спеціально створюваних умовах. Сутність соціально-педагогічної технології полягає в операціоналізації процесу надання послуг і соціально-педагогічної допомоги, створенні алгоритму взаємодії соціального педагога з клієнтом [202, с. 409].

На нашу думку, найповніше основні змістовні характеристики поняття соціально-педагогічної технології розкриті в дослідженнях Л. Мардахасєва [108]. Учений стверджує, що соціально-педагогічна технологія – це один із визначених на підставі попереднього досвіду та обґрунтованих шляхів досягнення певної соціально-педагогічної мети [107, с. 49 – 50]. Вона може розглядатися: як обґрунтування (опис) етапів, методів та засобів соціально-педагогічної діяльності, що забезпечують досягнення певного результату; як доцільна, оптимальна послідовність діяльності, яка спрямована на досягнення певної соціально-педагогічної мети [108].

Соціально-педагогічні технології на рівні територіальної громади можна визначити як сукупність послідовних дій, форм, методів і прийомів, що застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними педагогами (працівниками) з метою підвищення рівня надання соціально-педагогічних послуг та забезпечення ефективності реалізації завдань соціального захисту населення.

Враховуючи це, основним завданням соціально-педагогічних технологій є оптимізація соціально-педагогічного

результату через пошук (розробку) і реалізацію методів і методик цілеспрямованого та результативного соціального впливу.

Соціально-педагогічні технології належать до, так званих, людинознавчих, і, на думку С. Харченка, мають певну специфіку, що відрізняє їх від „класичних” технологій [238]:

1. *Концептуальність*, тобто опір на певну наукову концепцію, що містить філософське, психологічне, дидактичне й інше обґрунтування;

2. *Системність*, тобто володіння усіма ознаками системи: логікою процесу, взаємозв'язком усіх його частин, цілісністю;

3. *Економічність*, оскільки її застосування дозволяє оптимізувати працю соціального педагога за рахунок створення резерву робочого часу.

4. *Відносна (часткова) алгоритмованість*. У соціально-педагогічних технологіях дуже обмежений принцип чіткого поопераційного, детального розподілу загального процесу діяльності на складові його частини, універсального для багатьох технологій. Там, де основним об'єктом є людина, процес діяльності неможливо „чисто” розбити на послідовний ряд операцій або алгоритмів, але все ж послідовність основних етапів і методів їх здійснення у багатьох випадках виділити доцільно.

5. *Корегованість діяльності*, тобто можливість постійного оперативного зворотного зв'язку в процесі його здійснення.

6. *Відтворюваність* соціально-педагогічної технології залежить від ступеня її алгоритмованості, це більшою мірою репродуковані технології, запозичені соціальною педагогікою з інших галузей діяльності. Гарантованість досягнення цілей технології соціально-педагогічної діяльності досить відносна й не може бути визначена однозначно. Особливістю соціально-педагогічних технологій є те, що ніякий технологічний підхід не гарантує стовідсоткової ефективності. Велика кількість чинників, що впливають на результат вирішуваної проблеми, яка вирішується, які знов і знов відтворюються з кожним новим етапом розвитку суспільства.

Соціально-педагогічна технологія має характерні риси, серед яких: універсальність, конструктивність, результативність, оперативність, відносна простота, надійність, гнучкість [201, с. 295 – 296].

Соціально-педагогічні технології існують у двох основних формах: *по-перше*, у вигляді програм, що містять конкретні процедури й операції соціально-педагогічної діяльності і, *по-друге*, у вигляді самої діяльності, побудованої у відповідності з такими програмами.

Види й форми соціально-педагогічних технологій можна також розподілити на *екстренні* технології, спрямовані на виживання індивіда та технології *безперервні*, або постійні, спрямовані на підтримку стабільності життєвих умов клієнта, профілактику можливих негативних відхилень [238].

Враховуючи вищенаведені визначення соціально-педагогічної технології та проаналізувавши існуючі класифікації технологій соціально-педагогічної діяльності ми з'ясували, що *технології формування усвідомленого батьківства молоді* можна класифікувати як *безперервні, діяльнісні технології*.

Розглядаючи сутність соціально-педагогічних технологій на діяльнісному рівні, ми розуміємо її як сукупність прийомів, методів і впливів державних, суспільних і приватних організацій, фахівців та активістів, спрямованих на надання людям допомоги, підтримки, захисту. Діяльнісний підхід надає нам соціально-педагогічні технології як узагальнення накопичених і систематизованих теоретичних знань, досвіду, умінь та практики роботи суб'єктів соціально-педагогічної діяльності [219, с. 39]. У напрямі формування усвідомленого батьківства молоді *діяльнісні технології* спрямовані на підвищення ефективності формування усвідомленого батьківства в діяльності територіальної громади (оптимізацію соціально-педагогічної діяльності всіх суб'єктів територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді) та покращення самодіяльності молодих людей щодо підвищення власної обізнаності щодо різних аспектів батьківства та розвитку навичок усвідомленого батьківства, підготовки до народження та виховання дітей, створення умов для гармонійного розвитку дитини в сім'ї, попередження феномену сімейного неблагополуччя, соціального сирітства, дитячої бездоглядності та безпритульності дітей.

Також *технології формування усвідомленого батьківства молоді* можна класифікувати як *групові* – які спрямовані на соціально-просвітницьку та соціально-виховну роботу з

формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади; „середовищні” технології – що сприяють оздоровленню соціального середовища, у якому знаходиться молодь, покращенню техніки профілактики проявів неусвідомленого батьківства – небажаної вагітності, соціального сирітства, жорстокого ставлення до дитини в сім’ї тощо.

Отже, класифікація соціально-педагогічних технологій базується на диференціації як спеціальних знань, способів, методів, які застосовують, так і об’єктів (явищ, процесів, груп людей, їх спільнот тощо), адже до кожного з них можна застосувати відповідні способи впливу з метою досягти їх оптимального функціонування, розвитку та удосконалення [219, с. 36].

Спираючись на проведений нами аналіз наукових джерел щодо технологічного підходу, спробуємо визначити для себе, що ми розуміємо під соціально-педагогічною технологією формування усвідомленого батьківства молоді.

Соціально-педагогічна технологія формування усвідомленого батьківства молоді – це сукупність послідовних і координованих операцій та процедур, що використовують для досягнення мети та вирішення завдань з формування усвідомленого батьківства молоді, які спрямовані на вироблення та удосконалення в молоді когнітивної, емоційної та операційної складових батьківства, а також формування особистісної позиції молоді щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини в сім’ї та попередження явища соціального сирітства, бездоглядності й безпритульності дітей.

За рівнем кваліфікації суб’єкта здійснення соціально-педагогічної діяльності соціально-педагогічні технології розподіляють на прості (доступні неспеціалістам), складні (які вимагають професійної кваліфікації фахівця певної галузі) та комплексні (що потребують кваліфікації фахівців різних галузей) технології [203].

Технологія формування усвідомленого батьківства молоді є комплексною технологією, оскільки ця соціально-педагогічна діяльність територіальної громади потребує залучення

спеціалістів різних галузей: соціальних педагогів, медиків, соціальних працівників, педагогів, юристів тощо.

Отже, ми розуміємо **технологію формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади як своєрідний алгоритм послідовних дій (операцій, процедурних етапів, напрямів діяльності) суб'єктів територіальної громади щодо діагностики, планування й організації процесу формування усвідомленого батьківства молоді та оцінки результату цього процесу.**

Технологія формування усвідомленого батьківства молоді визначає мету та завдання соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді, можливі процедури цієї діяльності, її зміст в межах кожної з процедур, що можуть бути застосовані, та орієнтовний розподіл обов'язків між фахівцями, представниками різних суб'єктів територіальної громади, залученими до процесу формування усвідомленого батьківства молоді.

У нашому дослідженні запропонована технологія базується на тому, що формування усвідомленого батьківства молоді, перш за все, повинно здійснюватися з метою профілактики таких негативних явищ як небажана вагітність, неповні сім'ї, соціальне сирітство та жорстоке ставлення до дітей у сім'ї, що є прикладами поведінки, яка відхиляється від норми. Тому технологію формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади ми будемо розглядати в рамках *соціально-профілактичного напрямку*.

За О. Змановською, профілактика поведінки, яка відхиляється від норми передбачає систему загальних та спеціальних заходів на різних рівнях соціальної організації: загальнодержавному, правовому, суспільному, економічному, медико-санітарному, педагогічному та соціально-психологічному [65, с. 161], що повною мірою відповідає специфіці процесу формування усвідомленого батьківства молоді.

Ряд наукових дослідників пропонує виділяти первинну, вторинну та третинну профілактику. На нашу думку, *первинна профілактика* спрямована на ліквідацію негативних чинників, що провокують прояви неусвідомленого батьківства, а також на підвищення стійкості особистості до впливу цих чинників,

формування та закріплення когнітивної, мотиваційної та поведінкової складових батьківства.

Завдання *вторинної профілактики* – раннє виявлення та реабілітація молоді, яка проявляє навички неусвідомленого батьківства, робота з „групою ризику”, наприклад, з молоддю, яка має явну відсутність мотивації на збереження свого репродуктивного здоров’я, народження та виховання дітей у сім’ї або схильність до жорстокого ставлення до дітей, але без проявів такої поведінки зараз.

Третинна профілактика – вирішує такі спеціальні завдання як лікування нервово-психічних порушень, які супроводжуються жорстоким, амбівалентним ставленням до дітей, а також може бути спрямована на попередження рецидивів у молоді з уже сформованим девіантним батьківством.

У межах нашого дослідження, формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади буде здійснено в рамках первинної профілактики девіантного батьківства.

2.2. Змістовна характеристика алгоритму технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади

Розкриваючи зміст соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади, а саме: першої **процедури цілепокладання**, варто зазначити, що вона передбачає визначення мети та основних завдань технології формування усвідомленого батьківства молоді суб'єктами територіальної громади.

Метою технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є популяризація ідеї усвідомленого батьківства серед молоді як неодмінної умови попередження виникнення проблеми соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей, а також підвищення рівня надання соціально-педагогічних послуг суб'єктами територіальної громади з формування усвідомленого батьківства та активізація молоді як суб'єкту територіальної громади в цій діяльності.

Завданнями технології формування усвідомленого батьківства молоді на рівні територіальної громади є:

- вироблення в молоді ґрунтовних соціально-медичних, психолого-педагогічних та морально-правових знань, умінь та навичок усвідомленого батьківства;
- сприяння формуванню в молоді ставлення до батьківства як до життєвої цінності та формування мотивації на народження дитини у сім'ї; усвідомленості молоддю батьківської ролі щодо розвитку дитини на всіх вікових етапах її розвитку;
- вироблення в молоді стійких знань та уявлень про поняття „громада”, „територіальна громада”, її основні види, суб'єкти, ресурси та послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування в них навичок усвідомленого батьківства;
- сприяння мотивації молоді на систематичне залучення до активної діяльності з формування усвідомленого батьківства як одного з суб'єктів цієї громади;

– сприяння розвитку соціального партнерства між державними та недержавними організаціями в територіальній громаді з метою популяризації ідей усвідомленого батьківства та попередження явища соціального сирітства, бездоглядності й безпритульності дітей.

Відповідно до цих завдань наступною процедурою є **організаційно-діагностична**, яка передбачає:

1) *створення експериментальної структури з формування усвідомленого батьківства молоді* (координаційної ради, міжвідомчого об'єднання, управління, спілки) із залученням фахівців державних та громадських організацій територіальної громади з метою встановлення між суб'єктами територіальної громади, що надають соціально-педагогічні послуги з формування усвідомленого батьківства молоді, тісної взаємодії, розподілу та координації обов'язків.

Об'єднання зусиль команди фахівців у роботі з молоддю забезпечує комплексний вплив на процес формування усвідомленого батьківства:

- *психологи* допомагають молодим людям навчитись контролювати свій емоційний стан, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, визначати свої потреби, усвідомлювати очікування та установки щодо майбутнього батьківства, формують ставлення до батьківства як до життєвої цінності й виробляють позитивні батьківські почуття до дитини;

- *медичні працівники* (лікар акушер-гінеколог, педіатр) формують уявлення про репродуктивну установку та репродуктивну поведінку, інформують щодо збереження репродуктивного здоров'я, гігієни харчування майбутньої матері, особливостей перенатального розвитку дитини, про вплив репродуктивного здоров'я батьків на майбутню дитину;

- *соціальні працівники* здійснюють інформаційну підтримку з соціальних та правових питань щодо батьківства: підвищують рівень знань молоді про права та обов'язки батьків та дітей у сім'ї, формують уявлення про основні фізичні й соціальні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні, про причини й прояви неусвідомленого батьківства, надають знання про відповідальність осіб за невиконання своїх батьківських обов'язків; інформують про поняття „громада”, „територіальна

громада”, її основні види, суб’єкти, ресурси та послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування в них навичок усвідомленого батьківства; стимулюють молодих людей до активної діяльності з формування усвідомленого батьківства як одного з суб’єктів цієї громади;

- *соціальні педагоги* формують уявлення про особистісні якості „ідеальних” батьків, знання основ вікової педагогіки та психології, знання про можливі способи спілкування з дитиною та стилі виховання; уявлення про основні психолого-педагогічні потреби дитини й роль батьків у їх задоволенні, а також уміння диференціювати необхідний дитині рівень опіки на різних етапах розвитку; формують навички з догляду та виховання, уміння знаходити спільну мову з дитиною, навички організації ігрової діяльності для дітей; спрямовують молодь на дотримання демократичного стилю виховання.

2) *діагностику об’єкта формування усвідомленого батьківства* тобто конкретної цільової групи молоді та визначення її особливостей, яка *полягає у створенні соціально-діагностичної карти молоді територіальної громади* із зазначенням кількості молодих людей репродуктивного віку, молодих сімей, вагітних жінок у громаді, їх віку; кількості новонароджених та дітей віком до 3-х років тощо; *визначення їх рівня обізнаності* щодо соціально-медичних, психолого-педагогічних та морально-правових знань, сформованості умінь і навичок батьківства та рівня мотивації молоді до усвідомленого батьківства, основних проблем цього процесу. Діагностику проводять за допомогою таких *методів*: анкетування, опитування, методів психодіагностики, аналіз незалежних характеристик, аналіз адміністративних документів, аналіз статистичних даних пологових будинків, відділів РАГС, закладів освіти та ін., а також складання соціальної карти громади.

Оскільки вікові межі молодого віку є досить великими (вік молоді відповідно до Закону України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” – від 14 до 35 років), з метою побудови ефективного процесу формування усвідомленого батьківства, необхідно визначити конкретну категорію молоді (наприклад: учнівська молодь, студентська молодь, молоді подружжя, які ще не мають дітей, молоді

подружжя, які очікують на дитину, молоді батьки тощо) та будувати соціально-педагогічну діяльність з формування усвідомленого батьківства з урахуванням особливостей саме цієї вікової групи молоді, а також з урахуванням вихідного рівня сформованості усвідомленого батьківства та потреб молоді в територіальній громаді, у якій здійснюють соціально-педагогічну діяльність з формування усвідомленого батьківства та попередження соціального сирітства.

Процедура діагностики передбачає також *визначення стану справ у територіальній громаді* за допомогою таких соціологічних методів, як: опитування (інтерв'ю, анкетування) молоді – членів громади; опитування надавачів соціально-педагогічних послуг – працівників ЦСССДМ, РАГС, закладів освітньої сфери, жіночих консультацій, педіатричних кабінетів тощо; аналіз адміністративних документів, які надають інформацію щодо основних проблем формування усвідомленого батьківства молоді.

3) *діагностику суб'єктів соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді* щодо з'ясування їх компетентнісного потенціалу з формування усвідомленого батьківства молоді та *діагностики наявних ресурсів* – законодавчої бази, матеріально-технічних умов та можливостей територіальної громади, знань, умінь, професійних навичок працівників різних державних та громадських організацій – суб'єктів формування усвідомленого батьківства – представників усіх організацій, що здійснюють соціально-педагогічну діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді в конкретній територіальній громаді: закладів освітньої сфери, закладів та організацій соціального (соціально-педагогічного) спрямування, неурядових організацій, за допомогою *методів* опитування, інтерв'ю, анкетування та аналізу відомостей і документів державних та інших місцевих організацій.

4) *науково-технологічне забезпечення ефективного процесу організації роботи фахівців, представників територіальної громади, з формування усвідомленого батьківства молоді, змістовне наповнення соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді на кожному з її*

етапів за допомогою тренінгової програми „Територіальна громада як осередок формування усвідомленого батьківства молоді”.

5) планування заходів з формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади відповідно до вікових груп молоді та рівня сформованості їх знань, умінь та навичок щодо усвідомленого батьківства.

Наступним кроком алгоритму соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є **змістовно-операційна процедура**, пов'язана з процесом безпосереднього здійснення соціально-педагогічної діяльності суб'єктами територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді, що реалізується через комплексну програму формування усвідомленого батьківства молоді „Щасливе батьківство в щасливій родині” (далі Програма „Щасливе батьківство в щасливій родині”).

Метою цієї Програми є підвищення рівня знань молоді про сучасні погляди на батьківство, сприяння виробленню в молоді усвідомленого ставлення до зачаття, народження та виховання дитини через формування когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства, активізації молоді як суб'єкта територіальної громади з формування усвідомленого батьківства.

Визначена мета може бути досягнута за допомогою таких завдань:

- сприяння формуванню ставлення молоді до сім'ї та батьківства як до життєвої цінності;
- вироблення в молоді позитивних репродуктивних та батьківських установок;
- формування в молоді високого рівня знань, умінь і навичок з усвідомленого батьківства;
- вироблення в молоді прагнення до самоосвіти й самовдосконалення стосовно усвідомленого батьківства;
- формування в майбутніх батьків уміння використовувати ресурси громади для створення умов гармонійного розвитку дитини;

– підвищення активності молоді як суб'єкта територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді;

– запобігання виникненню таких негативних явищ, як небажана вагітність, неповні сім'ї, соціальне сирітство та жорстоке поводження з дітьми в сім'ї.

Програма має п'ять основних *напрямів*:

I. *Соціально-медичний* – спрямовано на підвищення знань потенційних батьків про вплив репродуктивного здоров'я батьків на майбутню дитину; формування уявлення про репродуктивну установку та репродуктивну поведінку; вироблення знань про перинатальний розвиток дитини, а також про основи психофізіологічного розвитку дитини до трьох років; формування уявлень про основні фізичні й соціальні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні.

II. *Просвітницько-правовий* – метою якого є ліквідація прогалин у знаннях молоді стосовно прав і обов'язків батьків та дітей у сім'ї, змісту законів („Про охорону дитинства”, Конвенції ООН про права дитини, Сімейного кодексу); формування уявлень про причини, прояви й наслідки неусвідомленого батьківства; вироблення знань про відповідальність осіб за невиконання своїх батьківських обов'язків

III. *Психолого-педагогічний* – направлений на формування уявлень молоді про особистісні якості ідеальних батьків; надання знань стосовно основ вікової педагогіки й психології; знань про можливі способи спілкування з дитиною та стилі, форми й методи виховання; закладення уявлень про основні психолого-педагогічні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні.

IV. *Ціннісно-поведінковий* – спрямовано на формування в молоді: ставлення до батьківства як до життєвої цінності; визначених репродуктивних й батьківських установок та очікувань; умінь і навичок усвідомленого батьківства: умінь диференціювати необхідний дитині рівень опіки на різних етапах розвитку; сформованих навичок із догляду й виховання; умінь знаходити спільну мову з дитиною; навичок організації ігрової діяльності для дітей; умінь контролювати свій емоційний стан, вирішувати конфліктні ситуації, прогнозувати наслідки дій; спрямованість на дотримання демократичного стилю виховання.

V. *Активізації молоді як суб'єкта громади* – направлено на формування знань і уявлень молоді про громаду, територіальну громаду, її основні види, суб'єкти, ресурси та послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування в них навичок усвідомленого батьківства; вироблення мотивації молоді на систематичну активну діяльність з формування усвідомленого батьківства як одного з суб'єктів цієї громади.

Кожен з окреслених напрямів комплексної програми формування усвідомленого батьківства молоді „*Щасливе батьківство в щасливій родині*” реалізують за допомогою різних методів і видів технологій, як-от: освітні інтерактивні технології, соціальна терапія (психодрама, арт-терапія, терапія самовиховання), соціальне консультування. Розглянемо їх більш детально у параграфі 2.3.

В цілому, програма має такі **блоки**:

- 1) соціально-просвітницький тренінг для молоді „Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя”;
- 2) соціально терапевтичні групи (психодрама, арт-терапія, терапія самовиховання);
- 3) консультації фахівців – суб'єктів територіальної громади (медичні, психологічні, правові);
- 4) соціально-просвітницький тренінг для молоді „Молодь як суб'єкт громади з формування усвідомленого батьківства”.

Повертаючись до опису алгоритму соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади, розкриємо її останню процедуру, пов'язану із оцінкою результатів цього процесу – **оціночно-результативну процедуру**.

У межах цієї процедури здійснюється аналіз проведеної роботи, підбивання підсумків упровадження комплексної програми формування усвідомленого батьківства молоді „*Щасливе батьківство в щасливій родині*” та надання за потребою додаткових послуг молоді з формування усвідомленого батьківства.

Аналіз ефективності результатів процесу формування усвідомленого батьківства молоді на цьому процедурному етапі треба здійснювати з урахуванням визначених нами критеріїв

ефективності формування усвідомленого батьківства молоді: когнітивного, ціннісно-поведінкового та критерію якості надання послуг суб'єктами громади з формування усвідомленого батьківства молоді (Додаток А). Цю роботу варто проводити за допомогою таких методів:

- інтерв'ю, анкетування, тестування, бесіда; включене та опосередковане спостереження;

- кількісна та якісна обробка даних за допомогою методів математичної статистики для порівняння і підтвердження отриманих результатів запровадженої технології формування усвідомленого батьківства молоді.

Результатом упровадження соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади повинні стати: сформованість у молоді ґрунтовних соціально-медичних, психолого-педагогічних та морально-правових знань та умінь з усвідомленого батьківства; сформованість у молоді ставлення до батьківства як до життєвої цінності та стійка мотивація на народження дитини в сім'ї; визначена позитивна особистісна позиція молоді щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини в сім'ї й попередження явища соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей; високий рівень соціального партнерства між державними та недержавними організаціями в територіальній громаді, з метою популяризації ідей усвідомленого батьківства; стійкі знання та уявлення молоді про поняття „громада”, „територіальна громада”, її основні види, суб'єкти, ресурси й послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування в них навичок усвідомленого батьківства; висока мотивація молоді на систематичне залучення до активної діяльності з формування усвідомленого батьківства як одного з суб'єктів територіальної громади.

Послідовність операцій і процедур соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді (ФУМБМ) у діяльності територіальної громади більш наочно представлена на рис. 2.1, а її зміст та завдання на кожному з процедурних етапів, методи, що при цьому можуть бути застосовані, та орієнтовний розподіл обов'язків між фахівцями мультидисциплінарної команди наведені в Додатку Б.

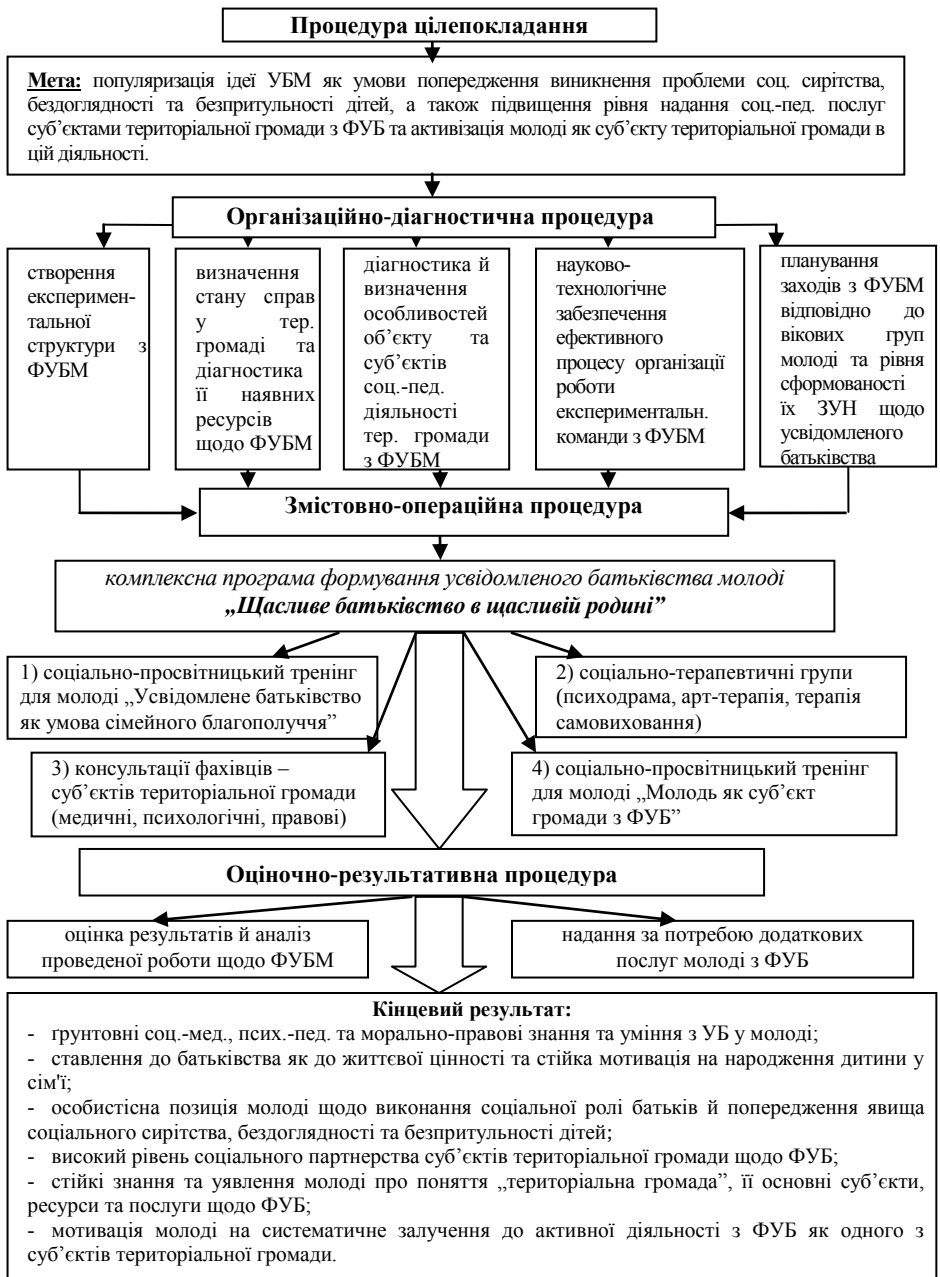

Рис. 2.1. Технологія формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади

Запропонована схема соціально-педагогічної технології представляє основні технологічні напрями та можливі методи роботи суб'єктів територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді. У конкретному випадку зміст процедур та використання тих чи інших методів залежить від особливостей категорії молоді, типу громади та можливостей суб'єктів громади з формування усвідомленого батьківства, враховує стан справ, ресурсів, особливостей суб'єктів соціально-педагогічної діяльності в громаді та соціально-психологічних особливостей молоді як об'єкт-суб'єкта з формування усвідомленого батьківства.

Підсумовуючи змістовну характеристику соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді, ми вважаємо, що виділений нами алгоритм цього процесу, його процедури та окремі методи формування усвідомленого батьківства молоді є послідовними, взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими складовими більш ефективного процесу формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.

2.3. Методи і види технологій комплексної програми формування усвідомленого батьківства молоді

Найбільш оптимальним видом технології формування усвідомленого батьківства молоді, на нашу думку, є *освітні інтерактивні технології*.

Цей процес навчання дорослих має термін „андрагогіка”. Сутність цієї концепції навчання полягає у суб’єкт-суб’єктній взаємодії між тим, кого навчають, і тим, хто навчає, а сам суб’єкт навчання займає активну позицію в його плануванні та реалізації, розуміє цілі та завдання процесу навчання й прагне до вдосконалення себе (своїх знань, умінь, якостей) [100].

Вищезазначене дає нам можливість стверджувати, що суб’єктами соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді є не тільки представники соціальних закладів територіальної громади, а й сама молодь.

Одним з різновидів освітніх інтерактивних технологій є соціально-просвітницький тренінг, який визначають, як запланований навчальний процес, що спрямований на надання знань, удосконалення навичок, які вже є, та набуття нових на основі власного досвіду й знань з метою зміни поведінки [185]. Основна відмінність соціально-просвітницького тренінгу від інших групових форм просвітницької роботи полягає „...не в засвоєнні особистістю готових знань і прийомів, а в їх самостійному виробленні шляхом активної участі в процесі групової взаємодії” [205, с. 80].

За допомогою соціально-просвітницького тренінгу, на нашу думку, можна сформувати когнітивну, емоційну та поведінкову складові усвідомленого батьківства молоді, а також підвищити кваліфікаційний рівень спеціалістів основних суб’єктів територіальної громади, які здійснюють соціально-педагогічну діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді.

Навчання у формі тренінгу має складну технологічну структуру, реалізуючи яку, тренер створює умови для багаторівневої комунікації між усіма учасниками. Особливість тренінгового процесу полягає в тому, що його реалізують в межах шести тісно пов’язаних між собою компонентів. Схема

педагогічної взаємодії була запропонована В.-Д. Вебером [69; 178; 239], зображена нами на рис. 2.2

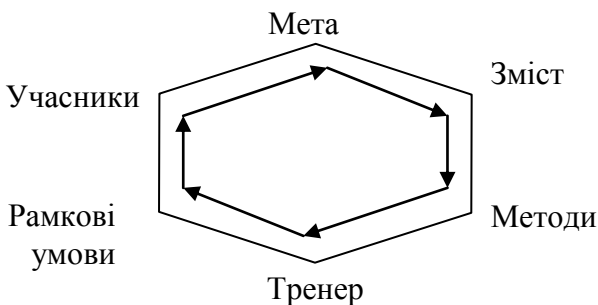

Рис. 2.2. Схема тренінгової взаємодії

Від цільової групи (учасників) залежить мета, визначають зміст тренінгового процесу, відповідно до якого підбирають методи тренінгу. Реалізацію мети здійснюють через взаємодію суб'єктів освітньої діяльності (учасників та тренера), яка обмежена рамковими умовами (врахування особливих умов просторової організації навчального процесу: стан приміщення, підбір необхідного роздаткового матеріалу, час початку та завершення, тривалість тренінгу тощо). Разом з тим, успіх тренінгового процесу залежить від умінь та кваліфікації соціального педагога-тренера [239, с. 126 – 127].

У такому разі тренінг є інструментом інформування, вирішуючи більш конкретні питання з формування усвідомленого батьківства: підвищення рівня інформованості щодо батьківства; формування позитивної мотивації на усвідомлене батьківство; вироблення та розвиток навичок усвідомленого батьківства.

У загальному вигляді алгоритм технології соціально-просвітницького тренінгу передбачає три основні частини, які містять у собі декілька етапів : вступну, основну та заключну [185; 102, с. 39].

До вступної частини входить:

1. *Етап відкриття тренінгу*, вступне слово тренера – етап, який містить вирішення організаційних питань, а також повідомлення про мету, завдання та зміст тренінгу.

2. *Знайомство* – проходить (продовжується) знайомство або презентація учасників тренінгу.

3. *Прийняття (повторення) правил роботи групи* – етап, у ході якого на першому занятті учасники приймають, а надалі – повторюють, визначені норми поведінки, яких повинні дотримуватися під час тренінгу всі його учасники.

4. *Очікування* – на цьому етапі учасники визначаються відносно своїх очікувань від тренінгу, що надає можливість учасникам визначити свої цілі та взяти на себе відповідальність за їх реалізацію.

Важливо відмітити, що всі ці етапи (вони мають назву структурних вправ, тому, що вони утримують структуру тренінгу) є обов'язковими для проведення кожного заняття та проводяться з дотриманням цієї послідовності.

Основна частина містить:

1. *Етап визначення рівня інформованості та актуалізація проблеми* – на цьому етапі тренер і учасники визначають рівень знань та інформованості щодо теми, яку обговорюють; визначають актуальність і важливість цієї проблеми для них та суспільства.

2. *Надання інформації* – під час проведення заняття інформацію надають на різних етапах та в різних формах.

3. *Набуття практичних навичок* – беручи участь у різноманітних формах роботи учасники отримують практичні уміння та навички в безпечних умовах групи.

Заклучна частина передбачає підбивання підсумків – обговорення результатів роботи, рефлексія, аналіз досягнень очікувань від тренінгу, закріплення учасниками отриманих знань та визначення перспектив на майбутнє. Кожен день тренінгу починається зі структурних вправ та закінчується підбиванням підсумків.

Структура соціально-просвітницького тренінгу складається із перерахованих структурних елементів. Однак за обсягом співвідношення цих елементів може бути різною. Це

залежить від мети тренінгу, цільової групи, тривалості тренінгу, рівня підготовленості групи [203].

Тренінг є груповою формою роботи, головною перевагою якої у формуванні усвідомленого батьківства молоді є здобуття учасниками особистісного досвіду батьківської поведінки. При цьому група не пропонує еталонів поведінки, вона лише допомагає усвідомити емоційний стан, почуття, сформувати готовність до відповідальності особистості за свою сім'ю та життя майбутньої дитини. Кінцевою метою роботи групи є формування усвідомленого батьківства кожного у власному сприйнятті, думках, почуттях, поведінці.

Оскільки соціально-просвітницький тренінг є різновидом навчального процесу, то важливим інструментом підвищення ефективності навчання в ньому є використання активних методів навчання: методу моделювання, рольових ігор, драматизації, методу конкретної ситуації, методу „мозкового штурму” тощо. Активні методи, які використовують у соціально-просвітницькому тренінгу, на нашу думку, найбільше відповідають віковим особливостям молоді (розкриті нами в параграфі 1.3.) та забезпечують найвищу результативність занять щодо формування усвідомленого батьківства.

Надамо характеристику основним методам, які будуть використані в тренінговій програмі з формування усвідомленого батьківства молоді, яка є складовою змістовно-операційної процедури комплексної технології формування усвідомленого батьківства молодів діяльності територіальної громади.

Метод міні-лекції в тренінговій технології дозволяє надати учасникам необхідну кількість інформації (основної інформації в контексті усвідомленого батьківства) у систематизованому, стислому вигляді (основна функція – трансляція інформації для з'ясування матеріалу та перетворення його на знання). Міні-лекція полегшує сприйняття інформації та забезпечує її запам'ятовування [203, с. 168 – 170]. Реалізація цього методу базується на принципі наочності та забезпечує активізацію групи за допомогою використання запитань задля зворотного зв'язку.

Інтерактивний метод „мозкового штурму” в тренінговому процесі сприяє активізації, стимулює молодих

людей до творчого мислення, створює відчуття рівноправності та залучення до спільного процесу всіх учасників.

Успіх мозкового штурму залежить від двох головних принципів. Перший спирається на теорію синергетики: група може напрацювати при спільній діяльності ідеї більш високого класу, ніж при індивідуальній роботі тих самих учасників. Це відбувається в силу групової взаємодії та осмислення. Наступний постулат спирається на креативність мислення, що проходить три стадії: генерація ідеї; оцінка та аналіз цієї ідеї; використання ідеї в конкретній ситуації.

Можна виокремити шість основних правил проведення мозкового штурму: відсутність критики, захоплення ідей, рівноправність учасників, свобода асоціацій, записування всіх ідей, час для осмислення [203].

Кейс-метод – це зовнішній прояв і фіксація за допомогою спостереження сформованості когнітивного компонента усвідомленого батьківства молоді, яка бере участь у спеціально організованому процесі аналізу інформації або типових ситуацій.

Існують три основних варіанта застосування методу кейсів: діагностика проблеми; діагностика однієї чи кількох проблем та напрацювання учасниками шляхів їх вирішення; оцінка учасниками існуючих дій стосовно вирішення проблеми та її наслідків [203].

У кожному з наведених варіантів процес навчання здійснюється через надання інформації у вигляді проблеми чи серії проблем. Ця інформація може бути викладена в документальній, заздалегідь підготовленій формі або за допомогою вербальних і візуальних засобів (показ слайдів чи відеоматеріалів). Після закінчення вправи група представляє свої напрацювання, які можуть стати підґрунтям для дискусії.

Ще одним методом тренінгового процесу є *метод проблемних ситуацій*, який використовують у такій послідовності: „1) діагностика проблеми; 2) діагностика однієї чи кількох проблем та напрацювання учасниками шляхів їх вирішення; 3) оцінка учасниками існуючих дій стосовно вирішення проблеми та її наслідків” [203, с. 172]. Головною умовою використання цього методу є те, що всі проблемні ситуації повинні бути максимально наближеними до реального

життя, для того, щоб учасники мали можливість відпрацювати навички, які потім можуть використати у своїй сім'ї.

Метод дискусії або *дебатів* дозволяє учасникам тренінгового процесу усвідомити різноманітність поглядів щодо обговорюваної проблеми (у контексті формування усвідомленого батьківства) і підходів до її вирішення. Також використання цього методу дозволяє сформувати в результаті спільних зусиль учасників нові знання й набуті кожному учаснику нового досвіду як основних сутнісних характеристик навчального діалогу.

У тренінгу з формування усвідомленого батьківства молоді, на нашу думку, ефективним є використання такого методу як *відеолекторій*. Для формування усвідомленого батьківства можна використовувати документальні та художні фільми, у яких розкриваються питання розвитку дітей, дитячо-батьківських взаємин, стилів виховання, правил взаємодії з дитиною тощо.

Як нами було визначено раніше (у параграфі 2.2.), одним із показників ціннісно-поведінкового критерію формування усвідомленого батьківства молоді є вміння контролювати свій емоційний стан та вирішувати конфліктні ситуації, саме тому, наступним видом технологій, які входять до комплексної програми формування усвідомлено батьківства молоді є технологія *соціальної терапії*.

Слово „терапія” у перекладі з грецької значить „турбота, піклування, лікування” [220]. Догляд за дитиною, її виховання накладають на батьків додаткове навантаження, що може викликати психологічну втому та роздратованість, створювати конфліктні ситуації та навіть провокувати жорстоке, агресивне ставлення до дітей. Тому молодь, яка готується до батьківства та молоді батьки мають потребу в терапевтичній підтримці, а також у формуванні навичок регулювання почуттів, імпульсів, думок, стосунків та зняття психологічних симптомів, які викликають напруження.

Соціальна терапія тісно пов'язана з психотерапією, яка використовує методи впливу на психіку. Відомі чотири основні моделі психотерапії [220]:

1) психотерапія як метод лікування, тобто вплив на соматичний та психологічний стан клієнта (медична модель психотерапії);

2) психотерапія як метод маніпулювання, який носить характер інструмента та служить меті суспільного контролю (соціологічна модель);

3) психотерапія як метод, який приводить у дію процес навчання особистості (психологічна модель);

4) психотерапія як комплекс явищ, які виникають у ході взаємодії між людьми (філософська модель).

У рамках дослідження нас цікавлять останні дві моделі психотерапії – психологічна та філософська, групові методи яких також можуть бути включені до комплексної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.

Одним з психотерапевтичних методів, який може бути включений до тренінгової програми формування усвідомленого батьківства молоді є *психодрама*.

Психодрама – це метод групової психотерапії, де використовують *рольову гру*, під час якої створюють необхідні умови для спонтанного вираження індивідом почуттів, що пов'язані з важливими для нього проблемами [205, с. 79]. Формуючи усвідомлене батьківство молоді за допомогою психодрами створюються умови для переосмислення молодими людьми власних проблем і перешкод у створенні благополучної сім'ї та народженні здорової дитини; розуміння причин конфліктів, які виникають у взаєминах; подолання неконструктивних поведінкових стереотипів і способів емоційної реакції на стресові ситуації, які можуть виникати у майбутньому батьківстві; формування адекватних прийомів батьківської поведінки. Під час участі в рольовій грі учасники моделюють складні, емоційно напружені (зокрема конфліктні) ситуації взаємодії батьків і дітей, а також шлюбних партнерів між собою для відпрацювання стратегій подолання труднощів у вихованні дітей і зняття напруженості в сімейному спілкуванні. Рольова гра дає можливість змоделювати та програти різні стилі батьківської поведінки й відстежити доцільність та адекватність їхнього застосування в конкретних ситуаціях сімейної взаємодії.

Ще один метод соціальної терапії, який можна використовувати у формуванні усвідомленого батьківства молоді – *арт-терапія* [200; 239; 248]. Цей метод соціальної терапії є ефективним засобом розвитку емоційно-ціннісного компонента батьківства.

Арт-терапія – це метод впливу на психоемоційний і фізичний стан людини за допомогою різних видів художнього та ужиткового мистецтва [205, с. 79]. Цей метод сприяє підвищенню адаптаційних здібностей молодих людей до майбутнього батьківства, надає можливість у процесі включення до різних видів художньо-мистецької діяльності (малюнок, ліплення, колаж, написання есе, статей для преси, сценарію театральної постанови) проявити й відрефлексувати наявність „Я-образу” батьків, ідеального образу дитини та наявність уже сформованих батьківських якостей. Уживання арт-технології надає можливість проєцирувати наявний психоемоційний стан молоді людини, образно виразити власне ставлення до батьківства (до сім’ї, до себе як матері або батька, до процесу взаємодії батьків і дітей), візуалізувати позитивний образ майбутнього батьківства. Участь у творчому процесі підвищує самооцінку молоді й адаптивні можливості до батьківства, стимулює суб’єктність, забезпечує релаксацію та зняття захисних бар’єрів.

У структурі арт-терапевтичного заняття виділяють дві основні частини. Одна – невербальна, творча, неконструйована, основним засобом самовираження учасника є образотворча діяльність (малюнок, скульптура). Використовують різноманітні механізми невербального самовираження та візуальної комунікації (до 70% сесії). Друга частина – вербальна, передбачає словесне обговорення виконаної роботи та її результатів, зворотний зв’язок між учасниками та тренером з приводу вражень, що виникають, асоціацій від сприйняття намальованого (створеного) та всього процесу роботи (30% сесії).

Арт-терапевтична сесія містить такі етапи:

- 1) настрой (розминка, включення в роботу, межа, яка оформлює її початок);
- 2) актуалізація візуальних, аудіальних, кінестетичних відчуттів; формування запиту або теми роботи;
- 3) індивідуальна образотворча або творча діяльність;

4) вербалізація (комунікація);

5) доопрацювання малюнка, продовження роботи для мультимодальних технік або колективна робота (у парах, малих групах);

6) рефлексивний аналіз, висновки [200].

Ще одним методом, який використовують у технології соціальної терапії, є *терапія самовиховання*.

Самовиховання – це активний процес формування людиною себе як особистості відповідно до поставленої мети на основі соціально обумовлених уявлень про ідеал особистого „Я” [220].

За допомогою терапії самовиховання (у рамках формування усвідомленого батьківства молоді) у молодих людей можна виробити стійке позитивне ставлення до батьківства як до життєвої цінності, формувати ідеальний образ „Я-батьків” з метою допомогти молоді побачити перспективу власного батьківства, розвивати здібності самостійного визначення життєвих цілей, удосконалювати свою чоловічу/жіночу індивідуальність у батьківстві.

У формуванні усвідомленого батьківства молоді метод самовиховання найбільш ефективний, якщо використовується на базі аутогенного тренування. У технологічному аспекті цей метод містить такі прийоми:

1) самовивчення, самооцінка майбутніх батьків;

2) оцінка молоддю своєї особистості як шлюбних партнерів та батьків;

3) самоаналіз, виявлення індивідуальних „психологічних бар’єрів” до створення сім’ї та батьківства;

4) створення бажаного образу „Я-батька”;

5) формування індивідуальних формул намірів;

6) формування прийомів самопереконавання, самозаохочення, самонавіювання;

7) сюжетна сенсорна репродукція поведінки „Я-образу” в різноманітних ситуаціях майбутнього батьківства;

8) „накладання” стереотипів „Я-образу” на реальну поведінку в процесі повсякденного життя та діяльності.

Наступною технологією, яку ми вводимо до змістовно-операційної процедури технологічного комплексу формування

усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади, є *технологія соціального консультування*.

Консультування – це технологія соціально-педагогічної роботи, яка полягає в дослідженні проблеми клієнта, знаходженні разом з ним позитивних шляхів її вирішення, наданні порад і рекомендацій щодо наявності для цього соціальних ресурсів [242, с. 141].

Особливість консультування з питань усвідомленого батьківства молоді полягає в тому, що акцент робиться на ресурси молодшої людини, яку орієнтують на знаходження необхідної інформації щодо вироблення когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства.

Метою консультування молоді щодо усвідомленого батьківства є ліквідація дефіциту інформації про сутність поняття „батьківство”, „усвідомлене батьківство”, формування ґрунтовних соціально-медичних, психолого-педагогічних та морально-правових знань з цього питання; озброєння молодих людей новими підходами, інноваційною інформацією щодо вироблення навичок усвідомленого батьківства.

Результатами консультування з питань усвідомленого батьківства молоді можуть бути: отримання необхідної інформації щодо усвідомленого батьківства; покращення розуміння (себе в ролі батьків, свого шлюбного партнера, своєї дитини); зміна емоційного стану, своєї мотивації на батьківство; здатність до прийняття рішення народження та виховання дитини в сім'ї; здатність до здійснення цього рішення; підтвердження своїх думок, почуттів, рішень; отримання підтримки з боку спеціалістів та громади; пристосування до ситуації реального батьківства; пошук і вивчення умов для гармонійного розвитку дитини; отримання практичної допомоги у виконанні батьківських функцій через прямі дії (консультанта й інших представників територіальної громади, яких залучив консультант); розвиток наявних умінь і навичок з усвідомленого батьківства, набуття нових; реагування на безвідповідальні батьківські дії інших людей та негативні прояви в територіальній громаді.

Проведення будь-якої консультації, зокрема й консультації з питань усвідомленого батьківства, вимагає дотримання таких принципів [220]:

Доцільність та цілеспрямованість – консультація повинна мати конкретну мету, вирішувати суворо визначені завдання, проблему. У межах формування усвідомленого батьківства – це вироблення конкретних знань та поведінкових навичок усвідомленого батьківства.

Добровільність та ненав'язливість – молоді батьки мають право в будь-який час відмовитися від допомоги консультанта. Ефективність консультації визначається цінністю ідей усвідомленого батьківства, а не статусом консультанта.

Методична грамотність та компетентність – ядром технології консультування є встановлення довірливих стосунків консультанта та того, хто консультується. Консультант повинен мати широку ерудицію та бути компетентним у питаннях формування усвідомленого батьківства молоді, уміти методично правильно, переконливо вести консультацію, що вимагає спеціальної підготовки та навчання.

Консультування як технологічний процес також має свій алгоритм, який має декілька етапів, кожен з яких спрямований на вирішення конкретного завдання та досягнення визначеної мети з формування усвідомленого батьківства [242]:

- 1) вияв причин, що спонукали клієнта звернутися за консультацією;
- 2) аналіз, оцінка та діагностика проблеми, ситуації клієнта;
- 3) формулювання проблеми й визначення цілей консультації; встановлення стратегії та плану дій;
- 4) здійснення відповідних дій; оцінка результатів консультації і висновки.

У практиці соціально-педагогічної роботи (соціальної роботи) зустрічається і широко використовується декілька типів консультування, які можуть входити до технологічного комплексу з формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади:

- *загальне* консультування молоді з питань усвідомленого батьківства спеціалістами соціально-педагогічної (соціальної) роботи;

- *спеціальне* консультування молоді з питань усвідомленого батьківства за направленням соціальних педагогів (працівників) спеціалістами медичних, психологічних, педагогічних, юридичних та ін. служб чи закладів;

- *навчальне* консультування з питань технології формування усвідомленого батьківства молоді спеціалістів служб і організацій соціального спрямування територіальної громади. Воно включає роботу з персоналом, роз'яснення змісту законів, соціальної політики, програм, технологій, процедур, спрямованих на формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді;

- *договірне* консультування спеціалістами соціальних організацій з різних організаційних, професійних та інших питань.

Таким є основний перелік методів та видів технологій, які можна застосувати на етапі змістовно-операційної процедури соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді та включені до Програми „Щасливе батьківство в щасливій родині”.

Завершуючи розробку соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади, ми вважаємо необхідним підкреслити, що розроблена нами соціально-педагогічна технологія формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є важливим практичним механізмом процесу формування усвідомленого батьківства молоді суб'єктами територіальної громади та виступає комплексним індивідуально орієнтованим інструментарієм формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.

Отже, соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді може бути більш ефективною та результативною, якщо процес формування усвідомленого батьківства молоді представниками територіальної громади буде спиратися на цю соціально-педагогічну технологію в організаційному та методичному контексті.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати основні висновки:

У монографії наведене теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми технологічного забезпечення процесу формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади, що втілено в розробці й обґрунтуванні соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади, що забезпечує ефективність цього процесу.

Теоретичний аналіз наукових досліджень показав, що проблема формування усвідомленого батьківства молоді є багатоаспектною, має складний характер і об'єднує цілий ряд відносно самостійних наукових напрямів, які в сукупності дають змогу скласти цілісне уявлення про проблему формування усвідомленого батьківства молоді. Незважаючи на широкий спектр законодавчих засад та останнім часом високу зацікавленість учених феноменом батьківства, фундаментальних досліджень з проблеми формування усвідомленого батьківства молоді в Україні небагато, і є нагальна потреба в систематизації наукових здобутків. Подальшого розвитку потребують не лише науково-теоретичні підходи вирішення цієї проблеми, а й розробка методично-технологічних питань щодо формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.

Аналіз наукової літератури дозволив нам визначити теоретико-методологічні засади дослідження проблеми формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади. Головним поняттям дослідження є „соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді”, яку ми розглядаємо з позицій соціальної педагогіки як мезорівень соціально-педагогічної діяльності, що спрямована на формування в молоді відповідальності за процес зачаття, народження, виховання та розвиток здорової дитини. Така діяльність базується на виробленні та удосконаленні когнітивної, емоційної та поведінкової складових батьківства, а також формуванні

особистісної позиції щодо виконання соціальної ролі батьків і створенні сприятливих умов гармонійного розвитку дитини в сім'ї та здійснюється з використанням відповідних технологій.

Формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади реалізовано через систему певних соціальних інститутів: сім'ї, закладів освітньої сфери, закладів та організацій соціально-педагогічного спрямування та неурядових організацій, які є основними суб'єктами цього процесу. Кожен з них має свої напрями формування усвідомленого батьківства молоді, методи та форми такої діяльності, які змістовно нами розкриті у тексті монографії.

У результаті дослідження було виділено три групи особливостей формування усвідомленого батьківства молоді, які можна простежити в будь-якій територіальній громаді. Це особливості, визначені специфікою контингенту молоді та пов'язані з віковими особливостями та соціальним статусом молодих людей, які є потенційними або молодими батьками; специфікою видів територіальної громади, кожен суб'єкт якої має і виконує свої функціональні завдання щодо формування усвідомленого батьківства молоді; а також пов'язані з сучасним процесом реформування державної системи соціального захисту сім'ї, дітей та молоді, крім того, зумовлені соціально-економічною ситуацією в Україні. Усі групи особливостей отримали своє змістовне трактування.

Соціально-педагогічна технологія формування усвідомленого батьківства молоді визначена нами як сукупність послідовних і координованих операцій та процедур, які використовують для досягнення мети та вирішення завдань з формування усвідомленого батьківства молодого покоління, які спрямовані на вироблення та удосконалення в молоді когнітивної, емоційної та операційної складових батьківства, а також формування особистісної позиції щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини в сім'ї й попередження явища соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей. Відповідно, технологію формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади ми розуміємо як своєрідний алгоритм послідовних дій (операцій, процедурних етапів,

напрямів діяльності) суб'єктів територіальної громади щодо діагностики, планування й організації процесу формування усвідомленого батьківства молоді та оцінки результатів цього процесу. Розроблена нами соціально-педагогічна технологія формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади має певний алгоритм дій, що містить чотири основні процедури: цілепокладання, організаційно-діагностичну, змістовно-операційну та оціночно-результативну процедури.

Сутність *процедури цілепокладання*, полягає у визначенні мети, завдань та кінцевого результату соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади.

Основною сутнісною характеристикою другої – *організаційно-діагностичної процедури* – є:

1) створення експериментальної служби комплексного формування усвідомленого батьківства молоді;

2) здійснення експериментальною службою аналізу стану справ щодо усвідомленого батьківства в територіальній громаді з метою визначення ресурсів суб'єктів цього процесу в громаді;

3) визначення особливостей об'єкта формування усвідомленого батьківства;

4) науково-технологічне забезпечення ефективності процесу організації роботи експериментальної служби комплексного формування усвідомленого батьківства молоді.

Основною сутнісною характеристикою ***змістовно-операційної процедури*** технології формування усвідомленого батьківства молоді є безпосереднє здійснення соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді, яка реалізується через комплексну програму формування усвідомленого батьківства молоді „Щасливе батьківство в щасливій родині”, що має п'ять основних *напрямів*:

- соціально-медичний;
- просвітницько-правовий;
- психолого-педагогічний;
- ціннісно-поведінковий;
- напрям активізації молоді як суб'єкта громади.

Кожен з означених напрямів і блоків комплексної програми реалізований за допомогою конкретних сучасних методів та видів технологій, що відповідають місії формування усвідомленого батьківства молоді, а саме:

1) освітніх інтерактивних технологій: соціально-просвітницький тренінг, метод „мозкового штурму”, кейс-метод, метод проблемних ситуацій, метод дискусії або дебатів, відео лекторій;

2) технологія соціальної терапії, метод психодрами, арт-терапія та терапія самовиховання;

3) технологія соціального консультування.

Останньою процедурою соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є *оціночно-результативна процедура*, у межах якої здійснюється аналіз проведеної роботи, підбиття підсумків упровадження комплексної програми формування усвідомленого батьківства молоді та надання за потребою додаткових послуг молоді з формування усвідомленого батьківства.

Кінцевим результатом упровадження розробленої нами соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді є соціально-медична, психолого-педагогічна, морально-правова готовність молоді до виконання соціальної місії батьківства, морально-ціннісна мотивація молодих людей на народження дитини в сім'ї, їх активна позиція як суб'єктів територіальної громади щодо діяльності громади з формування усвідомленого батьківства молоді, а також налагоджений механізм міжвідомчої взаємодії суб'єктів територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді, що ґрунтується на принципах соціального партнерства, міждисциплінарності, системності та комплексності дій.

Проведене наукове дослідження не претендує на вичерпність вивчення проблеми формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади. Подальшої розробки потребують питання організації комплексної діяльності різних соціальних інституцій територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді, наукового обґрунтування системи вдосконалення заходів вторинної

профілактики соціального сирітства та жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, питання професійної підготовки та перепідготовки працівників різних організацій соціально-педагогічного спрямування територіальної громади до роботи з категорією молоді, яка має схильність до проявів безвідповідального батьківства, розробка новітніх прикладних соціально-психолого-педагогічних реабілітаційних технологій роботи з категорією молоді, яка у своєму батьківстві проявляють жорстоке, амбівалентне ставлення до дітей, а також можуть бути спрямовані на вивчення питання попередження рецидивів у молоді зі вже сформованим девіантним батьківством тощо.

ДОДАТКИ

Додаток А Критерії та рівні формування усвідомленого батьківства молоді

Критерій	Рівні	Показники
Когнітивний	1 високий	- наявність знань та розуміння сутності поняття „батьківство”, „усвідомлене батьківство”; - ґрунтовні <i>соціально-медичні</i> знання щодо усвідомленого батьківства: про вплив репродуктивного здоров’я батьків на майбутню дитину; уявлення про репродуктивну установку та репродуктивну поведінку; знання про перенатальний розвиток дитини; знання про психофізіологічний розвиток дитини на різних вікових етапах її життя; уявлення про основні фізичні та соціальні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні; - ґрунтовні <i>психолого-педагогічні</i> знання щодо усвідомленого батьківства: уявлення про особистісні якості ідеальних батьків; знання основ вікової педагогіки та психології; знання про можливі способи спілкування з дитиною та стилі виховання; уявлення про основні психолого-педагогічні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні; - ґрунтовні <i>морально-правові</i> знання щодо усвідомленого батьківства: знання про права та обов’язки батьків та дітей у сім’ї; уявлення про

	2 середній	- нестійке уявлення про поняття „батьківство”, „усвідомлене батьківство”; - епізодичні <i>соціально-медичні знання</i> щодо усвідомленого батьківства: про вплив репродуктивного здоров'я батьків на майбутню дитину; уявлення про репродуктивну установку та репродуктивну поведінку; знання про перенатальний розвиток дитини; знання про психофізіологічний розвиток дитини на різних вікових етапах її життя; уявлення про основні фізичні та соціальні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні; - достатній рівень <i>психолого-педагогічних знань</i> щодо усвідомленого батьківства: уявлень про особистісні якості ідеальних батьків; знань основ вікової педагогіки та психології; знань про можливі способи спілкування з дитиною та стилі виховання; уявлень про основні психолого-педагогічні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні; - загальний рівень <i>морально-правових знань</i> щодо усвідомленого батьківства: знань про права та обов'язки батьків та дітей у сім'ї; уявлень про причини та прояви неусвідомленого батьківства; достатнє уявлення про наслідки неусвідомленого батьківства.
	3 низький	- нерозуміння поняття „батьківство”, „усвідомлене батьківство”; - відсутність <i>соціально-медичних знань</i> щодо усвідомленого батьківства: низький рівень розуміння про вплив

		репродуктивного здоров'я батьків на майбутню дитину; уявлення про репродуктивну установку та репродуктивну поведінку; знань про перенатальний розвиток дитини; знань про психофізіологічний розвиток дитини на різних вікових етапах її життя; уявлень про основні фізичні та соціальні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні; - недостатній рівень <i>психолого-педагогічних знань</i> щодо усвідомленого батьківства: уявлень про особистісні якості ідеальних батьків; знань основ вікової педагогіки та психології; знань про можливі способи спілкування з дитиною та стилі виховання; уявлень про основні психолого-педагогічні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні; - поверхневий рівень <i>морально-правових знань</i> щодо усвідомленого батьківства: знань про права та обов'язки батьків та дітей у сім'ї; уявлень про причини та прояви неусвідомленого батьківства; нерозуміння наслідків неусвідомленого батьківства.
Ціннісно-поведінковий	1 високий	– ставлення до батьківства як до життєвої цінності, сформовані позитивні батьківські почуття до дитини; – високий рівень „гуманістичної емпатії”: здатність до прояву усвідомленого батьківства, відчуття громадянського, соціального та батьківського боргу, відповідального ставлення до батьківства як соціальної,

		морально-етичної, духовної, правової, ментальної категорії; – визначені репродуктивні та батьківські установки та очікування; – усвідомленість батьківської ролі та визначеного стилю сімейного виховання; – високий рівень умінь та навичок з усвідомленого батьківства: уміння диференціювати необхідний дитині рівень опіки на різних етапах розвитку; сформовані навички із догляду та виховання; уміння знаходити спільну мову з дитиною; навички організації ігрової діяльності для дітей; вміння контролювати свій емоційний стан, вирішувати конфліктні ситуації; спрямованість на дотримання демократичного стилю виховання.
	2 середній	– уявлення про батьківство як про цінність, достатньо сформовані позитивні батьківські почуття до дитини; – достатній рівень „гуманістичної емпатії”, ситуативне прагнення до усвідомленого батьківства, достатній рівень відчуття громадянського, соціального та батьківського боргу, відповідального ставлення до батьківства як соціальної, морально-етичної, духовної, правової, ментальної категорії; – достатньо визначені репродуктивні та батьківські установки та очікування; – розуміння батьківської ролі та визначеного стилю сімейного виховання на достатньому рівні;

		– епізодичні уміння та навички з усвідомленого батьківства: достатні вміння з диференціації необхідного дитині рівня опіки та різних етапах її розвитку; середні навички із догляду та виховання; епізодичні вміння знаходити спільну мову з дитиною; достатні навички організації ігрової діяльності для дітей; вміння контролювати свій емоційний стан, вирішувати конфліктні ситуації; нестійка спрямованість на дотримання демократичного стилю виховання.
	3 низький	– відсутність уявлення про батьківство як про цінність, слабо сформовані батьківські почуття до дитини; – низький рівень „гуманістичної емпатії”, нездатність до прояву усвідомленого батьківства, відсутність відчуття громадянського, соціального та батьківського боргу, відповідального ставлення до батьківства як соціальної, морально-етичної, духовної, правової, ментальної категорії; – недостатньо визначені репродуктивні та батьківські установки та очікування; – поверхнєве розуміння батьківської ролі та визначеного стилю сімейного виховання; – недостатні уміння та навички з усвідомленого батьківства: відсутність вмінь з диференціації необхідного дитині рівня опіки та різних етапах її розвитку; несформовані навички із догляду та виховання; невміння знаходити спільну мову з дитиною; відсутність навичок з організації ігрової

		діяльності для дітей; невміння контролювати свій емоційний стан, вирішувати конфліктні ситуації; відсутність спрямованості на дотримання демократичного стилю виховання.
Критерій якості надання послуг суб'єктами громади з формування усвідомленого батьківства молоді	1 високий	– стійкі знання та уявлення молоді про поняття „громада”, „територіальна громада”, її основні види, суб'єкти, ресурси та послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування в них навичок усвідомленого батьківства; – постійна участь молоді в заходах з формування усвідомленого батьківства, які організовують різні суб'єкти громади; – систематичне залучення молоді до активної діяльності з формування усвідомленого батьківства як одного з суб'єктів цієї громади; – високий рівень професійної компетентності працівників усіх суб'єктів територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді.
	2 середній	– достатні знання та уявлення молоді про поняття „громада”, „територіальна громада”, її основні види, суб'єкти, ресурси та послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування в них навичок усвідомленого батьківства; – епізодична участь молоді в заходах з формування усвідомленого батьківства, які організовують різні суб'єкти громади;

		– ситуативне залучення молоді до діяльності з формування усвідомленого батьківства як одного з суб'єктів цієї громади; – достатній рівень професійної компетентності працівників усіх суб'єктів територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді.
	З низький	– відсутність знань та уявлень молоді про поняття „громада”, „територіальна громада”, її основні види, суб'єкти, ресурси та послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування в них навичок усвідомленого батьківства; – ігнорування молоддю заходів з формування усвідомленого батьківства, які організовують різні суб'єкти громади; – невизнаність молодими людьми себе як одного з суб'єктів громади щодо діяльності з формування усвідомленого батьківства; – недостатній рівень професійної компетентності працівників усіх суб'єктів територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді.

Додаток Б
Технологія формування усвідомленого батьківства молоді в
діяльності територіальної громади

Процедури	Зміст та завдання	Метод
<i>Процедура цілепокладання</i>	Визначення мети та основних завдань технології формування усвідомленого батьківства молоді суб'єктами територіальної громади. <i>Мета технології</i> формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади є популяризація ідеї усвідомленого батьківства серед молоді як неодмінної умови попередження виникнення проблеми соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей, а також підвищення рівня надання соціально-педагогічних послуг суб'єктами територіальної громади з формування усвідомленого батьківства та активізація молоді як суб'єкту територіальної громади в даній діяльності.	Збір інформації, аналіз, синтез
	<i>Завданнями технології</i> формування усвідомленого батьківства молоді на рівні територіальної громади є: – вироблення у молоді ґрунтовних соціально-медичних, психолого-педагогічних та морально-правових знань та умінь з усвідомленого батьківства; – сприяння формуванню у молоді ставлення до батьківства як до життєвої цінності та формування мотивації на народження дитини у сім'ї; усвідомленості молоддю батьківської ролі щодо розвитку дитини на всіх вікових етапах її розвитку; – сприяння розвитку соціального партнерства між державними та недержавними організаціями у	Збір інформації, аналіз, синтез

	територіальній громаді з метою популяризації ідей усвідомленого батьківства та попередження явища соціального сирітства, бездоглядності і безпритульності дітей; – вироблення у молоді стійких знань та уявлень про поняття „громада”, „територіальна громада”, її основні види, суб’єкти, ресурси та послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування у них навичок усвідомленого батьківства; – сприяння мотивації молоді на систематичне залучення до активної діяльності з формування усвідомленого батьківства як одного з суб’єктів цієї громади.	
	<i>Кінцевий результат:</i> - ґрунтовні соц.-мед., псих.-пед. та морально-правові знання та уміння з УБ у молоді; - ставлення до батьківства як до життєвої цінності та стійка мотивація на народження дитини у сім’ї; - особистісна позиція молоді щодо виконання соціальної ролі батьків й попередження явища соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей; - високий рівень соціального партнерства суб’єктів територіальної громади щодо ФУБ; - стійкі знання та уявлення молоді про поняття „територіальна громада”, її основні суб’єкти, ресурси та послуги щодо ФУБ; - мотивація молоді на систематичне залучення до активної діяльності з ФУБ як одного з суб’єктів територіальної громади.	Збір інформації, аналіз, синтез

Організаційно-діагностична процедура	Створення мультидисциплінарної команди фахівців – суб'єктів територіальної громади - встановлення між ними тісної взаємодії та розподіл обов'язків; - забезпечення обміну інформацією між фахівцями щодо формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді	Координаційна нарада, бесіда, листування за допомогою Інтернету
	Діагностика стану справ у територіальній громаді - отримати інформацію про кількість молодих людей репродуктивного віку, молодих сімей, вагітних жінок у районі; їхній вік; кількість новонароджених та дітей віком до 3-х років	Запит до відповідної організації; аналіз статистичних даних родильних будинків, відділів РАГС, закладів освіти
	Визначення особливостей об'єкту формування усвідомленого батьківства вибір конкретної цільової групи молоді в територіальній громаді, яка потребує формування усвідомленого батьківства: учнівська молодь; студентська молодь, молоді подружжя, які ще не мають дітей, молоді подружжя, які очікують на дитину, молоді батьки та ін. визначення особливостей та потреб даної вікової категорії молоді; визначення вихідного рівня сформованості усвідомленого батьківства.	Анкетування, інтерв'ю, бесіда, методи психодіагностики, аналіз незалежних характеристик
	Визначення особливостей виконавців соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді –	Запит, аналіз статутної документації, аналіз звітної

	суб'єктів територіальної громади: - закладів освітньої сфери: середніх загальноосвітніх навчальних закладів І-ІІІ ступенів, закладів професійно-технічної освіти, вищих навчальних закладів; - закладів та організацій соціального спрямування: закладів охорони здоров'я (служби планування сім'ї, жіночої консультації, пологового будинку), відділу РАГС, ЦСССДМ; - неурядових організацій	документації
	Діагностика наявних ресурсів - аналіз законодавчої бази з формування усвідомленого батьківства молоді, - діагностика матеріально-технічних умов та можливостей територіальної громади, - діагностика рівня знань, вмінь, професійних навичок працівників різних державних та громадських організацій – суб'єктів територіальної громади з формування усвідомленого батьківства.	Запит, анкетування, інтерв'ю, бесіда
Змістовно-операційна процедура	Впровадження комплексної програми формування усвідомленого батьківства молоді: - підвищення знань майбутніх батьків про вплив репродуктивного здоров'я батьків на майбутню дитину; формування уявлення про репродуктивну установку та репродуктивну поведінку; вироблення знань про пренатальний розвиток дитини, а також про основи психофізіологічного розвитку дитини до трьох років; сформувати уявлення про основні фізичні та соціальні потреби дитини та роль батьків у їх	Соціально-просвітницький тренінг: метод міні-лекції, інтерактивний метод „мозкового штурму”, кейс-метод, метод проблемних ситуацій, метод дискусії або дебатів, відео лекторій; групова соціальна

	задоволенні; – ліквідація прогалин у знаннях молоді стосовно прав та обов’язків батьків та дітей у сім’ї, змісту законів („Про охорону дитинства”, Конвенції ООН про права дитини, Сімейного кодексу); формування уявлення про причини, прояви та наслідки неусвідомленого батьківства; вироблення знань про відповідальність осіб за невиконання своїх батьківських обов’язків; – формування уявлення молоді про особистісні якості ідеальних батьків; знань стосовно основ вікової педагогіки та психології; знань про можливі способи спілкування з дитиною та стилі, форми та методи виховання; уявлень про основні психолого-педагогічні потреби дитини та роль батьків у їх задоволенні.; - формування у молоді: ставлення до батьківства як до життєвої цінності; визначених репродуктивних та батьківських установок та очікувань; умінь та навичок з усвідомленого батьківства: вмінь диференціювати необхідний дитині рівень опіки та різних етапах розвитку; сформованих навичок із догляду та виховання; вмінь знаходити спільну мову з дитиною; навичок організації ігрової діяльності для дітей; вмінь контролювати свій емоційний стан, вирішувати конфліктні ситуації, прогнозувати наслідки дій; спрямованість на дотримання демократичного стилю виховання; - формування знань та уявлень молоді про громаду, територіальну громаду, її основні види, суб’єкти, ресурси та послуги, які вона може надавати молодим людям щодо формування у	<i>терапія:</i> психодрама, рольова гра, арт-терапія, терапія самовиховання; <i>технологія соціального консультування:</i> психологічне консультування, юридичне консультування, медичне консультування,
--	--	--

	них навичок усвідомленого батьківства; виробити мотивацію молоді на систематичну активну діяльність з формування усвідомленого батьківства як одного з суб'єктів цієї громади.	
<i>Оціночно-результативна процедура</i>	- аналіз проведеної роботи, аналіз ефективності впровадженої програми	Анкетування, інтерв'ю, бесіда, методи психодіагностики, аналіз незалежних характеристик фокус-групи
	- надання за потребою додаткових послуг молоді з формування усвідомленого батьківства.	Консультування, бесіда, листування

Додаток В

Програма тренінгового курсу для спеціалістів територіальної громади „Територіальна громада як осередок формування усвідомленого батьківства молоді: технологічний аспект” [39; 62; 142; 143; 221].

Мета тренінгу: підвищення професійної технологічної майстерності фахівців різних суб'єктів територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді як умови попередження виникнення проблеми соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей; а також підвищення рівня інформованості спеціалістів щодо технологій активізації громади та популяризації передового досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю в громадах.

Завдання:

- підготувати спеціалістів соціальної сфери до роботи в громаді;
- забезпечити інформаційну, технологічну та методичну підтримку діяльності фахівців, які надають соціальні послуги в громаді;
- ознайомити з інноваційними моделями соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді в громаді;
- налагодити партнерство між суб'єктами соціальної роботи в громаді;
- показати шляхи практичного застосування отриманої інформації;
- ознайомити з комплексною програмою формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді „Щасливе батьківство в щасливій родині”.

Цільова аудиторія: фахівці державних та громадських закладів, які є суб'єктами територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді (соціальні педагоги, соціальні працівники, медичні працівники, психологи та ін.)

Тривалість тренінгу: 72 год.

Тренінгове приміщення: простора кімната зі стільцями, що утворюють коло, з необхідним обладнанням, 4-5 столів, дошка

Вид тренінгу: просвітницький.

Структура тренінгу

№	Зміст діяльності	Час
1. Сучасні підходи до формування усвідомленого батьківства молоді як умови попередження соціального сирітства		
1.	Відкриття тренінгу, привітання учасників, представлення тренерів, презентація мети та завдань тренінгу	15 хв.
2.	Знайомство „Інтерв'ю”	30 хв.
3.	Прийняття правил роботи групи	15 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	20 хв.
<i>Перерва</i>		
5.	Вправа на активізацію „Приємно познайомитись!”	5 хв.
6.	Вправа „Для мене усвідомлене батьківство – це...”	10 хв.
7.	Міні-лекція „Основні компоненти та складові усвідомленого батьківства”	15 хв.
8.	Робота в групах „Фактори виникнення неусвідомленого батьківства”	20 хв.
9.	Вправа „Образ благополучного батьківства”	15 хв.
10.	Робота в групах „Умови гармонійного розвитку дитини у сім'ї”	15 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
11.	Вправа на активізацію „Дитинство для мене – це...”	10 хв.
12.	Міні-лекція „Права та обов'язки батьків у вихованні дитини”	15 хв.
13.	Вправа „Відповідальність батьків за невиконання батьківських обов'язків”	30 хв.
14.	Міні-лекція „Сучасні підходи до формування усвідомленого батьківства молоді”	15 хв.
15.	Вправа „Основні напрями формування усвідомленого батьківства”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
16.	Практичне завдання „Шляхи формування усвідомленого батьківства як умови попередження соціального сирітства, сімейного	60 хв.

	неблагополуччя, бездоглядності та безпритульності дітей”	
17.	Презентація результатів практичного завдання	30 хв.
18.	Вправа на завершення дня тренінгу „Чарівна скринька”	20 хв.
2. Роль та можливості територіальної громади як осередку формування усвідомленого батьківства молоді		
1.	Ранкове привітання	5 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття „Зворотній перегляд”	10 хв.
3.	Вправа на знайомство „Еволюція”	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи „Пантоміма”	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Робота в групах над визначенням поняття „громада”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію „Перший-другий”	5 хв.
8.	Міні-лекція „Що таке громада”	10 хв.
9.	Вправа „Характеристики справжньої громади”	20 хв.
10.	Вправа „Карта громади”	35 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
11.	Вправа на активізацію „Булочка з корицею”	5 хв.
12.	Вправа „Кроти”	20 хв.
13.	Вправа „Потреби та проблеми молоді що усвідомленого батьківства”	20 хв.
14.	Вправа „Схематизація проблеми”	30 хв.
15.	Вправа „Шляхи вирішення проблем громади”	30 хв.
16.	Міні-лекція „Два підходи до вирішення проблем громади”	10 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію „2 шеренги”	10 хв.
18.	Обговорення в загальному колі „Внесок громади нашого міста для поширення та практичного впровадження засад усвідомленого батьківства”	20 хв.
19.	Практичне завдання „Визначення напрямів популяризації та впровадження засад	40 хв.

	усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді”	
20.	Презентація результатів практичного завдання	25 хв.
21.	Вправа на завершення дня тренінгу „Що я зможу зробити для формування усвідомленого батьківства молоді в моїй територіальній громаді?”	15 хв.
3. Особливості формування усвідомленого батьківства молоді різними суб’єктами територіальної громади		
1.	Рефлексія „Зворотній кадр”	20 хв.
2.	Вправа: „Якості спеціаліста, які будуть корисними у роботі з громадою”	10 хв.
3.	Повторення правил	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Вправа „Павутиння”	10 хв.
6.	Міні лекція „Основні суб’єкти формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді”	10 хв.
7.	Вправа „Напрями формування усвідомленого батьківства молоді різними суб’єктами територіальної громади”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію „Банзай!”	5 хв.
9.	Мозковий штурм „Що можуть зробити освітні заклади для формування усвідомленого батьківства молоді?”	15 хв.
10.	Робота в групах „Специфіка формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності ЗОШ”	30 хв.
11.	Вправа „Сутність формування усвідомленого батьківства молоді професійними та вищими навчальними закладами”	25 хв.
12.	Міні-лекція „Особливості формування усвідомленого батьківства молоді закладами освітньої сфери як суб’єктів територіальної громади”	15 хв.

<i>Перерва на обід</i>		
13.	Вправа на активізацію „Оркестр”	5 хв.
14.	Обговорення в загальному колі „Заклади соціально-педагогічного спрямування громади нашого міста діяльність яких спрямована на формування усвідомленого батьківства молоді”	15 хв.
15.	Робота в групах „Напрями формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності закладів соціально-педагогічного спрямування”	30 хв.
16.	Вправа „Ресурси закладів соціально-педагогічного спрямування з формування усвідомленого батьківства молоді”	25 хв.
17.	Міні-лекція „Особливості формування усвідомленого батьківства молоді закладами соціально-педагогічного спрямування як суб’єктів територіальної громади”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
18.	Вправа на активізацію „Передай далі”	5 хв.
19.	Міні-лекція „Особливості формування усвідомленого батьківства молоді громадськими організаціями як суб’єктів територіальної громади”	15 хв.
20.	Вправа „Ресурси громадських організацій територіальної громади у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	20 хв.
21.	Вправа „Потенціал всіх суб’єктів територіальної громади у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	40 хв.
22.	Вправа на завершення дня тренінгу	10 хв.
4. Специфіка взаємодії державних та громадських закладів як суб’єктів територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді		
1.	Рефлексія „Дорожній знак”	10 хв.
2.	Вправа-знайомство „Найбільш значимою для мене людиною є ...”	10 хв.
3.	Повторення принципів роботи на тренінгу	10 хв.

4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Міні-лекція „Кола взаємозв’язків”	10 хв.
6.	Вправа „Кола взаємозв’язків у вирішенні проблеми виникнення сімейного неблагополуччя, соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності дітей у громаді”	40 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію „Ураган”	10 хв.
8.	Вправа „Малювання одним олівцем”	20 хв.
9.	Міні-лекція „Модель соціального партнерства”	15 хв.
10.	Вправа „Партнери”	45 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
11.	Вправа на активізацію „Моргунці”	5 хв.
12.	Робота в групах „Переваги взаємодії державних та громадських закладів як суб’єктів територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді”	25 хв.
13.	Обговорення в загальному колі: „Внесок державних та громадських організацій громади нашого міста для поширення та практичного впровадження основ усвідомленого батьківства молоді”	30 хв.
14.	Вправа „Нормалізація”	30 хв.
<i>Перерва</i>		
15.	Вправа на активізацію „Масаж”	10 хв.
16.	Практичне завдання „Проектування форм популяризації та впровадження основ батьківської компетентності в громаді”	50 хв.
17.	Презентація результатів практичного завдання	15 хв.
18.	Вправа на завершення „Від щирого серця”	15 хв.
5. Сучасні інноваційні соціально-педагогічні технології формування усвідомленого батьківства молоді		
1.	Рефлексія попереднього дня „СМС-повідомлення”	15 хв.
2.	Вправа на знайомство „Пародія”	10 хв.
3.	Повторення правил „Танці”	10 хв.

4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Інформаційне повідомлення „Ефективні підходи до проведення просвітницької роботи ”	30 хв.
6.	Мозковий штурм „Умови успішної профілактичної роботи”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію	5 хв.
8.	Міні-лекція „Освітні інтерактивні технології у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	15 хв.
9.	Метод-кейсів „Ефективні методи соціально-просвітницького тренінгу у формуванні усвідомленого батьківства”	45 хв.
10.	Вправа „Алгоритм складання тренінгової програми”	25 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
11.	Вправа на активізацію	5 хв.
12.	Міні-лекція „Технології соціальної терапії у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	15 хв.
13.	Мозковий штурм „Методи соціальної терапії у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	20 хв.
14.	Робота в групах „Переваги методів психодрами, арт-терапії та терапії самовиховання у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	50 хв.
<i>Перерва</i>		
15.	Вправа на активізацію	5 хв.
16.	Мозковий штурм „Консультування – це...”	10 хв.
17.	Міні-лекція „Технології соціального консультування у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	15 хв.
18.	Робота в групах „Мета та результати консультування молоді щодо усвідомленого батьківства”	20 хв.
19.	Кейс-метод „Типи консультування”	20 хв.
20.	Мозковий штурм „Засади соціального консультування у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	10 хв.
21.	Вправа на завершення	10 хв.

6. Технологія формування усвідомленого батьківства молоді в умовах загальноосвітніх навчальних закладів: можливості громади		
1.	Рефлексія попереднього дня	20 хв.
2.	Вправа-знайомство „Найбільш радісна подія...”	20 хв.
3.	Повторення принципів роботи на тренінгу „Символи”	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Вправа „Вікові особливості шкільного віку: від 6 до 18 років”	30 хв.
<i>Перерва</i>		
6.	Вправа на активізацію „Шкільне дитинство для мене це –...”	10 хв.
7.	Міні-лекція „Напрями формування усвідомленого батьківства в умовах загальноосвітнього закладу”	15 хв.
8.	Робота в групах „Напрями формування усвідомленого батьківства школярів різних вікових груп (6-10 років; 11-14 років; 15-18 років)	50 хв.
9.	Презентація результатів роботи в групі	15 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
10.	Вправа на активізацію	10 хв.
11.	Міні лекція „Технологія формування усвідомленого батьківства молоді в умовах загальноосвітнього закладу”	15 хв.
12.	Робота в групах „Форм і методи формування усвідомленого батьківства школярів різних вікових груп (6-10 років; 11-14 років; 15-18 років)	50 хв.
13.	Мозковий штурм „Яких спеціалістів необхідно залучити до формування усвідомленого батьківства молоді в умовах загальноосвітніх навчальних закладів”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
14.	Вправа на активізацію „Хендс Фрі”	5 хв.
15.	Дискусія „Що може зробити громада формування усвідомленого батьківства молоді в умовах загальноосвітніх навчальних закладів?”	10 хв.

16.	Проектування форм популяризації та впровадження засад усвідомленого батьківства в загальноосвітніх навчальних закладах	50 хв.
17.	Презентація результатів практичного завдання	20 хв.
18.	Підведення підсумку тренінгового дня	5 хв.
7. Методи та форми соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства студентської молоді		
1.	Рефлексія попереднього дня „Два питання”	10 хв.
2.	Вправа на знайомство „Доброго ранку”	10 хв.
3.	Повторення правил „Частівки”	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Міні-лекція „Заклади професійно-технічної освіти та вищі навчальні заклади як суб’єкти формування усвідомленого батьківства молоді”	15 хв.
6.	Вправа „Вікові особливості студентської молоді”	35 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію	10 хв.
8.	Міні-лекція „Напрями формування усвідомленого батьківства студентської молоді в умовах освітнього закладу”	15 хв.
9.	Робота в групах „Форми популяризації усвідомленого батьківства серед студентської молоді”	50 хв.
10.	Презентація результатів роботи в групі	15 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
11.	Вправа на активізацію	10 хв.
12.	Міні лекція „Технологія формування усвідомленого батьківства студентської молоді”	15 хв.
13.	Робота в групах „Методи формування усвідомленого батьківства студентської молоді на кожному з процедурних етапів його технології”	50 хв.
14.	Мозковий штурм „Яких спеціалістів необхідно залучити до формування усвідомленого батьківства студентської молоді”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
15.	Вправа на активізацію	5 хв.

16.	Проектування форм популяризації та впровадження засад усвідомленого батьківства серед студентської молоді	50 хв.
17.	Презентація результатів практичного завдання	30 хв.
18.	Підведення підсумку тренінгового дня	5 хв.
8. Соціально-педагогічні технології підготовки молоді до сімейного життя та народження дитини		
1.	Вправа на активізацію „Доброго ранку”	5 хв.
2.	Рефлексія „Стоп-кадр”	10 хв.
3.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
4.	Вправа „Молодь як об’єкт та суб’єкт програм з формування усвідомленого батьківства”	35 хв.
5.	Вправа „Суб’єкти територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді”	30 хв.
<i>Перерва</i>		
6.	Робота в групах „Підготовки молоді до сімейного життя та народження дитини”	35 хв.
7.	Інтерактивна гра „Розбиті квадрати”	35 хв.
8.	Визначення понять „конструкція” та „модель”, „проект” та „програма”	20 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
9.	Вправа на активізацію „Молекули”	5 хв.
10.	Методика „Конструкція”	40 хв.
11.	Визначення основних елементів програм із підготовки молоді до сімейного життя та народження дитини	10 хв.
12.	Послідовність моделювання програм із підготовки молоді до сімейного життя та народження дитини	30 хв.
<i>Перерва</i>		
13.	Проектування форм популяризації ідеї усвідомленого батьківства та підготовки молоді до сімейного життя та народження дитини	50 хв.
14.	Презентація результатів практичного завдання	30 хв.
15.	Підведення підсумку тренінгового дня	10 хв.

9. Специфіка роботи і взаємодії з молодими сім'ями, які очікують на дитину. Взаємодія медичних та соціальних закладів		
1.	Рефлексія попереднього дня	10 хв.
2.	Вправа на знайомство „Ім'я”	10 хв.
3.	Повторення правил	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Визначення поняття „молода сім'я”, розкриття її характеристик	20 хв.
6.	Мозковий штурм „Основні проблеми молодої сім'ї, яка очікує на дитину”	15 хв.
7.	Міні-лекція „Специфіка роботи і взаємодії з молодими сім'ями, які очікують на дитину”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа „Напрями роботи з молодими сім'ями, які очікують на дитину	30 хв.
9.	Мозковий штурм „Основні суб'єкти територіальної громади роботи з молодими сім'ями, які очікують на дитину”	15 хв.
10.	Міні лекція „Роль закладів охорони здоров'я та жіночих консультацій у формування усвідомленого батьківства молодих сімей, які очікують на дитину”	10 хв.
11.	Вправа „Напрями та форм роботи „Школи відповідального батьківства”	25 хв.
12.	Вправа на завершення сесії „Смачного!”	10 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
13.	Кейс-метод „Основні напрями соціально-педагогічної діяльності ЦСССДМ з формування усвідомленого батьківства молоді молодих сімей, що очікують на дитину”	25 хв.
14.	Міні-лекція „Діяльність консультаційних пунктів центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини”	10 хв.
15.	Вправа „Форми та методи роботи консультаційних пунктів центру соціальних	25 хв.

	служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях з молодими сім'ями, що очікують на дитину”	
16.	Міні-лекція „Громадські організації як суб’єкт реалізації соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді”	10 хв.
17.	Вправа „Групи сервісних неурядових організацій, які працюють у напрямку формування усвідомленого батьківства молоді в моїй громаді”.	20 хв.
<i>Перерва</i>		
18.	Проектування форм популяризації ідеї усвідомленого батьківства у молодих сімей, що очікують на дитину	50 хв.
19.	Презентація результатів практичного завдання	30 хв.
20.	Підведення підсумку тренінгового дня	10 хв.
10. Форми і методи роботи з молодими батьками, які виховують дитину до 3-х років		
1.	Ранкове привітання	5 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Очікування	10 хв.
6.	Інформаційне повідомлення „Програма розвитку дітей раннього віку”	15 хв.
7.	„Вправа „Відверто кажучи”	15 хв.
8.	Інформаційне повідомлення „Програма „Виховання дітей від коліски до школи”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
9.	Вправа „Батьківське спілкування”	20 хв.
10.	Вправа „Різні позиції”	15 хв.
11.	Інформаційне повідомлення „Програма „Виховання на основі здорового глузду”	10 хв.
12.	Вправа „Опис поведінки”	15 хв.
13.	Міні-лекція „Алгоритми формування навичок	15 хв.

	поведінки за програмою „Виховання на основі здорового глузду”	
14.	Вправа „Ефективне схвалення”	15 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
15.	Вправа на активізацію	10 хв.
16.	Вправа „Батьки, що виховують дітей до 3-х років як члени громади”	60 хв.
17.	Обговорення у загальному колі: „Внесок громади нашого міста для поширення та практичного впровадження засад усвідомленого батьківства сімей, що виховують дітей віком до 3-х років”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
18.	Вправа на активізацію	5 хв.
19.	Практичне завдання „Проектування форм популяризації та практичного впровадження засад усвідомленого батьківства сімей, що виховують дітей віком до 3-х років в громаді”	50 хв.
20.	Презентація результатів практичного завдання	25 хв.
21.	Вправа на підведення підсумків дня	10 хв.
11. Технології і методи активізації молоді як суб’єктів територіальної громади з формування усвідомленого батьківства		
1.	Ранкове привітання	5 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Очікування	10 хв.
6.	Вправа „Молодь як суб’єкт територіальної громади з формування усвідомленого батьківства”	20 хв.
7.	Розкриття змісту понять „активізація громади”, „технології”;	25 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію „Танцювальна розминка”	15 хв.
9.	Вправа „Сходи участі”	35 хв.
10.	Робота в групах „Перешкоди до участі”	25 хв.

11.	Обговорення питання „Як ми розуміємо ініціативу в громаді”	15 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
12.	Розповідь „З життя перепелів”	15 хв.
13.	Міні-лекція „Ініціативні групи в громаді”	10 хв.
14.	Кейс-метод „Аналіз принципів та етапів активізації молоді як представників територіальної громади”	30 хв.
15.	Вправа „Етапи оцінки громадою своїх потреб”	20 хв.
16.	Міні-лекція „Методи оцінки потреб громади у формуванні усвідомленого батьківства”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію	5 хв.
18.	Вправа „Захисти майбутнє життя”	35 хв.
19.	Вправа „На шляху до вдосконалення світу”	40 хв.
20.	Вправа на підведення підсумків дня	10 хв.
12. Комплексна програма формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді „Щасливе батьківство в щасливій родині”		
1.	Ранкове привітання	5 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Очікування	10 хв.
6.	Міні-лекція „Соціально-педагогічна технологія формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади”	15 хв.
7.	Визначення мети та завдань технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади	30 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію	10 хв.
9.	Міні-лекція „Алгоритм здійснення організаційно-діагностичної процедури технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади”	15 хв.

10.	Робота в групах „Комплексна програма ФУБМ „Щасливе батьківство в щасливій родині”	40 хв.
11.	Презентація комплексної програми ФУБМ „Щасливе батьківство в щасливій родині	25 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
12.	Вправа на активізацію	10 хв.
13.	Кейс-метод „Мета, завдання та структура соціально-просвітницького тренінгу для молоді „Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя”	25 хв.
14.	Вправа „Роль соціально-терапевтичних груп (психодрами, арт-терапії, терапії самовиховання) у формуванні усвідомленого батьківства молоді”	20 хв.
15.	Міні-лекція „Консультації фахівців – суб’єктів територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді”	10 хв.
16.	соціально-просвітницький тренінг для молоді „Молодь як суб’єкт громади з формування усвідомленого батьківства”	25 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію	10 хв.
18.	Міні-лекція „Алгоритм оціночно-результативної процедури технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади”	15 хв.
19.	Робота в групах „Визначення кінцевого результату впровадження технології формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади”	25 хв.
20.	Обговорення у загальному колі „Через які суб’єкти своєї територіальної громади можна впровадити соціально-педагогічну технологію формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади”	20 хв.
21.	Підведення підсумків семінару-тренінгу, методика „Валіза, м’ясорубка, корзина”	10 хв.
22.	Методика „Квіти”	10 хв.

Додаток Г

Програма тренінгового курсу з формування усвідомленого батьківства для молоді „Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя”

[13; 52; 62; 66; 89; 143; 176; 182; 183; 195; 213; 221; 226; 229; 230].

Мета тренінгу: вироблення у молоді усвідомленого ставлення до зачаття, народження та виховання дитини через формування когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів батьківства, а також формування особистісної позиції молоді щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини у сім'ї.

Завдання:

1. Розглянути базові поняття „батьківство”, „усвідомлене батьківство”. Розкрити сутність та зміст складових усвідомленого батьківства.

2. Підвищити рівень знань молоді про взаємозв'язок репродуктивного здоров'я батьків та здоров'ям майбутньої дитини;

3. Надати молоді інформацію про цінність сім'ї та батьківства, про переваги виховання дитини обома батьками.

4. Розкрити основи правової відповідальності батьків за розвиток та виховання дітей.

5. Надати молоді інформацію про розвиток та потреби дитини від зачаття до 6 років життя, розкрити шляхи задоволення потреб дитини на кожному з вікових етапів її розвитку.

6. Розкрити ідеальний портрет батьків (матері та батька): якості, риси, знання, вміння; основи гендерної рівності батьків з виховання та догляду за дитиною у сім'ї.

7. Сформувати практичні навички щодо використання ефективних прийомів, форм та методів виховання, взаємодії з позиції демократичного стилю, конструктивного вирішення конфліктів та організації змістовного сімейного дозвілля.

8. Навчити майбутніх батьків піклуватися про себе, щоб краще розуміти, доглядати та виховувати дитину у сім'ї.

Цільова аудиторія: молодь, яка є потенційними батьками, молоді подружжя, молоді сім'ї, що очікують на народження дитини та сім'ї, що виховують дітей до 6 років.

Тривалість тренінгу: 96 год.

Тренінгове приміщення: простора кімната зі стільцями, що утворюють коло, з необхідним обладнанням, 4-5 столів, дошка (фліпчарт).

Вид тренінгу: просвітницький.

Структура тренінгу

№	Зміст діяльності	Час
1. Усвідомлене батьківство як життєва цінність кожної людини		
1.	Відкриття семінару-тренінгу: привітання учасників, подача інформації щодо комплексної програми формування усвідомленого батьківства молоді „Щасливе батьківство в щасливій родині”, представлення тренерів та презентація роздаткових матеріалів	10 хв.
2.	Обговорення організаційних моментів семінару-тренінгу	10 хв.
3.	Презентація мети і завдань семінару-тренінгу	5 хв.
4.	Знайомство учасників. Вправа „Любительське фото – Сімейний фотоальбом”	20 хв.
5.	Визначення очікувань учасників за методом „Повітряний змій”	15 хв.
6.	Прийняття правил роботи групи. Вправа „Сімейний статут”	10 хв.
7.	Визначення понять „дитина”, „батьки”, „батьківство”, „сім’я”, „усвідомлене батьківство”, „батьківство”, „усвідомлене батьківство”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію „Приємно познайомитись!”	10 хв.
9.	Вправа „Я і моя майбутня дитина”	20 хв.
10.	Вправа „Діамант життєвих цінностей”	40 хв.
11.	Вправа „Я і моя майбутня дитина”	20 хв.

<i>Перерва на обід</i>		
12.	Вправа на активізацію „Дитинство для мене – це...”	10 хв.
13.	Вправа „Усвідомлене батьківство в українському фольклорі”	20 хв.
14.	Роль батьків у вихованні дитини в культурно-національних традиціях за методом „Мозаїка”	40 хв.
15.	Дискусія „Принципи усвідомленого батьківства”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
16.	Вправа на активізацію „Пригадай веселий випадок з дитинства”	10 хв.
17.	Вправа „Ми – майбутні батьки”	20 хв.
18.	Міні-лекція „Основні компоненти усвідомленого батьківства”	20 хв.
19.	Вправа „Ролі матері та батька в родині”	20 хв.
20.	Вправа на завершення дня тренінгу „У сімейному колі”	20 хв.
2. Репродуктивне здоров'я, як умова майбутнього батьківства		
1.	Ранкове привітання	5 хв.
2.	Рефлексія попереднього дня „Зворотний перегляд”	10 хв.
3.	Вправа „Моє ім'я”	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи „Символи”	10 хв.
5.	Вправа „Репродуктивне здоров'я”	25 хв.
6.	Міні-лекція „Сучасний стан репродуктивного здоров'я в Україні”	10 хв.
7.	Вправа „Фактори, що впливають на стан репродуктивного здоров'я підлітків та молоді”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію	5 хв.
9.	Вправа „Статеве виховання”	45 хв.
10.	Вправа „Що ми хочемо отримати від сексуальних	20 хв.

	взаємин?”	
11.	Вправа „Міфи про сексуальну поведінку”	20 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
12.	Вправа на активізацію	10 хв.
13.	Вправа „Вчимося приймати рішення”	60 хв.
14.	Вправа „Особиста відповідальність”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
15.	Вправа на активізацію	10 хв.
16.	Вправа „Дерево роду”	30 хв.
17.	Вправа „Я і моя майбутня сім’я”	35 хв.
18.	Вправа на завершення дня тренінгу	15 хв.
3. Благополучна сім’я – основа усвідомленого батьківства		
1.	Вправа-знайомство „Найбільш значимою для мене людиною є ...”	25 хв.
2.	Рефлексія попереднього дня	10 хв.
3.	Повторення принципів роботи на тренінгу	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Дискусія „Роль сім’ї у житті людини”	15 хв.
6.	Вправа „Основи сімейного життя: ролі чоловіка та дружини”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію „Третій зайвий”	5 хв.
8.	Міні-лекція „Особливості вибору шлюбного партнера”	15 хв.
9.	Робота в групах „Пріоритети у взаємовідносинах подружжя”	20 хв.
10.	Вправа „Критерії успішної сім’ї”	20 хв.
11.	Робота в групах „Фактори здорової атмосфери у сім’ї”	30 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
12.	Вправа на активізацію „Булочка з корицею”	10 хв.

13.	Інформаційне повідомлення „Мотиви народження дітей у сім’ї”	15 хв.
14.	Робота в групах „Ролі, яку виконують діти у сім’ї”	30 хв.
15.	Дискусія „Чи обов’язково діти повинні народжуватися у повній сім’ї?”	20 хв.
16.	Вправа „Залежність виконання батьківських обов’язків від ставлення до дитини та до батьківства”.	15 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію	10 хв.
18.	Вправа „Образ ідеальної сім’ї”	30 хв.
19.	Вправа „сімейна скарбничка”	35 хв.
20.	Вправа на завершення дня тренінгу	15 хв.
4. Правові основи усвідомленого батьківства		
1.	Рефлексія „Дорожній знак”	10 хв.
2.	Вправа-знайомство „Найбільш радісна подія...”	15 хв.
3.	Повторення принципів роботи на тренінгу	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
	Незакінчені речення „Про права дитини я знаю, що ...”	10 хв.
5.	Вправа на визначення понять „право”, „обов’язок”, „відповідальність”	15 хв.
6.	Вправа „Права дитини – права батьків”	20 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію „Зоопарк”	10 хв.
8.	Кейс-метод „Конвенція ООН про права дитини”	30 хв.
9.	Керована дискусія	25 хв.
10.	Вправа „Рівність прав та обов’язків матері та батька по створенню умов для розвитку дитини”	25 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
11.	Вправа на активізацію	10 хв.
12.	Міні-лекція „Орієнтація на права у сім’ї як можливість самореалізації”	15 хв.

13.	Робота в групах „Для чого потрібні дитині права у сім'ї?”	25 хв.
14.	Міні-лекція „Види порушень прав дитини у сім'ї”	10 хв.
15.	Практичне завдання „Методи виховання чи порушення прав дитини?”	30 хв.
<i>Перерва</i>		
16.	Вправа на активізацію	10 хв.
17.	Міні-лекція „Орієнтація на обов'язки – формування відповідальності”	15 хв.
18.	Робота в групах „Відповідальності батьків за невиконання своїх батьківських обов'язків та жорстоке поводження з дитиною”.	50 хв.
19.	Вправа на завершення дня тренінгу	15 хв.
5. Розвиток дитини від зачаття до 18 років. Умови повноцінного розвитку дитини		
1.	Вправа на активізацію „Доброго ранку!”	10 хв.
2.	Рефлексія „Стоп-кадр”	10 хв.
3.	Повторення принципів роботи на тренінгу	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Вправа „Перенатальний розвиток дитини”	20 хв.
6.	Робота в групах „Від 0 до 18”	30 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію	10 хв.
8.	Міні-лекція „Роль соціального оточення на різних вікових етапах розвитку дитини”	15 хв.
9.	Вправа „Образ благополучної дитини”	35 хв.
10.	Вправа „Умови повноцінного розвитку дитини”	30 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
11.	Вправа на активізацію „Палітра рухів”	10 хв.
12.	Інформаційне повідомлення „Програма розвитку дітей раннього віку”	15 хв.
13.	Вправа „Відверто кажучи”	20 хв.
14.	Інформаційне повідомлення Програма „Виховання	15 хв.

	дітей від колиски до школи”.	
15.	Робота в групах „Виховання дітей від колиски до школи”	30 хв.
<i>Перерва</i>		
16.	Вправа на активізацію	10 хв.
17.	Інформаційне повідомлення „Програма „Виховання на основі здорового глузду”	15 хв.
18.	Вправа „Опис поведінки”	15 хв.
19.	Міні-лекція „Алгоритм формування навичок поведінки за програмою „Виховання на основі здорового глузду”	15 хв.
20.	Вправа „Шість кроків методу без поразок”	20 хв.
21.	Підведення підсумків дня тренінгу	15 хв.
6. Стилі батьківської поведінки		
1.	Рефлексія попереднього дня	20 хв.
2.	Вправа-знайомство „Найбільш радісна подія...”	20 хв.
3.	Повторення принципів роботи на тренінгу „Символи”	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Робота у малих групах за характеристикою стилів батьківства (авторитарний, ліберальний, авторитетний)	30 хв.
<i>Перерва</i>		
6.	Вправа на активізацію „Гімнастика з запізненням”	5 хв.
7.	Вправа „Мозаїка стилів батьківського виховання”	50 хв.
8.	Вправа „Казки про стилі батьківства”	35 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
9.	Вправа на активізацію „Пальчикові бої”	5 хв.
10.	Робота в групах „Визначення переваг та недоліків різних стилів сімейного виховання”	25 хв.
11.	Вправа „СТОП-кадр”	60 хв.
<i>Перерва</i>		

12.	Вправа на активізацію „Плутанина”	10 хв.
13.	Вправа „Типи сімей”	25 хв.
14.	Робота в групах „Вплив стилю батьківської поведінки на процес формування особистості дитини”	40 хв.
15.	Підведення підсумків дня тренінгу	15 хв.
7. Гендерна рівність батьків у вихованні дитини		
1.	Рефлексія попереднього дня „Два питання”	15 хв.
2.	Вправа на знайомство „Доброго ранку”	10 хв.
3.	Повторення правил „Частівки”	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Міні-лекція „Рівність прав та обов’язків батька та матері у вихованні дитини	15 хв.
6.	Дискусія „Батьки як партнери – діти як „спільний проект”	30 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію „Масаж”	10 хв.
8.	Міні-лекція „Вплив матері на формування особистості дитини”	15 хв.
9.	Вправа „Роль матері у вихованні дитини на різних вікових етапах розвитку	25 хв.
10.	Міні-лекція „Вплив батька на формування особистості дитини”	15 хв.
11.	Вправа „Роль батька у вихованні дитини на різних вікових етапах розвитку	25 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
12.	Вправа на активізацію	10 хв.
13.	Міні-лекція „Психологічна структура материнства та батьківства”	15 хв.
14.	Робота в групах „Визначення ролі батька та матері в забезпеченні умов для повноцінного розвитку дитини”	30 хв.
15.	Вправа „Визначення чинників участі батька та матері у вихованні дитини”	20 хв.

16.	Керована дискусія	15 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію	10 хв.
18.	Дискусія „Чи може батьківство бути сферою самореалізації жінок та чоловіків?”	20 хв.
19.	Інформаційне повідомлення „Правила розподілу обов’язків батька та матері у вихованні дитини”	15 хв.
20.	Робота в групах „Спільна діяльність батьків у розвитку дітей на різних вікових етапах”	30 хв.
21.	Підведення підсумків дня тренінгу	15 хв.
8. Конструктивне вирішення конфліктів – щасливе дитинство – щаслива сім’я		
1.	Рефлексія попереднього дня	10 хв.
2.	Вправа на знайомство	10 хв.
3.	Повторення правил	10 хв.
4.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
5.	Міні-лекція „Конфлікти, їх види”	15 хв.
6.	Вправа „Різні позиції”	20 хв.
7.	Дискусія „Вплив специфіки якостей особистості батьків та дітей на розв’язання конфлікту”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію	10 хв.
9.	Дискусія „Вплив сімейних конфліктів на розвиток дитини”	15 хв.
10.	Міні-лекція „Вирішення сімейних конфліктів за схемою „виграш-виграш”	15 хв.
11.	Вправа „Стратегії попередження виникнення сімейних конфліктів”	20 хв.
12.	Рольова гра на відпрацювання навичок вирішення сімейних конфліктів”	30 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
13.	Вправа на активізацію	10 хв.
14.	Міні-лекція „Етапи діалогічної взаємодії у	20 хв.

	вирішенні конфліктних ситуацій”	
15.	Рольова гра „Вирішення сімейної проблеми”	35 хв.
16.	Мозковий штурм „Як уникнути виникнення сімейних конфліктів?,”	25 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію „1-2-3-4-5”	10 хв.
18.	Практичне завдання „Складання власного алгоритму попередження та вирішення конфліктної ситуації у сім’ї”	40 хв.
19.	Презентація результатів практичного завдання	25 хв.
20.	Підведення підсумків дня тренінгу	15 хв.
9. Ефективне спілкування як умова гармонійних сімейних стосунків		
1.	Ранкове привітання	10 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття „Зворотній перегляд”	10 хв.
3.	Вправа на знайомство „Еволюція”	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи „Пантоміма”	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Визначення понять „спілкування”, „батьківське спілкування”	25 хв.
7.	Інформаційне повідомлення „Стилі батьківського спілкування та їхній вплив на розвиток дитини”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію	10 хв.
9.	Вправа „Батьківське спілкування”	15 хв.
10.	Робота в групах „Визначення сильних та слабких сторін під час спілкування з дітьми”	20 хв.
11.	Інформаційне повідомлення „Активне і пасивне слухання, „Я-висловлювання”, „Ти-висловлювання” у процесі спілкування”	15 хв.
12.	Вправа „Реакція на повідомлення”	30 хв.

<i>Перерва на обід</i>		
13.	Вправа на активізацію „Пошук спільного”	10 хв.
14.	Тренувальна вправа „Як звертатися до дитини”	15 хв.
15.	Робота в малих групах „Мозаїка. Концепція спілкування з дитиною (за Ю. Гіппенрейтер)”	50 хв.
16.	Казкова історія „Фіолетове кошеня”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію	10 хв.
18.	Міні-лекція „Зони спілкування”	15 хв.
19.	Практичне завдання „Визначення впливу різних позицій співрозмовників на процес спілкування з дитиною на різних вікових етапах її розвитку”;	35 хв.
20.	Презентація результатів практичного завдання	15 хв.
21.	Підведення підсумків тренінгового дня	15 хв.
10. Як проявляти свою любов до дітей		
1.	Ранкове привітання	10 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Визначення поняття „любов”, „батьківська любов”	15 хв.
7.	Робота в групах „Вплив прояву батьківської любові на формування самооцінки дитини”	25 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію „Павучок”	10 хв.
9.	Інформаційне повідомлення „Почуття”	15 хв.
10.	Вправа „Три зони почуттів”	25 хв.
11.	Вправа „Емоція в колі”	40 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
12.	Вправа на активізацію	5 хв.
13.	Кейс-метод „Шляхи демонстрації та вираження	30 хв.

	батьківської любові до дитини : 1). обмін поглядами, 2). фізичний дотик, 3). неподільна увага”	
14.	Інформаційне повідомлення „Алгоритм емпатичної реакції”	15 хв.
15.	Рольова гра „Емпатичні реакції батьків”	40 хв.
<i>Перерва</i>		
16.	Вправа на активізацію	5 хв.
17.	Інформаційне повідомлення „П’ять шляхів до серця дитини”	15 хв.
18.	Вправа „Сімейний багаж”	25 хв.
19.	Рольова гра „Програмована поведінка”	30 хв.
20.	Підведення підсумків тренінгового дня	15 хв.
11. Покарання та похвала дитини як методи виховання		
1.	Ранкове привітання	10 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Інформаційне повідомлення „Історичні основи проблеми заохочення і покарання у вихованні дітей”	15 хв.
7.	Вправа „Форми заохочення і покарання дитини у сучасні сім’ї”	25 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію „Дош”	10 хв.
9.	Інтерактивна міні-лекція „Опис поведінки”	20 хв.
10.	Тренувальна вправа „Я – повідомлення”	20 хв.
11.	Інформаційне повідомлення „Реакція батьків на небажану поведінку дитини”	15 хв.
12.	Керована дискусія	25 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
13.	Вправа на активізацію	5 хв.

14.	Мозкова атака „Мета покарання”	15 хв.
15.	Вправа „Види покарань”	15 хв.
16.	Робота в малих групах „Наслідки покарань”	45 хв.
17.	Рольова гра „Люддяник”	10 хв.
<i>Перерва</i>		
18.	Психогімнастична вправа „Концентричні кола”	10 хв.
19.	Інформаційне повідомлення „Описова похвала”	15 хв.
20.	Вправа „Коли ми хвалимо наших дітей”	10 хв.
21.	Вправа „Опис поведінки”	20 хв.
22.	Вправа „Похвала дитині”	20 хв.
23.	Вправа на завершення „Чарівна скринька”	15 хв.
12. Сімейні традиції – фундамент міцної родини		
1.	Ранкове привітання	10 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Незавершене речення „Для мене сімейні традиції – це...”	15 хв.
7.	Вправа „Тема родини в українському фольклорі”	25 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію	10 хв.
9.	Вправа „Сімейна реліквія”	30 хв.
10.	Вправа „Правила у моїй батьківській сім’ї”	30 хв.
11.	Робота в малій групі „Правила в моїй майбутній сім’ї”	20 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
12.	Вправа на активізацію	10 хв.
13.	Міні-лекція „Роль сімейних традицій у формуванні особистості дитини”	15 хв.

14.	Вправа „Коло часу”	25 хв.
15.	Інформаційне повідомлення „Особливий час”	15 хв.
16.	Вправа „Дії батьків в особливий час”	25 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію	10 хв.
18.	Робота в групах „Визначення ролі культурного сімейного дозвілля у гармонійному розвитку дитини”	20 хв.
19.	Мозковий штурм „Способи проведення вільного часу у сім’ї”	15 хв.
20.	Робота в групах на вироблення навичок розподілу вільного часу для задоволення потреб кожного з членів сім’ї	30 хв.
21.	Підведення підсумків тренінгового дня	15 хв.
13. Гра у житті дитини. Вчимося грати разом		
1.	Ранкове привітання	10 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Міні-лекція „Роль розвиваючого середовища в житті дитини”	15 хв.
7.	Дискусія „Значущість іграшки та гри у розвитку дітей”	25 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію	10 хв.
9.	Міні-лекція „Розвиток чуттєвої сфери та творчих здібностей дитини у грі”	15 хв.
10.	Практичне завдання на розвиток навичок підбору матеріалів для розвитку дитини	30 хв.
11.	Вправа „Пальчикові ігри до скарбнички майбутніх батьків”	25 хв.
<i>Перерва на обід</i>		

12.	Вправа на активізацію	10 хв.
13.	Вправа „Використання природних матеріалів у створенні іграшок”	40 хв.
14.	Обговорення у загальному колі „Моя улюблена гра у дитинстві”	25 хв.
16.	Міні-лекція „Мистецтво створення свята для дитини”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
17.	Вправа на активізацію	5 хв.
18.	Практичне завдання „Створення свята для дитини”	50 хв.
19.	Презентація результатів практичного завдання	20 хв.
20.	Підведення підсумків тренінгового дня	15 хв.
14. Вчимося піклуватися про себе у батьківстві		
1.	Ранкове привітання	10 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Дискусія „Поеднання батьківства, кар’єри та дозвілля молодих батьків. Чи це можливо?”	25 хв.
7.	Міні-лекція „Необхідність піклуватися про себе, щоб краще розуміти, доглядати та виховувати дитину у сім’ї”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію	5 хв.
9.	Перегляд та обговорення відеофільму „Досконала сім’я”	20 хв.
10.	Дискусія „Що ми очікуємо від батьківства”	15 хв.
11.	Вправа-демонстрація „Наповнюємо склянку”	10 хв.
12.	Міні-лекція „Розуміння та управління стресом”	10 хв.
13.	Психогімнастична вправа „Як зняти стрес”	30 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
14.	Вправа на активізацію „Коли я...”	10 хв.

15.	Міні-лекція „Алгоритм емпатійного реагування”	15 хв.
16.	Вправа „Управління гнівом”	30 хв.
17.	Творче завдання „Полюби себе...”	20 хв.
18.	Вправа „Обмін думками”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
19.	Вправа на активізацію	5 хв.
20.	Мозковий штурм „Почуття та потреби батьків”	15 хв.
21.	Обговорення у загальному колі „Що ви робите, щоб розважитись?”	20 хв.
22.	Практичне завдання „План заходів для відпочинку батьків”	35 хв.
23.	Підведення підсумків тренінгового дня	15 хв.
15. „Я – майбутній батько, Я – майбутня мама”		
1.	Ранкове привітання	10 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Дискусія „Міфи та реальність щодо майбутнього батьківства”	25 хв.
7.	Міні-лекція „Труднощі та переваги батьківства”	15 хв.
<i>Перерва</i>		
8.	Вправа на активізацію	10 хв.
9.	Робота в групах „Створення портрету ідеальної дитини”	30 хв.
10.	Вправа „Прийоми попередження недисциплінованості дитини”	20 хв.
11.	Практичне завдання „Відпрацювання практичних навичок попередження недисциплінованості дитини”	30 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
12.	Вправа на активізацію	10 хв.
13.	Практичне завдання „Створення молоддю	50 хв.

	ідеальної моделі молодого батька та молоді матері, яким властиві знання та навички з усвідомленого батьківства”	
14.	Презентація результатів практичного завдання	30 хв.
<i>Перерва</i>		
15.	Вправа на активізацію „Хто найпрудкіший?”	5 хв.
16.	Практичне завдання „Вироблення шляхів удосконалення себе кожним учасником для усвідомленого виконання батьківської ролі”	50 хв.
17.	Презентація результатів практичного завдання	20 хв.
18.	Підведення підсумків тренінгового дня	15 хв.
16. Заключне заняття		
1.	Ранкове привітання	10 хв.
2.	Рефлексія попереднього заняття	10 хв.
3.	Вправа на знайомство	10 хв.
4.	Повторення правил роботи групи	10 хв.
5.	Визначення очікувань учасників	10 хв.
6.	Вправа „Планування заради мети”	40 хв.
<i>Перерва</i>		
7.	Вправа на активізацію	10 хв.
8.	Вправа „Основні моменти тренінгового курсу „Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя”	30 хв.
9.	Обговорення у загальному колі основних досягнень учасників тренінгового курсу	30 хв.
10.	Міні-презентація „Засади усвідомленого батьківства”	20 хв.
<i>Перерва на обід</i>		
11.	Психогімнастична вправа „Зміна місця”	10 хв.
12.	Творче завдання „Коло”	30 хв.
13.	Творче завдання „Вірш про себе”	20 хв.
14.	Вправа „Чи збуваються мрії?”	15 хв.
15.	Вправа „Лист до себе”	15 хв.

<i>Перерва</i>		
16.	Вправа на активізацію	15 хв.
17.	Визначення учасниками додаткових питань, які не було розкрито на тренінгу, складання плану подальшої роботи; забезпечення учасників інформацією про подальшу участь у Програмі „Щасливе батьківство в щасливій родині”.	30 хв.
18.	Вправа: „Підведення підсумків”	35 хв.
19.	Розповідь для натхнення	10 хв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / Абульханова-Славская К. А. – М. : Наука, 1980. – 335 с.
2. Адаменко Е. В. Математические методы в педагогике и психологии : [учеб. пособ.] / Елена Викторовна Адаменко. – Луганск : Альма-матер, 2008. – 94 с.
3. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / Адлер А. – Ростов-н/Д. : [б. и.], 1998. – 448 с.
4. Аксенова Л. И. Социальная педагогика в специальном образовании : [учеб. пособ. для студ. сред. пед. учеб. завед.] / Аксенова Л. И. – М. : Академия, 2001. – 192 с.
5. Алексеев Т. Ф. Молода сім'я : умови виховання дитини : [науково-метод. посіб. / Т. Ф. Алексеев] ; АПН України, Ін-т проблем виховання. – К. : [б. в.], 2004. – 75 с.
6. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Ананьев Б. Г. – Л. : ЛГУ, 1968. – 239 с.
7. Андреева Т. В. Психология современной семьи : [монография] / Андрущенко В. П. Філософія соціальної роботи в Україні на рубежі століть / В. П. Андрущенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2002. – № 1. – С. 41–45.
8. Антонов А. И. Социология рождаемости / Антонов А. И. – М. : Статистика, 1980. – С. 43.
9. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом / Афанасьев В. Г. – М. : [б. и.], 1977. – 382 с.
10. Бадмаева С. В. Профессионально-этическая подготовка учителя к формированию полоролевого поведения школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бадмаева Светлана Владимировна. – М., 1998. – 195 с.
11. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні : [монографія] / Батанов О. В. – К. : [б. в.], 2001. – 260 с.
12. Батьківство в радість: тренінговий курс з формування батьківської компетентності / авт.-упоряд. Г. М. Лактіонова, І. Д. Зверева ; Програма „Родина для дитини” в Україні ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України ; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді ; Державний ін-т

розвитку сім'ї та молоді. – 2-ге вид. перероб. та доп. – К. : Фенікс, 2009. – 360 с.

13. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : [монографія] / Безпалько О. В. – К. : Наук. світ, 2006. – 363 с.

14. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях : [навч. посібник] / Безпалько О. В. – К. : Логос, 2003. – 134 с.

15. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : [навч. посіб.] / Безпалько О. В. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.

16. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... доктора педагогічних наук : 13.00.05 / Безпалько Ольга Володимирівна. – Луганськ, 2006. – 467 с.

17. Беляев А. А. Территориально поселенческая структура общества / Беляев А. А. – М., 2000. – 25 с.

18. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / Беспалько В. П. – М. : Изд-во „Знание”, 1989. – 178 с.

19. Бех І. Д. Виховання особистості : [навч.-метод. посіб.] : у 2-х кн. / І. Д. Бех– К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.

20. Бех І. Д. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. / І. Д. Бех– К. : Либідь, 2003. – Кн. 1. – 277 с.

21. Бех В. П. Цілісність соціальної роботи : методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти / В. П. Бех // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29–31 жовтня 2002 р.). – К. : ДЦССМ, 2002. – С. 29–47.

22. Беленька Г. Пропедевтична підготовка матері до виховання і розвитку дитини / Г. Беленька // Імідж сучасного педагога. – 2004. – № 5. – С. 14–17.

23. Білінська М. М. Перспективи державної політики України щодо охорони репродуктивного здоров'я [Електронний ресурс] / М. М. Білінська, С. Є. Мокреців. – Режим доступу : //

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2010_2/files/DU210_42.pdf.

24. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї / О. І. Бондарчук – К. : МАУП, 2001 – 96 с.

25. Боришевський М. І. Виховання у дітей статевої самосвідомості / М. І. Боришевський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. – С. 19–27.

26. Бочарова В. Г. Социальная педагогика и социальная политика : линии сопряжения / В. Г. Бочарова. // Социальная работа. – 2002. – № 1. – С. 13–17.

27. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями в громаді / І. В. Братусь. // Проблеми педагогічних технологій : зб. наук. пр. – Луцьк : [б. в.], 2004. – № 3–4. – С. 72–77.

28. Буніна Л. М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Буніна Лариса Миколаївна. – Луганськ, 2005. – 213 с.

29. Ващенко Г. Виховний ідеал / Ващенко Г. – Полтава : [б. в.], 1994. – 190 с.

30. Верещагина Н. С. Формирование нравственных основ семейной жизни у старшеклассников : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика” / Н. С. Верещагина. – Алма-Ата, 1973. – 29 с.

31. Винникот Д. В. Разговор с родителями : [пер. с англ.] / Винникот Д. В. – М. : Независимая фирма „Класс”, 2007. – 96 с.

32. Вознесенська О. Арт-терапія сім'ї / О. Вознесенська // Психолог. – 2005. – № 10. – С. 9–14.

33. Воронина Т. Д. Некоммерческие организации как инновационная компонента современной региональной модели социальной работы / Т. Д. Воронина // Теория и практика социальной работы на рубеже веков : материалы I междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 23–25 ноября 2001 г.) / отв. ред. М. В. Ромм. – Новосибирск : [б. и.], 2001. – С. 92–98.

34. Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6-ти т. / Л. С. Выготский – М. : Педагогика, 1984. – Т.4. Детская психология. – 432 с.

35. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? / Гиппенрейтер Ю. Б. – М. : АСТ, 2008. – 240 с.

36. Гиппенрейтер Ю. Б. Продолжаем общаться с ребенком. Так? / Ю. Б. Гиппенрейтер– М. : АСТ, 2009. – 256 с.

37. Гранкина Р. М. Проблема социализации личности старшеклассника в отечественной педагогике и школе 60-80- годов XX века : [монография / Гранкина Р. М. ; под ред В. В. Макаева]. – Пятигорск : Изд-во ПГУ, 2001. – 173 с.

38. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями : [метод. матеріали для тренера / О. В. Безпалько, Т. П. Авельцева, Н. В. Зимівець та ін.] ; під заг. ред. І. Д. Зверсової. – К. : Наук. світ, 2004. – 69 с.

39. Грядунова Л. И. Социальная ответственность личности в условиях развитого социализма / Грядунова Л. И. – К. : Вища школа. – 1979. – 132 с.

40. Гурко Т. А. Родительство в изменяющихся социокультурных условиях / Т. А. Гурко. // Социс. – 1997. – № 1. – С. 72–79.

41. Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика : [пособие для педагогов] / Гурьянова М. П. – Мн. : Амалфея, 2000. – 448 с.

42. Державна програма „Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-п>.

43. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.ukrstat.gov.ua>.

44. Дорошенко А. Б. Соціальне середовище як фактор формування особистості (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. / Дорошенко Алла Борисівна. – К., 1994. – 146 с.

45. Дружинин В. Н. Психология семьи / Дружинин В. Н. – Екатеринбург : [б. и.], 2000. – 176 с.

46. Дубровина И. В. Психология : [учебник для студ. сред. пед. учеб. заведений / Дубровина И. В., Данилова Е. Е., Прихожан А. М.] ; под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Издательский центр „Академия”, 1999. – 464 с.

47. Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка в контексті українського національного відродження : тези

доповідей наук.-теорет. конф. (Кам'янець-Подільський, 1992 р.).
– Кам'янець-Подільський : [б. в.], 1992. – 219 с.

48. Елизаров А. Н. Роль духовных ценностных ориентаций в процессе интеграции семьи / А. Н. Елизаров // Вестник Московского университета : сб. науч. тр. – М. : [б. и.], 1997. – №3. – Серия 14. Психология. – С. 59–67.

49. Ермихина М. О. Формирование осознанного родительства на основе субъективно-психологических факторов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ермихина Марина Олеговна. – Казань, 2004. – 168 с.

50. Жилка Н. Стан репродуктивного здоров'я в Україні / Н. Жилка, Т. Іркіна, В. Стяшенко // Медико-демографічний огляд. – К. : МОЗ України, 2001. – 68 с.

51. Жіноча молодь та здоров'я : свідомий вибір : [науково-метод. посіб.] / автор.-упоряд. : І. В. Братусь, А. В. Гулевська-Черниш, Т. А. Клінська. – К. : Наук. світ, 2006. – 207 с.

52. За збереження родини : інформаційно-методична збірка / упоряд. П. М. Вікнянський, Ю. А. Краєва. – К. : [б. в.], 2007. – 100 с.

53. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.

54. Зайцев А. К. Внедрение социальных технологий в практику управления / А. К. Зайцев // Социальное развитие предприятия и работа с кадрами. – М. : [б. и.], 1989. – 236 с.

55. Закон України „Про державну допомогу сім'ям з дітьми” від 21.11.1992 № 2811-ХІІ : (остання редакція від 09.12.2012) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

56. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970280.html.

57. Закон України „Про освіту” від 23.05.1991 року : (остання редакція від 01.01.2013) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

58. Закон України „Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року : (остання редакція від 01.01.2013) [Електронний

ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

59. Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” від 21.06.2001 №2558-14 : (остання редакція від 22.12.2005 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу //: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/anot/2558-14>.

60. Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 5 лютого 1993 року : (остання редакція від 01.01.2013) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>.

61. Збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я підлітків та молоді : потенціал громади : [метод. матеріали до тренінгу / авт.-упоряд. Н. В.Зимівець] ; за заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2004. – 205 с.

62. Зверєва І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : монографія / І. Д. Зверєва; М-во освіти і науки України ; Ін-т проблем виховання Академії педагогічних наук. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 393 с.

63. Зверева О. Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание детей раннего и дошкольного развития / О. Л. Зверева, А. Н. Ганичева, Т. В. Кротова. – М. : ТЦ Сфера, 2009. – 256 с.

64. Змановская Е. В. Девиантология. (Психология отклоняющегося поведения) : [учеб. пособ. для студ. вузов] / Е. В. Змановская– М. : Академия, 2008. – 288 с.

65. Зростаємо разом : книга для батьків дітей раннього віку : [посібник для батьків / І. В. Братусь, І. О. Зоріна, Н. В. Кошечко та ін.] ; за заг. ред. І. В. Братусь, Р. О. Моїсеєнко, О. Л. Шлемкевич. – К. : ВД „Калита”, 2007. – 154 с.

66. Иваненков С. П. Проблемы социализации современной молодежи : [монография] / Иваненков С. П. – Спб. : Речь, 2003. – 420 с.

67. Ильина Е. Ф. Подготовка старшеклассников к семейной жизни и воспитанию детей : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / Ильина Елена Федоровна. – М., 1972. – 167 с.

68. Инновационные методы обучения в гражданском образовании / [В. В. Величко, Д. В. Карпиевич, Е. Ф. Карпиевич, Л. Г. Кириллюк]. – 2-е изд., доп. – Мн. : Медисон, 2001. – 168 с.

69. Іванов В. М. Педагогічні умови соціалізації міських старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05. „Соціальна педагогіка” / В. М. Іванов. – К., 1998. – 20 с.

70. Коменский Я. А., Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци : педагогическое наследие / сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1988. – 416 с.

71. Коменский Я. А. Материнская школа / Я. А. Коменский– М. : [б. и.], 1947. – 148 с.

72. Кант И. Метафизика нравов : сочинения : в 2-х ч. [Электронный ресурс] / И. Кант– М., 1965. – Режим доступу : <http://filosof.historic.ru/books /item /f00/s00/z0000502/index.shtml>

73. Кізь О. Формування гендерної культури молоді / О. Кізь // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 3. – С. 60–62.

74. Кікінеджі О. Формування гендерної культури молоді : проблеми та перспективи / О. Кікінеджі // Шлях освіти. – 2004. – № 1. – С. 27–29.

75. Климанська Л. Про громаду та її соціальний капітал [Електронний ресурс] / Л. Климанська– Режим доступу : <http://www.dialog.lviv.ua/ socialpartnership/articles/5/>.

76. Ковалев С. Б. Подготовка старшекласников к семейной жизни : тесты, опросники, ролевые игры : [кн. для учителя] / Ковалев С. Б. – М. : Просвещение, 1991. – 143 с.

77. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка / соціальна робота : [навч. посібник] / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебик. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.

78. Ковальчук І. А. Формування готовності майбутніх педагогів до статево рольової соціалізації учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / І. А. Ковальчук. – Луганськ, 2004. – 20 с.

79. Ковальчук Л. Система родинного виховання дітей у педагогічній спадщині А. Макаренка / Л. Ковальчук // Сучасна родина в системі само відтворенні української нації : матеріали наук.-практ. конф., (м. Івано-Франківськ, 15 червня 2001 р.) / за заг. ред. Б. Ступарика. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 65–68.

80. Козубовська І. Статеве виховання як засіб профілактики правопорушень серед неповнолітніх / І. Козубовська // Право України. – 1993. – № 3. – С. 33–34.

81. Кон И. С. Ребёнок и общество : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений, обучающихся по психологическим и педагогическим специальностям] / Кон И. С. – М. : Академия, 2003. – 336 с.

82. Кон И. С. Этнография родительства / Кон И. С. – М. : Академия, 2000. – 354 с.

83. Конвенція про права дитини : прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної асамблеї ООН 20 листопада 1989 року; набула чинності для України з 27 вересня 1991 року // Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К. : Дитячий фонд ООН „ЮНІСЕФ”, 2002 – 318 с.

84. Кондрашова Н. О. Соціальна реклама як засіб формування усвідомленого батьківства / Н. О. Кондрашова, О. В. Меденцева // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2006. – № 2. – С. 61–65.

85. Кондрашова Н. О. Формування усвідомленого батьківства жінки як основа профілактики виникнення соціального сирітства / Н. О. Кондрашова // Український медичний альманах. – Том 8. – 2005. – №6. – С. 160–162.

86. Конкурс проектів програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї, на 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.

87. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року : [остання редакція від 12.04.2012] [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

88. Кошечко Н. В. Конструктивне вирішення конфліктів у сімейних взаємостосунках : [тренінг] / Н. В. Кошечко. // Діти – батьки – сім'я. – К. : Наук. світ, 2004. – Вип. 2. – С. 33–77.

89. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : [навч. посіб.] / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.

90. Кравець В. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя / Кравець В. – Тернопіль : Богдан, 1997. – 180 с.

91. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства / Кравець В. П. – К. : Видавн. центр „Академія”, 2001. – 244 с.

92. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / Кравець В. – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.

93. Кравченко Т. В. Допомога батькам у вихованні дітей : [метод. реком. для соціальних працівників] / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – К. : Дежсоцслужба, 2005. – 100 с.

94. Кузнецова Л. П. Основные технологии социальной работы : [учеб. пособ.] / Кузнецова Л. П. – Владивосток : Изд-во ДВГТУ, 2002. – 92 с.

95. Кузьменко О. А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / Кузьменко Олександр Анатолійович. – К., 1998. – 184 с.

96. Кулагина И. Ю. Возрастная психология : Полный жизненный цикл развития человека : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М. : ТЦ Сфера, 2005. – 464 с.

97. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

98. Лесгафт П. Ф. Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Лесгафт. – М. : [б. и.], 1988. – 495 с.

99. Лещенко О. Г. Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Лещенко Олена Геннадіївна. – Запоріжжя, 2010. – 258 с.

100. Лісовець О. В. Роль молодіжних громадських організацій у підготовці молоді до сімейного життя / О. В. Лісовець // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету : зб. наук. ст. – Чернігів : [б. в.], 2009. – Вип. 16. – С. 95–100.

101. Ли Д. Практика групового тренінга / Д. Ли. – СПб. : Речь, 2001. – 224 с.

102. Ловецкий Г. И. Социализация : структурно-компонентный анализ : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филос. наук : спец. 09.00.11. „Социальная философия” / Г. И. Ловецкий. – М., 2001. – 46 с.

103. Луцик Д. В. Подготовка старшеклассников к созданию семьи и выполнению родительских функций : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / Луцик Дмитрий Васильевич. – К., 1976. – 153 с.

104. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Макаренко А. С. – М. : Педагогика, 1978. – Т. 2 : Общие условия семейного воспитания : лекции о воспитании детей. – С. 3–15.

105. Макаренко А. С. Книга для батьків / Макаренко А. С. – К. : Рад. шк., 1980. – 328 с.

106. Мардахаев Л. В. К вопросу о технологии в социальной педагогике / Л. В. Мардахаев // Социальная работа : теория, технология, образование. – 1996. – № 1. – С. 49–50.

107. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : [учебник] / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2003. – 269 с.

108. Марков М. Технология и эффективность социального управления / Марков М. – М. : [б. и.], 1983. – 272 с.

109. Матеріали круглого столу „Куди зникають батьки, якщо немає війни. Чому при живих батьках наші діти виростають в неповних сім'ях?” [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://presscenter.ukrinform.ua/presscenter-3434.html>

110. Матеріали круглого столу „Сім'я – релігійний, соціальний та правовий аспекти” 4.02.2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу : // [http : //acop.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=349%3A4-2010-&catid=23%3A2009-04-22-12-15-32&Itemid=27& lang=uk](http://acop.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=349%3A4-2010-&catid=23%3A2009-04-22-12-15-32&Itemid=27&lang=uk)

111. Матеріали науково-практичної конференції „Тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні” // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 124–150.

112. Машовець Р. К. Про особливості перенатального виховання / Р. К. Машовець // Імідж сучасного педагога. – 2004. – № 5. – С. 8–10.

113. Мезеря И. В. Культура отношений полов и воспитание личности семьянина / И. В. Мезеря. – Луганск : Альма-матер, 2003. – 304 с.

114. Меньшиков В. М. Педагогика Эразма Роттердамского : открытие мира детства. Педагогическая система Хуана Луиса Вивеса / В. М. Меньшиков. – М. : [б. и.], 1995. – 134 с.

115. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К. : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006. – 96 с.

116. Методология и методы социально-педагогических исследований / авт.-сост. С. Я. Харченко, Н. С. Кратинев, А. Н. Чиж, В. А. Кратинава. – Луганск : Альма-матер, 2001. – 216 с.

117. Мещерякова С. Ю. Изучение психологической готовности к материнству как фактора развития последующих взаимоотношений ребенка и матери / С. Ю. Мещерякова, Н. Н. Авдеева, Н. И. Ганошенко. // Соросовские лауреаты. Философия. Психология. Социология [Электронный ресурс]. – М., 1996. – Режим доступа : <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP052000/MPG-018.HTM>

118. Мид М. Культура и мир детства : Избранные произведения / М. Мид ; сост. и предисл. И. С. Кон. – М. : Наука, 1988 – 429 с.

119. Михайлова Л. М. Основні напрямки соціально-педагогічної роботи зі студентськими сім'ями / Л. М. Михайлова. // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2006. – № 3. – С. 74–79.

120. Міжнародний пакт про громадські і політичні права 1967 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043

121. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042

122. Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу //: <http://www.kmu.gov.ua>.

123. Місцева влада та соціальні проекти недержавних некомерційних організацій. Збірка матеріалів для органів

місцевого самоврядування, виконавчих комітетів, громадських і благодійних організацій / упоряд. Р. Краплич. – Рівне : [б. в.], 2004. – 88 с.

124. Молодая семья : проблемы и перспективы социальной поддержки : [монография] / [под общ ред. Е. В. Жижек, С. Д. Чигановой]. – Красноярск : РУМЦ ЮО, 2005. – 300 с.

125. Молодь – громадські організації – громадянське суспільство. – К. : Міленіум, 2001. – 100 с.

126. Молодь та молодіжна політика в Україні : соціально-демографічні аспекти / [за ред. Е. М. Лібанової]. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.

127. Мудрик А. В. Социальная педагогика : [учеб. для студ. пед. вузов / Мудрик А. В. ; под ред. В. А. Сластенина]. – М. : Академия, 1999. – 184 с.

128. Муздыбаев К. Психология ответственности / Муздыбаев К. : [под ред. В. Е. Семенова]. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.

129. Мухін І. М. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х. Д. Алчевської / Мухін І. М. ; [за ред. А. Мазуркевича]. – К. : Вища школа, 1979. – 184 с.

130. Мясищев В. Н. Психология отношений. Избранные психологические труды / Мясищев В. Н. ; [под ред. А. А. Бодалева]. – Москва-Воронеж : [б. и.], 1995. – 356 с.

131. Нагорна А. М. Репродуктивне здоров'я та статеве виховання молоді / А. М. Нагорна, В. В. Беспалько. – К. : Вид-во Європейського університету, 2004. – 407 с.

132. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.10.2006 №3545 „Про затвердження Типового положення про консультативний пункт центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини” [Електронний ресурс] – Режим доступу :<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1187-06>

133. Насонова О. Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах / О. Б. Насонова. // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К. : [б. в.], 1996. – С. 86–70.

134. Національна програма „Діти України” [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

135. Національна програма „Планування сім’ї” [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

136. Національна програма „Репродуктивне здоров’я, 2000-2005” [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/prgs_reprod.html

137. Національна програма „Українська родина” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

138. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Овчарова Р. В. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.

139. Овчарова Р. В. Психология родительства : [учеб. пособ. для студ. высш. учебн. заведений] / Р. В. Овчарова– М. : Издательский центр „Академия”, 2000. – 368 с.

140. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен : [учеб. пособ.] / Р. В. Овчарова– М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.

141. Організація партнерства у місцевих громадах : [метод, реком. для практиків соціальної сфери] / Т. П. Басюк, О. В. Безпалько. І. В. Братусь та ін. ; [за заг. ред. І. Д. Звереві]. – К. : Наук, світ, 2006. – 43 с.

142. Основи батьківської компетентності : [навч. посіб.] / упор. : Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко ; [за заг. ред. І. Д. Звереві]. – К : Наук. світ, 2006. – 156 с.

143. Островська Н. О. Громадські організації як суб’єкт територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка. – №4 (22), 2012. – С. 386–393.

144. Островська Н. О. Заклади освітньої сфери як суб’єкт територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка [педагогічні науки] / гол. ред. В. С. Курило. – Луганськ, Вид-во „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – №22 (257), Ч. VIII. – С. 246–255.

145. Островська Н. О. Заклади та організації соціального спрямування як суб'єкт територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси : матеріали всеукраїнської наукової конференції – Дніпропетровськ : ТОВ „Інновація”, 2011. – С. 150–152.

146. Островська Н. О. Критерії ефективності соціально-педагогічної діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Сучасна сім'я та соціальні інституції : шляхи партнерської взаємодії : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [редкол. : Л. Л. Хоружа, Г. М. Лактіонова, О. В. Безпалько та ін.]. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 113–116.

147. Островська Н. О. Основні складові соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка [педагогічні науки] / гол. ред. В. С. Курило. – Луганськ, Вид-во „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – №16 (251). – С. 115–122.

148. Островська Н. О. Особливості соціально-педагогічної діяльності територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Соціальна робота і сучасність : теорія та практика [Текст] : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. Конф., 16-17 травня 2012 року / Б. В. Новиков, Л. М. Димитрова. – К. : НУТУ „КІП”, 2012. – С. 326–328.

149. Островська Н. О. Особливості соціально-педагогічної діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка [педагогічні науки] / гол. ред. В. С. Курило. – Луганськ, Вид-во „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – №6 (169). – С. 183–188.

150. Островська Н. О. Програма підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери до формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді / Н. О. Островська //

Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя : Психолого-педагогічні науки – Ніжин, 2012. – № 6 – С. 196–199.

151. Островська Н. О. Соціально-педагогічний аспект формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Наукова молодь : інноваційні підходи в освіті і науці : збірник тез I Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 21-28 лютого 2011 р. – Луганськ : Глобус, 2011. – С. 120–122.

152. Островська Н. О. Соціально-просвітницька робота з формування усвідомленого батьківства в діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / Н. О. Островська // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка [педагогічні науки] / гол. ред. В. С. Курило. – Луганськ, Вид-во „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – №17 (180). – С. 215–221.

153. Островська Н. О. Соціально-психологічні чинники формування усвідомленого батьківства молодих сімей у діяльності соціального педагога / Н. О. Островська // Вісник Луганського національно педагогічного університету імені Тараса Шевченка – 2008 – №6 (145). – С. 233–239.

154. Островська Н. О. Сутність та формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічна проблема / Н. О. Островська // Науковий вісник Донбасу : електронне наукове видання – №4 (12), 2010. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN12/10onoysp.pdf

155. Островська Н. О. Технології та методи формування усвідомленого батьківства молоді / Н. О. Островська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О. М. Вержиковської, В. І. Співака. – Вип. 4. – Кам'янець-Подільський : ПП. Медобори–2006, 2013. – 252 с. – С. 163–171.

156. Островська Н. О. Технологія формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади як умова попередження проблеми соціального сирітства / Н. О. Островська, Л. В. Кальченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка [педагогічні

науки] / гол. ред. В. С. Курило. – Луганськ, Вид-во „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – №13 (272), Ч. IV – С. 81–90.

157. Островська Н. О. Формування усвідомленого батьківства молоді : історико-філософський аспект / Н. О. Островська // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія „Педагогіка. Соціальна робота”. – № 21, 2011. – С. 140–142.

158. Островська Н. О. Формування усвідомленого батьківства молоді як духовна основа майбутньої сім’ї / Н. О. Островська // Возрождение духовности в современном мире: взаимодействие церкви и образования: Тезисы Всеукраинской научно-практической конференции, 24-25 марта 2011 г. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Кармазина, 2011 – С. 235–237.

159. Островська Н. О. Формування усвідомленого батьківства молоді як умова попередження виникнення дітей груп соціального ризику / Н. О. Островська // Український медичний альманах. – Том 11. – 2008. – №6. – С. 116.

160. Пашенко В. І. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства : методологія дослідження та стан в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / В. І. Пашенко. – К., 2005. – 16 с.

161. Педагогіка : большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : Современное слово, 2005. – 720 с.

162. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, 2002. – 348 с.

163. Пеша І. Напрями реалізації регіональних програм підтримки сім’ї / Ірина Пеша // Вісник Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту : науково-практичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 46–55.

164. Підготовка молоді до сімейного життя : [зб. теорет. та метод. матеріалів для працівників соц. служб для молоді / заг. ред. З. Г. Зайцева]. – К. : УДЦССМ, 1999. – 56 с.

165. Побірченко Н. С. Пора дитинства в етнографічній спадщині членів українських громад (друга половина XIX –

початок XX ст.) / Побірченко Н. С. – К. : Наук. світ, 2000. – 1999 с.

166. Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді : узагальнення досвіду проекту : [інформаційно-методичні матеріали] / за заг. ред. О. В. Безпалько. – К. : [б. в.], 2007. – 144 с.

167. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : [монографія / В. А. Поліщук] ; за ред. Н. Г. Ничкало. – Тернопіль : ТНПУ, 2006. – 424 с.

168. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : [монографія / Ю. Й. Поліщук ; за ред. Н. Г. Ничкало. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 432 с.

169. Половое воспитание : [учебник для высш. учеб. заведений]. – Ростов н/Д. : Изд-во „Феникс”, 2001. – 320 с.

170. Полякова О. М. Формування культури материнства старшокласниць як актуальна соціально-педагогічна проблема / О. М. Полякова, М. В. Сіренко. // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2009. – № 2. – С. 41–49.

171. Постанова Кабінету міністрів України „Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства” від 4.12.1998 р. : (остання редакція від 04.12.1998) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1929-98-п>.

172. Постанова Кабінету міністрів України „Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства” від 3.06.1999 р. : (остання редакція від 01.01.2005) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/961-99-п>.

173. Постовий В. Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім'ї : [монографія] / Постовий В. Г. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – 190 с.

174. Права дитини : від витоків до сьогодення : [збірник текстів, методичних та інформаційних матеріалів]. – К. : Либідь, 2002. – 277 с.

175. Програма курсу „Школа батьківства” / за заг. ред. К. С. Шендеровського. – К. : КМЦСССДМ, 2005. – Серія

інформаційних матеріалів „Школа соціальних знань для батьків”. – 76 с.

176. Проект на підтримку розвитку неурядових організацій в Україні : інформаційно-довідникові матеріали. – К. : Творчий центр „Каунтерпарт”, 2001. – 146 с.

177. Профессиональная кухня тренера: из опыта работы неформального образования в третьем секторе / [В. Величко, Д. Карпиевич, Е. Карпиевич и др.] ; ред. Е. Карпиевич, В. Величко. – СПб. : Невский проспект, 2003. – 256 с.

178. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / Е. И. Артамонова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зырянова и др.] ; под ред. Е. Г. Силяевой. – М. : Издательский центр „Академия”, 2004. – 192 с.

179. Психология социальной работы / О. Н. Александрова, О. Н. Боголюбова, М. А. Гулина и др. ; [под ред. М. А. Гулиной]. – СПб. : Питер, 2002. – 352 с.

180. Психотерапевтическая энциклопедия / [ред. Б. Д. Карвасарский]. – СПб. : Питер Ком, 1998. – 752 с.

181. Радчук Г. К. Сімейне виховання (освітній тренінг для батьків) : [навч.-метод. посіб.] / Г. К. Радчук, О. В. Тіунова. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 121 с.

182. Разом до гармонії : розвиток дитини раннього віку : [метод. посіб. / авт.-упоряд. : І. В. Братусь, Н. В. Кошечко, О. Л. Нагула] ; за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Кобза, 2004. – 160 с.

183. Репродуктивне та статеве здоров'я підлітків в Україні : Ситуаційний аналіз. – К. : „Укртиппроєкт”, 1992. – 92 с.

184. Робочі матеріали семінару „Покращення якості соціальних послуг дітям і сім'ям у громаді” / [упор. Т. П. Авельцева, Н. В. Зимівець]. – Дніпропетровськ : [б. и.], 2005. – 23 с.

185. Рубинштейн М. М. История педагогических идей в её основных чертах / Рубинштейн М. М. – М. : [б. и.], 1916. – 465 с.

186. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2-х т. / Рубинштейн С. Л. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 2. – 328 с.

187. Рудестам К. Э. Групповая психотерапия : [учеб. пособ.] / Рудестам К. Э. – СПб. : Издательство „Питер”, 2000. – 384 с.

188. Руководство по планированию семьи / авт. кол. : Р. В. Богатырёва, Б. М. Венцковский, И. Б. Вовк и др. ; [под. ред. : И. Б. Вовка, Н. Н. Низова]. – К. : Блиц-Принт, 1998. – 250 с.

189. Саакян В. Э. Проявление и тенденции развития общины и общинности в Армении : автореф. дис.. на соискание учен. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.03. «Экономическая социология и демография» / В. Э. Саакян. – Ереван, 2002. – 22 с.

190. Семигіна Т. В. Робота в громаді : практика й політика / Семигіна Т. В. – К. : Вид. дім „КМ Академія”, 2004. – 180 с.

191. Семейное воспитание: хрестоматия : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / сост. П. А. Лебедев. – М. : Издательский центр „Академия”, 2001. – 408 с.

192. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Сидоренко Е. В. – СПб. : ООО „Речь”, 2000. – 350 с.

193. Сімейний Кодекс України : (остання редакція від 09.12.2012) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

194. Сімейні групові наради як метод розв’язання конфліктних ситуацій : [метод. матеріали для тренера / упоряд. : Т. П. Авельцева, Н. В. Зимівець, О. А. Калібаба, В. П. Лютий] ; за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Наук. світ, 2003. – 86 с.

195. Скуратівський В. А. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження : [навч. посіб.] / В. А. Скуратівський, М. Ф. Шевченко. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 188 с.

196. Слостенин В. А. Социальный педагог и социальный работник : Личность и профессия / В. А. Слостенин // Теория и практика социальной работы : отечественный и зарубежный опыт. – М. : Тула, 1993. – Т. 2. – С. 265–274.

197. Словарь по социальной педагогике : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / авт. сост. Л. В. Мардахаев. – М. : Издательский центр „Академия”, 2002. – 368 с.

198. Смирнова Е. Г. Психолого-педагогическое сопровождение формирования осознанного родительства в молодой семье : автореф. на соискание учен. степени канд.

психолог. наук : спец. 19.00.07 „Педагогическая психология” / Е. Г. Смирнова. – Екатеринбург, 2008. – 24 с.

199. Сотниченко Е. В. Обучающая программа „Техники арт-терапии” [Электронный ресурс] / Сотниченко Е. В. – Режим доступа : <http://www.contact-club.irnd.ru/page56.html>.

200. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

201. Соціальна педагогіка : [підручник] / за ред. А. Й. Капської. – 4-те вид. виправ. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

202. Соціальна педагогіка : теорія і технології : [підручник / за ред. І. Д. Звереві]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

203. Соціальна робота : технологічний аспект / [ред. А. Й. Капська]. – К. : ДЦССМ, 2004. – 364 с.

204. Соціальна робота в Україні : [навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонові. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.

205. Соціальна робота в Україні : теорія та практика : [посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді : в 7-ми ч.] / за заг. ред. А. Я. Ходорчук. – К. : ДЦССМ, 2002. – Ч. 3. – 172 с.

206. Социальная педагогика : [курс лекций / под ред. М. А. Галагузовой]. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 416 с.

207. Социальная педагогика : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / [И. М. Бгажнокова, С. А. Беличева, О. Е. Буланова и др.] ; под ред. В. А. Никитина. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 272 с.

208. Социальная педагогика : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / ред. В. А. Никитина]. – М. : Гуманит. издат. центр „ВЛАДОС”, 2000. – 272 с.

209. Социология молодёжи : [учебник / под ред. В. Т. Лисовского]. – СПб : Изд-во С-Петербургского ун-та, 1996. – 460 с.

210. Софій О. Громада – це... Деякі думки щодо курсу „Розвиток громади” (ІМГС) / О. Софій, А. Клеманська. // Громадські ініціативи. – 2001. – № 3. – С. 12–18.

211. Спиваковская А. С. Психотерапия : игра, детство, семья / А. С. Спиваковская. – М. : [б. и.], 2000. – С. 398–437.
212. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000–2009 років) : щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – К. : [б. в.], 2010. – 227 с.
213. Степанов С. Стратегии семейного воспитания [Электронный ресурс] / Сергей Степанов // Школьный психолог. – 2000. – № 5. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/515683>.
214. Стефанов Н. Общественные науки и социальная технология : пер. с болг.) / Н. Стефанов. – М. : [б. и.], 1976. – 252 с.
215. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека / В. А. Сухомлинский. – К. : Радянська школа, 1975. – 286 с.
216. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика / В. А. Сухомлинский. – Новосибирск : Зап.-Сиб. кн. изд-во, 1985. – 221 с.
217. Сучасні підходи у сфері охорони здоров'я та його популяризації / [упоряд. : Н. В. Зимівець, В. В. Крушельницький, Т. І. Мірошніченко] ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Наук. світ, 2003. – 95 с.
218. Технологии социальной работы : [учебник для преподавателей, аспирантов и студентов / общ. ред. Е. И. Холостова]. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 400 с.
219. Технология социальной работы : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / под ред. И. Г. Зайнышева]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
220. Технології активізації громади : [метод, посіб.] / авт.-упоряд. : О. В. Безпалько, Т. П. Авельцева, Н. І. Мацевко ; за заг. ред. О. В. Безпалько. – К. : Наук. світ. – 2006. – 95 с.
221. Технології роботи з батьками / за ред. А. В. Ворника. – К. : Главник, 2007. – 128 с.

222. Типове положення „Про затвердження Типового положення про соціальний центр матері та дитини” затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 № 879 6 [остання редакція від 01.11.2008] [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/879-2005-п>.

223. Толстоухова С. В. Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. Орієнтир на партнерство / С. В. Толстоухова. // Права дітей. – 2005. – Жовтень. – С. 8–9.

224. Торохтий В. С. Основы психолого-педагогического обеспечения социальной работы с семьей : [учеб. пособ.] / Торохтий В. С. – М. : МГСУ, 2000. – 240 с.

225. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : [наук.-метод. матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів] / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2000. – 88 с.

226. Тюття Л. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Л. Тюття, І. Іванова. – Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/15840720/sotsiologiya/sotsialna_robota_-_tyutya_lt.

227. Упражнения арт-терапии [Электронный ресурс] – Режим доступа // : <http://www.contact-club.irnd.ru/page56.html>.

228. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади : [методичні матеріали до тренінгу / упоряд. І. В. Братусь] ; за заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К. : Наук, світ, 2004. – 86 с.

229. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : [метод. матеріали для тренера] / авт.-упор. : О. В. Безпалько, Т. Л. Лях, В. В. Молочний, Т. П. Цюман ; [під заг. ред. Г. М. Лактіонової]. – К. : Наук, світ, 2004 – 107 с.

230. Участь молоді в суспільному житті : досвід, можливості, бар'єри : щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К. : [б. в.], 2012. – 222 с.

231. Фащевский Н. И. Территориальная организация жизнедеятельности населения: (методология и научно-

методические основы общественно-географического исследования) : дис. ... доктора социол. наук : 11.00.02. / Фашевский Николай Иванович. – К., 1993. – 412 с.

232. Феоктистова Н. В. Проблеми індивідуального підходу в педагогічній теорії підготовки молоді до сімейного життя / Н. В. Феоктистова // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2006. – № 3. – С. 59–63.

233. Философия социальной работы : [монография / под ред. В. И. Митрохина]. – М. : МГСУ Союз, 1998. – 208 с.

234. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини : [метод. матеріали для тренера / за заг. ред. Г. М. Лактіонової]. – К. : Наук, світ, 2002. – 51 с.

235. Фролов С. С. Социология : [учебник для высш. учеб. заведений] / Фролов С. С. – М. : Издательская корпорация „Логос”, 1998. – 360 с.

236. Фромм Э. Искусство любви / Фромм Э. ; пер. с англ. Л. А. Чернышевой. – Минск : [б. и.], 1991. – 160 с.

237. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології : [навч.-метод. посіб. для студ. університету] / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 447 с.

238. Цюман Т. П. Формування культури життєвого самовизначення старшокласників засобами освітнього тренінгу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Цюман Тетяна Петрівна. – К., 2008. – 221 с.

239. Чепмен Г. Пять путей к сердцу ребенка : [пер. с англ.]. / Г. Чепмен, Р. Кемпбелл. – СПб. : Христиан. о-во „Библия для всех”, 2004. – 272 с.

240. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога : [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Шакурова М. В. – М. : Издат. центр „Академия”, 2002. – 272 с.

241. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : [навч. посіб.] / Шахрай В. М. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

242. Шендеровський К. С. Адаптаційний процес розвитку соціальних служб для молоді / К. С. Шендеровський. // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка : зб.

наук. ст. – Луганськ : [б. в.], 2004. – №1(69). – Педагогічні науки. – С. 260–270.

243. Школа соціальних знань для батьків [Електронний ресурс]. – Режим доступу // : http://www.ssm.kiev.ua/kmcsssdm/school_zmist.html.

244. Шнейдер Л. Б. Семейная психология : [учеб. пособ. для вузов] / Шнейдер Л. Б. – 2-е изд. – М. : Академический проект, 2006. – 768 с.

245. Энциклопедия социальной работы : в 3-х т. – М. : Центр общечеловеческих ценностей, 1996. – Т. 2. – 435 с.

246. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Э. Г. Юдин. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с.

247. Henzell J. Research in the Particulaz : Epistemology in Art and Psychotherapy / J. Henzell, A. Gilroy, C. Lee // Art and Music Therapy and Research. – London : Routledge, 1995. – 324 p.

248. Ostrovska N. Conceptions of social and pedagogical technology of the formation of conscious parenthood of youth in activities of the local community / N. Ostrovska // Scientific Youth : Education and Science. Book of Abstracts of the III International Scientific-Practical Internet-Conference/ February, 18, 2013. – Lugansk : SI „LNU”, 2013. – P. 175–178.

Наукове видання

ОСТРОВСЬКА Наталія Олександрівна

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ
З ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО
БАТЬКІВСТВА МОЛОДІ**

Монографія

За редакцією автора
Комп'ютерний макет –
Коректор –

Здано до складання 07.02.2011 р. Підписано до друку 25.02.2011.
Формат 60x84 1/6. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 10,9. Наклад 500 прим. Зам. № 479.

Видавництво